

Némethi István

Az utolsó hunok

Némethi István

Az utolsó hunok

Történelmi regény a honfoglalásról

Ajánlom ezt a regényt minden rendes (szoknyás és nadrágos) magyar embernek; azoknak, akik szeretik a régi dolgokat és az új gondolatokat.

A szerző

Némethi István Az utolsó hunok című műve [Creative Commons Nevezd meg! 4.0 Nemzetközi Licenc](http://creativecommons.org/licenses/by/4.0/) alatt van.

Némethi István Az utolsó hunok című műve Creative Commons Nevezd meg! 4.0 Nemzetközi Licenc alatt van.

Tartalom

Első fejezet, amelyben egy apró bolgár egyszerre csak előkerül.	5
Második fejezet, amelyben az apró bolgár elbolondítása megkezdődik.	9
Harmadik fejezet, amelyben az apró bolgár már el is bolondul.	13
Negyedik fejezet, amelyben az apró bolgár már úgy elbolondul, hogy majdnem belehal, és ez nem játék.	19
Ötödik fejezet, amelyben az apró bolgárt egy jó tündér megmenti, és ez nem mese.	29
Hatodik fejezet, amelyből kiderül, hogy az embernek nagy ellensége a saját kishitúsége.	32
Hetedik fejezet, amelyben az olvasó egy kis kóstolót kap a pásztorok idillikus életéből; nem sokat, nehogy megkívánja.	35
Nyolcadik fejezet, amelyből kényelmesen meg lehet tudni, hogy az asszonybeszéd néha mennyit ér.	40
Kilencedik fejezet, amelyben meg az derül ki, hogy nem mindegyik férfi tud bevásárolni.	46
Tizedik fejezet, amelyben az apró bolgár végre megnősülhet, de csak úgy, a maguk módján.	52
Tizenegyedik fejezet, amelyben a Jóisten az apró bolgár dolgát jól fölviszi, de ezzel csak a baját gyűjti meg.	60
Tizenkettedik fejezet, amelyben az apró bolgár hirtelen egy akkora leckét kap csak úgy szemből, hogy majdnem kitér tőle a hitéből.	67
Tizenharmadik fejezet, amelyben nem történik semmi különös, csak egy főnök jártatja egy csomót a pofáját, de mégiscsak ajánlatos végigolvasni.	70
Tizennegyedik fejezet, amelyben megvizsgáljuk, hogy mire mondja a széky: Csak lassan, mint meneküléskor!	84
Tizenötödik fejezet, amelyből kiderül, hogy milyen néha, ha beborul.	90
Tizenhatodik fejezet, amelyben a borúra még nem jön derű.	93
Tizenhetedik fejezet, amelyben már kiderül. Az, hogy a huncut kutya a láncból a fejét kihúzza, de a még huncutabb, miután rosszkodott, vissza is tudja dugni.	99

Tizennyolcadik fejezet, amelyből az olvasó megtanulhatja, hogy miként kell mással kikapartatni a forró gesztenyét.	103
Tizenkilencedik fejezet, amelyben bebizonyosodik, hogy milyen hasznos néha, ha az asszony a férje kollégáját szereti.	106
Huszdik fejezet, amelyből megtanulható, hogy hol tartsa az eszét az, aki nagy úrral vásárol.	110
Huszonegyedik fejezet, amelyből az tanulható meg, hogy mit tegyen mérgében az ember, ha a pénztárcáját kiverik a kezéből, és az érméi szertegurulnak.	113
Huszonkettedik fejezet, amelyben a dolgok úgy összegabalyodtak, hogy a történészek a mai napig oldozgatják.	119
Huszonharmadik fejezet, amelyben bebizonyosodik, hogy a rendes ember a szomszédasszonyaival is foglalkozik.	127
Huszonnegyedik fejezet, amelyben már körvonalazódnak az erősebb kutyus előjogai.	131
Huszonötödik fejezet, amelyben Kesze úgy érzi, hogy az Úristen még nem verte meg eléggé, hát egy kicsit segít neki.	136
Felhasznált irodalom	138

Első fejezet,

amelyben egy apró bolgár egyszerre csak előkerül.

„Chazaria fejedelme, a Khagán az ő vitézségük és hadi segítségük miatt a turkok első vajdájához, Lebediáshoz nőül adott egy előkelő kozár hölgyet...”

Bíborbanszületett Konstantin bizánci császár: De administrando imperio című művéből (Marczali Henrik 19. századi történész közlése Szabó Károly fordítása után; MHK(14):120 oldal)

Ünikün, Lövédi leánya, ahogy kilépett az udvarra, tucatnyi katonát pillantott meg; már egészen körülvették a házat. A mostohaanyját szólította:

- Anyám, egy csomó katona jött be.
- Biztosan annak a kótyagos apádnak a léhűtői; ő küldte őket a nyakunkra, de én ételt egyiküknek sem adok.
- Nem az apám emberei, másféle ruhadíszük van: kazárok.
- Adok én nekik mindjárt, csak kerüljenek a szemem elé! Négyelnivalók, mit kerestek itt?! A piacra menjetez enni, ne ide gyűlletek!
- Nem enni jöttünk, beszélgetni akarunk egy kicsit – válaszolta az egyik katona, valami főnökféle lehetett.
- Beszélgezz a babáddal, semmirekellő, és takarodjál ki az udvaromról!
- Maga Zengina néne, a magyar vezér felesége?
- Az vagyok, te dögölnivaló, úgyhogy jobb lesz neked, ha eltakarodol.
- Megtenném szívesen, de másfajta parancsom van. Velünk kell jönniük, de ne féljenek, nem lesz bántódásuk.
- Hová menjek én veled, te eszeveszett kötöznivaló? Nem megyünk mi sehova!
- Nézze, ezek a dolgok nem tőlem függenek, és nem magától! A városban lázadás van, a kagán¹ már foglyul is ejtettük. Eleget pöffeszkedett már a nép zsírján, magának sincs miért sajnálnia. Ha maguk velünk jönnek, a tisztelt férjének is mellénk kell állnia. Parancsba kaptam, hogy nagyon udvarias legyek, mert a kedves férjét nagyon tiszteljük; viszont ha nem engedelmeskednek a szép szónak, kötéllel kell megkötöznünk magukat.

¹ A kagán a Kazár Birodalom császára volt. A Kazár Birodalom a legnagyobb állam volt a 9. század végi Európában. Léteznek elméletek, amelyek szerint a magyarok kazár függősége csak 820-ig, vagy 830-ig tartott. Akinek úgy tetszik, ismételtetheti ezeket; én Bíborbanszületett Konstantin krónikaírónak hiszek, aki szerint a második besenyő támadásig (895-ig) eltartott. Már éppen ideje volt, hogy a Honfoglalás történetét a korabeli főljegyzések alapján is megírja valaki, mert a különböző elméletek miatt tizenkilenc változata vitatkozik egymással. Gondoljanak csak Erdély történelmére: abból, hogy a tizenhetedik században hozzácsatlakoztak a föllázadt hajdúk, még nem következik, hogy a század végén ne tartozott volna a Habsburg Birodalomhoz. Ami pedig a Sarkel alapítását illeti: a középkorban a várakat pont azért építették, hogy a környéke hűségét biztosítsa; az ellenség kikerülhetett, a németeket sem védték meg a határ menti váraik. A komáromi erőrendszer fölépítése sem azt bizonyítja, hogy a 19. században Magyarország már nem tartozott volna a Habsburg Birodalomhoz. Ibn Ruszta történetíró szerint a kazárok csak korábban sáncolták magukat körül a magyarok és azok szomszédai miatt. (Tehát akkor már nem. MHK:169.oldal). Ibn Athir azt írta: amikor a turkok fellázkodtak (868-ban. Valóban csak egy részük, a „rendíthetetlenek” nem.), a kazárok csak a kwarezmiek segítségével tudták legyőzni őket. (MHK: 245.o.) Lásd még a The Times Atlaszt (Világtörténelem, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1992: 108. o.) és az Interneten a Wikimedia Commons-nak a Chasaren.jpg fájlját!

- A te nyakadra kerül a kötél, te idétlen semmirevaló, csak jöjjön haza az uram. Ad az nektek lázadást, hogy megkeserülitek.
- Éppen ezt szeretnők elkerülni, ezért kell most velünk jönniük. A tisztelt mostohafia itthon van?
- Az ördög tudja, hol tekereg megint.
- Nincs itthon?
- Mondom, hogy nincs; mit értetlenkedel?
- Nem baj, mi majd segítünk megkeresni. Csomagoljanak gyorsan, mert mindjárt indulnunk kell.
- Anyám, csak nem hagyjuk ezeknek a kezére magunkat? – kérdezte Ünikün.
- Mit akarsz tenni, te kótya leány? Látod: annyian vannak, mint a sáskák, és az apád, mint mindig, odavan. Majd ha megjön, elintézi őket.

A katonák végigkutatták a házat, de a fiú, Szabolcs nem került elő. Így csak Zengina nénét, mostohalányát, Ünikünt és néhány szolgát vihettek magukkal.

A foglyokat a Volga deltájának egy kis szigetére vitték, nem messze Itiltől, amely akkor, 880-ban a Kazár Birodalom fővárosa volt. Nem bántak velük rosszul, de azért minden pillanatban érezték, hogy foglyok. Zengina néne kihasználta, hogy nem bánthatják őket, állandóan szidta a fogvatartókat:

- Tekergő banda, döntsétek már el, hogy győztetek-e, vagy kivégeznek benneteket; ne etessétek meg az embert a szűnyogokkal!

Azok nemigen törődtek a vénasszony lepecselésével, de látszott rajtuk, hogy egyre idegeesebbek lesznek. Csak mese volt, hogy a kagán már fogoly. A kagáni palotát nem sikerült elfoglalniuk, a testőrség hű maradt az uralkodóhoz; és a hadsereg zöme a határokról bármikor visszatérhetett, azokról pedig nem lehet tudni, hogy hova pártolnak.

Gyors sikerre számítva alig hoztak élelmet magukkal, három nap után már fogytán volt. Emiatt ketten visszafordultak a városba.

- Vigyétek ezt a vénasszonyt is! Megette a fejüket az állandó kerepelésével – tréfált velük a vezérük.
- Inkább a lányt vinnénk. Sokkal jobb kedvvel eveznénk... egy darabig. A vénasszonytól meg ne sajnálja kend a fejét; lehet, hogy sokáig már úgysem viselheti.
- Ne bolondozzál öcsém, mert még jóslás lesz belőle! A városban nézzetek széjjel, miként alakulnak a dolgok, aztán siessetek vissza! Egyik lábatok ott, a másik itt legyen!
- Ott talán még nem tartunk, hogy kettéhasítsanak.
- Minket csak nem hasítanak, túl kicsik vagyunk mi ahhoz. Elég nagykutya van, azokkal elmarakodhatnak. Akik főzték ezt a levest, azoknak kel megenniük. Mi csak a parancsnak engedelmeskedtünk.
- Majd pont ki fogják várni, hogy ezt nekik elmagyarázzuk.
- Többet jár a szád, mint a vénasszonyé. Siessetek, mindjárt vissza kellene már érnetek, és még el sem indultatok!

Másnap, amikor Zengina asszony kilépett a sátorból, egy alacsony, öltözete után bolgár harcos fogadta, akit eddig még sohasem látott.

- Honnan kerülsz elő te is, te istentelen nyavalya? – szólította meg a szokásos kedvességével.
- Adja az Isten, hogy csak ilyen nyavalyája legyen mindig! – nevetett az apró bolgár.
- Ki a rossz szellem vagy te is?

- A férje seregéből egy vezér. Szólíthat Keszinek is, csak hogy ne emlegesse azt, akit nem ajánlatos, mert még megjelenik. Az éjjel érkeztünk.
- A tegnapiak hova lettek?
- Megvannak mind. Aki meghalt, az már a földben, hogy ne bűdösítsen; aki még él, az elfutott: valahol mind megvannak.
- Végre ti is előkerültetek! Az embert azok a gazemberek a szúnyogokkal majdnem megetették, mert ti úgy mozogtok, mint a tetvek.
- Messze van a besenyő gyepű². Aztán meg nem is tudtuk, hogy hol keressük magukat. Szerencsére elkaptuk azt a két szerencsétlent, akit élelemért küldtek; ők árulták el.
- Megyek, felköltöm Ünikünt is, és indulunk azonnal erről az istentelen szigetről.
- Ahhoz korán van még egy kicsit.
- Nem baj, legalább nincs olyan meleg.
- Itt nincs, de a városban még háború van. Jobb lesz, ha kivárik itt a végét. A mostohafia, Szabolcs akkor majd idejön.
- Te beszéltél Szabolccsal? Hol láttad azt a tekergőt?
- Tegnapelőtt ért ki hozzánk a gyepűre. Tegnap este parancsolta meg, hogy mi idejöjjünk. Ő az apjával meg a sereggel bement a városba.
- Mit csinálnak ott?
- Rendet.

Másnap, miután a csónakokból kiszálltak, lóra ültek, és úgy mentek a város felé. Ünikün lassabbra fogta a lovát, hogy lemaradjon egy kicsit, és féltestvére, a hátul ügető Szabolcs mellé kerüljön.

- Nehéz csata volt? – kérdezte a bátyját.
- Kibírtuk.
- A katonák azt mondták, hogy a kagán már eleget pöffeszkedett a nép zsírján.
- Nem mindegy nekünk, hogy ki pöffeszkedik a palotában? Akárki kerülne a helyére, ugyanazt tenné. A lázadások csak felfordulást hoznak; nekünk az a jó, hogy vége legyen minél hamarabb, mielőtt a besenyők megneszelnék és ránk törnének. Azt kár lett volna kívánni csak azért, mert egyik-másik méltóságra rájött a kapaszkodhatnék.
- Hová kapaszkodnának?
- Ők csak az uborkafájukra. Mindenik csak akkor boldog, ha minél magasabbra érhet, és a dilinyós eszűktől addig másznának, amíg leszakadna az egész. Valamit csak kellett tennünk, mert mi vagyunk alattuk.
- Ünikünt untatta a politika, inkább egy kis kerülővel a lényegre tért:
- Ezek itt né nem is vettek részt a harcokban.
- Rátok is kellett vigyázniuk valakiknek.
- Ott az az alacsony legény miféle? Ismeri kend³?
- Az egyik kavar illának⁴, a bolgárokénak a kisebbik fia.

² Két ellenséges törzsszövetség közötti majdnem lakatlan terület, amelyre a másiktól való félelmében egyikük sem telepedett. A gyepűn az örökös katonák tartózkodtak.

³ Kend: Valamikor a lányoknak magázniuk kellett a legényeket. Nem érzem bizonyítottnak azt a véleményt, amely szerint a tiszteletadó megszólítások csak a tizenhatodik században jelentek volna meg, egyik-másik törzs már a honfoglaláskor is ismerhette, később eltűntek, ahogy manapság is kezd eltűnni a szülők magázása.

- Hallottam, Keszinek szólítják.
- Az övéi közt Keszi. Mi, magyarok Kücsidnek hívjuk.
- Bátor harcos?
- Inkább ravasz. Annyi a huncutság benne, hogy három embernek is elég lenne. Nekem második unokatestvérem az anyám ágáról. Talán tetszik neked?
- Dehogy. Csak megéreztem, hogy kendnek rokona. Meg kell nekem is ismernem a rokonságunkat.
- Ha tetszik neked, szólok apánknak, hogy hozzá adjon feleségül. Elég előkelő ahhoz, hogy elvehessen, és neked nem vérrokonod.
- Dehogy akarok én férjhez menni! Kendtek, férfiak mindig csak a mocskolódásra gondolnak
- pirult el Ünikün, és sértődötten előre lovagolt.

⁴ Vezér, a katonaság vezetője. Többféleképpen mondhatták: isád, isa, ila, jila, dzsila (A hangváltozások üteme még egy nyelven belül sem azonos; a rokon nyelveknél a különbség még nagyobb). Az elnevezés a perzsa „isbahabd”-ból is származhatott (ld. hátrább), vagy inkább egy más, a perzsával rokon nyelvből. Mivel a főszereplő törzsében az „ila” alakot használták (Aventinusnál is előbukkan a tisztségmegnevezés összeragasztva a névvel: Cussala), a továbbiakban ezt fogom írni (de magyarosan: illa), ha valamelyik törzs vezetőjéről lesz szó. A kazárok az „isád” alakot használták; az ájisád elnevezés az egész birodalom katonai vezetőjét fogja jelölni (a szentnek tartott főpap (kagán) után a második ember).

Második fejezet,

amelyben az apró bolgár elbolondítása megkezdődik.

„Három évig együtt laktak a kozárokkal, és együtt harcoltak velök minden háborúban.”

Bíborbanszületett Konstantin bizánci császár a magyarokról (Marczali Henrik közlése Szabó Károly 19. századi fordítása után; MHK, 14:120 oldal)

„Az országban [Kazáriában] al-Lārisīya néven ismeretese; Hwārizm vidékei felől vándoroltak be.”

Abu-l-Hasan Ali Al-Mascūdī középkori mohamedán geográfus a kalizokról (8:II, 171. oldal Kmoskó Mihály fordítása, Zimonyi István átdolgozása)

Otthon a családfő, Lövédi már várta őket. Magához ölelte a feleségét és a lányát, aztán intézkedni kezdett. A lázadókat ugyan legyőzték, de akármikor tehetnek még egy utolsó kísérletet. Ezért egy kis csapat ott maradt a család őrzésére. Neki elég dolga lesz a palota körül. Az ottmaradt csapat parancsnoka fia, Szabolcs. Tizenöt ember marad a bolgárok közül, vezetőjük Keszi; tizenöt a kazárok közül Omurát, egy másik illa fiának a vezetésével. Azt csak ő tudta, miért nem magyarokat hagyott; biztosan nem akarta, hogy a törzsében elterjedjen a hír, milyen nagyszájú felesége van. Két kapuval arrébb az egyik lázadó házát elkobozták, a katonák ott fognak lakni, az őrzők majd átjárnak. Életükkel felelnek a család épségéért.

Miután a katonák átmentek a szomszédos telekre, a kertben megkezdtek a sátrak felverését. Csak nem fognak beköltözni egy házba a patkányok és a poloskák közé, ha sátruk van.

Omurát a legszárazabb helyet kereste ki a kazárok sátrának. Nagyon szerette volna, ha a bolgárok is azt szemelik ki, hogy egy kicsit összeveessenek. Megmutatná, hogy ki a legény ennek a Keszinek, ennek a keszi-muszi kukacnak, aki szerint még egy nemi szervnek is kicsi lenne. A helyzet elég visszás: Megtörténhet, hogy ez a csöppség lesz majd a felettese. A fővezéri tisztség sorba jár a három kavar törzs között. Ha a mostani fővezér meghal, vagy künde⁵ lesz; akkor a soron következő törzs vezetője, illája lesz mind a háromnak a parancsnoka. Most a kálizok⁶ közül van a fővezér, de utána a bolgárok következnek. Ennek a nyeszleségnek van

⁵ künde vagy kende: a törzs szent főnöke volt, főpap, a hitük szerint isteni eredetű. Nem kormányzott csak uralkodott. A bolgár feltehetőleg egy török nyelvű nép volt, nem tévesztendő össze a jelenkori bolgárokkal, akik szlávok. Valószínűleg a hunoktól származtak. Prokopiosz, Ágáthiasz és Menander Protector hatodik századbeli történetírók szerint a bolgárok hunok voltak. Bizánci források és indiai pénzérmék szerint a hunok pedig európidok. (The Times Kiadó: Világtörténelem (1989): 95. oldal)

⁶ kálizok: Krisztus u. 555-ben egy Zakariás rétor munkájához csatolt szír forrás szerint a Kaukázustól északra élt egy kvaliznak nevezett nép (Róna-Tas A. (16): 178. oldal). Ezt az elnevezést a Kazár Birodalomban valami hasonlóság alapján az alán, horezmi és baktriai (Balkh város környéke; az afganisztáni Mazar-i-Sharif mellett) bevándorlóakra vitték át (talán a Kvárezm elnevezés hatására). A magyar krónikákban többször előfordul a baktria elnevezés. A „kavar” név (a három törzs közös elnevezése) szerintem a „kvaliz” (vagy Kvárezm) szóból származik; más törzsek a káliz alakot használták, ezt vették át a magyarok is. Al-Bakri arab földrajztudós szerint az al-Ungalusok Khorasszánból vándoroltak ki (Kmoskó Mihály [8] II.:258. oldal). Ez valószínűleg a kavarak egy részére vonatkozik, mert a magyarokkal egy másik, külön fejezet foglalkozik, és ráadásul ott még másképpen is nevezik őket (magágarijáknak). Az „al-Ungalus”, vagyis az ungar, onogur nevet a kavarak a törzsszövetségük másik része után kaphatták, amelyet két török törzs alkotott. A három kavar törzsnek (egy káliz, egy bolgár és egy odacsatlakozott kazár; aki elolvassa az egész regényt, rájöhethet, hogy ezt honnan tudom) közös fővezére volt, akinek a magyar illa parancsolt. A bizánci forrás kabarnak írja őket, de abban az időben a görögök már a v hangot jelölték a béta betűvel.

ugyan nagybátyja is, meg testvérbátyja is, de nem kizárt, hogy végül mégis ő lesz, pedig nem kicsi tisztség az. Annak már csak hárman parancsolnak: a magyar illa; aztán annak a felettese: a birodalmi fővezér, az ájisád; harmadikként meg az, aki még az ájisádnál is nagyobb: a fennvaló Jóisten.

A veszekedésből egyelőre nem lett semmi; Keszi belátta, hogy kazárok voltak az elsők, és máshol húzatta fel a bolgárok sátrát.

- Hogy a süly rontaná ki ahány pusztai bolond van a világon, lovastól, nyilastól, mindenestől!
- Mi a baj, Zengina néne? Mi őrizzük magukat, hogy semmi bajuk ne essen, és maga így imádkozik az egészségünkért? – kérdezte Keszi szelíden.
- Nem látjátok, hogy a lovak a szőlőt mind leeszik?
- Tényleg jó az étvágyuk. Túlfelől már minden zöldet megettek, még a vékony faágakat is.
- Miért nem kötitek meg őket?
- A lovat nem szabad kurta kötélén tartani; ellustul a lába, ha nem jár-kel.
- A miénkek meg vannak kötve.
- Azok magukat a városba hordozzák, arra jó akármilyen ló, de nekünk ezekkel a háborúba kell mennünk. Ne sajnálja azt a gízgast, azokat az Isten azért növeli meg, hogy a ló lelegelje. Majd jövőre újra kinő.
- Ez nem gízgaz, hanem szőlő! Milyen nyelven mondjam, hogy megértse ez a félnótás is? Hol van Szabolcs, hogy megkötesse ezeknek a csirkefogóknak a lovait?

Keszi végre megértette, hogy mit esznek a lovak, de azt nem, hogy mire jó ez a hangoskodás, elvégre a lónak is kell legelnie. Tehát ez az a növény, amelyből az itíliek a híres ötemberes borukat készítik, amit a bolgárok orvosságnak is becéznek. Méltán nevezik ötemberesnek azt a híres itókát, mert abból a borból egy kiskulacsnyi elfogyasztásához valóban öt ember szükséges: egy, aki issza; egy másik, aki tölti; és még három, akik fogják az elsőt, akibe töltődik, hogy el ne menekülhessen.

Orvosságnak is méltán nevezik, mert igazi gyógyszer a jókedv ellen, két korty elég belőle, hogy egy embert egy napra megsavanyítson.

Szabolcstól meg egy cseppet sem félt; az egy rendes, igazságos, megértő ember, olyan, amilyent az ember főnöknek csak kívánhat. A neve is tetszetős, az ősök nyelvén vezért jelent; ugyanúgy hívják, mint az ő nagybátyját, Jabolcsot; a különbség csak annyi, hogy a magyarok is szeretnek néha a j helyett sz-et mondani.

Mikor a kiabálásra csak előkerült Szabolcs, kelletlenül jött, mint aki nem szívesen avatkozik kellemetlen apróságokba. Az ügyet hamar megoldotta: a lovakat, amíg ezen az udvaron vannak, megkötik, addig nem lesz semmi baja a lábuknak; ennivalójukról majd ő gondoskodik, még ma hozat egy szekér kölesszalmát. Ez megnyugtatta Keszit is, mert az a pénz, amit Lövéditől⁷ kapott, a katonák élelmezésére is csak alig volt elég.

A magyaroknak és a hozzájuk tartozó kavar törzseknek nem kell adót fizetniük a kagánnak, de minden szabad férfinak három évet katonaként Kazáriában kell szolgálnia zsold nélkül. A gyepükön még nincs baj, ha jó a legelő, a kancák tejével megél az ember; ha a sivatagban szolgálnak – mint ők is, ahol a kancák teje elapadt az éhségtől-, a katona ellátja magát a

⁷ Lövédi-Bíborbanszületett Konstantin munkájában (De administrando imperio) Lebedias. Mivel a bizánciak a 10. században a bétát már v-nek olvasták, és elhagyjuk a görögös végződést, a vezetéknev olvasata Levédi. A regényben a mai nyelvet használnak (az emberek csak akkor olvasnak, ha értik is), a nevek nagy részét is a mostani kiejtés szerint írom, így jobban találunk a mai nyelvhez. Az első zárt e helyett most ö-t ejtünk, ugyanúgy, mint a Lövéte helységnevében, amely az 1602-es Basta féle katonai összeíráskor még Levéte volt (Jakab Elek, Szadeczky Lajos: 5:305. oldal) (Igaz, 1567-ben már Lövéte (5:268. oldal), a középkor végén még mind a két alakot használták.).

zsákmányból; ellenségtől lopni szabad, sőt kötelesség; de itt a városban a vezéreknek kell a tarsolyukba nyúlniuk, ha nem akarják, hogy az embereiket rablásért kivégezzék. Omurátra meg nem lehet számítani, az most nincs itt, csak annyit ér az egész ember, mint a nóta végén a sej-haj; jól gondolta Lövédi, hogy reá, Keszire bízta az élelmezést. Szabolcs meg is kérdezte:

– Omurát, az a behemót kazár, merre császkál megint?

– Amit nekem szokott mondani, attól nem leszünk okosabbak.

– Biztosan valami megszmorodott özvegyet kajtatott fel Khamlingban, és azt vigasztalja. Pontosan beosztja az idejét: az egyik nap hiányzik, a másikon meg nincs itt. Nem akarok ellenségeskedést az apjával, de megérdemelné, hogy kivégeztessem.

Keszi elnézte Szabolcsot: milyen talpraesett legény; az ember azt hinné, hogy még Isten is vezérnek teremtette, de ez a származása miatt aligha lehetséges. Ő a Lövédi első házasságából született, az édesanyja az Ügyek nemzetségből származik, amely a magyarok szerint ugyan isteni eredetű; valamikor ők viselték az illa tisztséget, de aztán egy ájisád megneheztelt valamiért rájuk, és a vezérség a Lövédiekhez került.

Lövédi, miután az első felesége meghalt, már illaként a kagáni családból kapott feleséget; az szülte neki Básmánt – aki most a besenyő gyepűkön helyettesíti az apját – meg Ünikünt. Harmadik felesége, Zengina néne szintén nagyon előkelő kazár családból származik, de tőle nincs gyermeke. A jövődő magyar illa biztosan Básmán lesz, aki a kagánnak rokona.

Miután elvált Szabolcstól a ház felé indult, ahol a fal mellett az árnyékban az íjaik voltak felállítva. Először azt hitte, hogy rosszul lát, de aztán csak hinnie kellett a szemének: az ő íja nem volt a többi mellett. Mérgesen támadt a katonákra:

– Nincs az embernek elég baja, nektek még mókázni van kedvetek! Melyik dugta el az íjamat, mert mindjárt kirázom a bőréből?

– Azt kend meg nem teheti.

– Azt én mindjárt megpróbálom!

– Velem próbálgathatja, de aki elvitte, azzal aligha. A kisasszony vitte be.

– Mi dolga lehet a kisasszonynak az íjjal?

– Ezt talán tőle kérdezze meg!

Mit tehetett volna mást be kellett mennie a házba és megkérdeznie:

– Ünikün, te bajlódtál az íjammal?

– Jaj, az a kend íja volt?! Én csak egy darab fát hoztam be a tűzre... Jaj, tényleg lógott egy drót róla! Meg valami csontdarabok is voltak reáragadva.

– Csak nem égetted el?!

– Hagyja kend, ne búsulja; úgyis olyan szúette volt, egyből eltörtem a térdemen.

– Te azt az íjat nem törhetted el a térdeden. Azt még egy erős férfi sem tudná eltörni. Hová tetted?

– Ha kitalálja, visszaadom.

– Nem vagyok én jóseember, hogy kitaláljam; sem kutya, hogy megkeressem.

– Hát akkor készítsen magának másikat!

– Egy ilyen íjon egy jó mester hónapokig eldolgozik.

– Itt van ideje elég.

– Add már vissza, mert megharagszom!

– Éppen azt akarom; sohasem láttam még haragudni kendet. Már azt hittem: nem is tud.

Keszi látta, hogy itt csak a tréfa segíthet:

- Kapsz egy csókot, ha visszaadod – mondta a lánynak.
- Ne akarjon kend engem aprópénzzel kifizetni. Nagyobb érték kell nekem annál.
- Mondjad, mi kell?
- Vesz nekem a kereskedőnegyedben, Khamligban egy selyemszalagot a hajamba.
- Annyi selyemszalagod van, hogy sátrat varrathatsz belőlük; minek neked még egy?
- Azok semmit sem érnek, még elég kicsi buta voltam, amikor megvettem őket. Most, hogy megérett az eszem, szebbet akarok.
- Ha megérett volna, nem huncutkodnál az íjammal. Miért gondolod, hogy én szebbet választok?
- Nem is kend választ majd, hanem én. Kend csak fizet, ha vissza akarja kapni az íját.
- Hogyan akarsz választani, ki se léphetsz a kapun, veszélyben vagy.
- Nem vagyok én semmiféle veszélyben, rég vége van a lázadásnak. Különben kend velem jön, és amilyen nagy vitéz, vigyáz rám.
- Igen, és itt a mostohaanyádra ki vigyáz?
- Maradnak itt is elegenden.
- Szabolcs nem fog kiengedni minket.
- Szabolcs majd csak akkor tudja meg, ha már elmentünk. Ha kend nem szól neki, nem tilthatja meg.
- Ez nem rendes dolog. Katona vagyok, nem mehetek csak úgy a magam feje után.
- Nem is kell kendnek a saját feje után mennie, ne féljen ettől! Elég lesz, ha mindig csak az enyém után jön.
- Holnap reggel átmegyünk élelemért Khamligba – mosolyodott el a legény –, akkor velünk jöhetsz, de most add vissza az íjamat!
- Ott van a kádban, a liszt alatt; kend is kiveheti.

Harmadik fejezet,

amelyben az apró bolgár már el is bolondul.

Legnagyobb városuk két részből áll az Atil folyó keleti és nyugati oldalán (...) E két város egyikét Bārciš (Sārigšar)-nak, a másikat Hatlig (Hamlig)⁸-nak hívják.

al-Bakrī 11. századi arab földrajztudós

Al-Hazal keleti felében főleg kereskedők, muszlinok és árucikkek vannak, a nyugati rész kizárólag a királyé, a seregéé és a fajkazároké...

al-Istahrī 10. századi arab földrajztudós⁹ (Kmoskó Mihály fordításai, Zimonyi István átdolgozása; 8: 253. és 29. oldal)

A bolgár nyelv a kazárhoz hasonlít.

al-Istahrī (MHK: 239. oldal)

A kazárok sem hasonlítanak a turkokhoz, s fekete hajúak.

Ibn Fadhlān 10. századi arab utazó (MHK: 216. o., gr. Kuun Géza fordításai)

Aznap még egy nevezetes dolog történt: Az egyik bolgár legény amint a kereskedőnegyedben a vásárban lézengett, valami fekete földzsírt látott meg, amit Azerdiből¹⁰ hoztak szekérekereket kenni zsír helyett, meg a fáklyák készítéséhez; és eszébe jutott, hogy milyen jól be lehetne vele mázolni a kazárokat. Vett is belőle egy jó adagot, és éjjel – amikor a kazárok aludtak, és épp ő volt az őr meg az egyik barátja – mindegyik kazár markába beletettek egy kanállal.

Másnap reggel amint a kazárok az álmodat kitörölték a szemükből, úgy összemaszatolták magukat, hogy még anyjuk sem ismerte volna meg őket. A két tettes meg nyugodt lelkiismerettel várta a fejleményeket: ők akár meg is esküdhetek volna, hogy nem ők kenték be a bajtársaikat, elvégre azok mázolták össze saját magukat.

Amikor Szabolcs felkelt, a kazárok már javában mosakodtak, de a víz sem vitte le a feketeséget; így hívta a két őrt:

– Mi történt ezekkel az éjjel? – kérdezte szigorúan.

– Honnan tudhatnánk mi, biztosan valami boszorkányság van a dologban; elátkozták őket, vagy mi? – felelte egyikük, de a másik többet tudott:

– Én láttam a kazárok szolgálói közt egyszer egy ilyen feketét. Azt mondják: az ilyenek nagyon jószívűek; biztosan az egyik segített is a kazárok apjainak gyermeket csinálni, és ez csak most ütött ki a szerencsétleneken.

⁸ Hamlig: Több mohamedán szerző a városrészt Khazarannak nevezi, ez a perzsa neve, a törökök valószínűleg Khamlignak hívták.

⁹ A mohamedán szerzők 10., 11. századi feljegyzéseinek egy része 9. századi állapotokat tükröz, ugyanis régebbi forrásokat használtak fel.

¹⁰ A bakui kőolaj kazáriai felhasználásáról lásd Abul-Hasszán Ali Maszudi korabeli tudósítását (MHK: 272. o.)!

– Öcsém, te nagyon szerencsés ember vagy – felelte Szabolcs –, mert te már sohasem fogsz megbolondulni; de ha engem is bolondnak nézel még egyszer – csak azért, mert ilyen jópofa vagy –, megengedem, hogy a szíved szerint kiválaszd: melyik fára szegeztesselek fel a nyelvedtől fogva.

– Mondom: csak valami varázslat lehet – szeppent meg az első is.

Szabolcs nem tudta, mit higgyen; elvégre lehetséges volt, hogy valamilyen boszorkányság vagy átok van a dologban, és kár lett volna igazságtalanul megbüntetni a két őrt. Közben a kazárok ágdarabokkal kezdték súrolni az arcukat, de a feketeséggel együtt a bőrük is lejött.

Keszi sem tudott semmi bizonyosat, de azért megfeddte az embereit:

– Nézzétek meg, mit csináltatok! A bőrük is lejött az arcukról!

– Ne tréfálkozzék kend velünk – méltatlankodott egy komolyabb –, ezek kazárok, ezeknek soha nem is volt bőr a pofájukon.¹¹

Az egyik öregebb bolgár vigasztalni próbálta a kárvallottakat:

– Ne búsulj, öcsém, mert sokkal csinosabb vagy így. Ha leány volnék, csakis ilyen legényt szeretnék – majd hozzátette – ... leköpdösni.

– Ne erőltesse őket kend a szerelemmel, a kazár úgylis mindig az anyóssal kezd! – oktatta ki az egyik társa, majd egy másik pontosított:

– Igen, de csak a felesége anyósával.

– Hó, álljon meg a gyilkolászás! – avatkozott bele Szabolcs. – Mindenki tegye vissza a szablyáját!¹²

– Csúfolja a mocskok bolgár saját anyját, ne az enyémet! – feleselt vissza az egyik kazár, kezében a kivont karddal. – Még azt mondja, hogy a feleségem anyósával... Nem elég, hogy összemázoltak, még ők jártatják a pofájukat!

– Egymást akkor se öljétek! Mindenki visszamegy a saját sátrához! Amelyik el nem teszi a szablyáját, annak én szakasztom meg a nyakát. – Majd Keszi hívta: – Gyere ide, Kücsid! Itt van nyolc dirhem¹³, végy két szekér kölesszalmát a lovaknak! Én most nem mehetek sehova, mert ezek akármikor összeakaszkozhatnak. Ha nem volt elég bajom, ezek mindjárt gondoskodnak róla, hogy legyen. Holnapra már a kagáni palotában is csak azt fogják sápítózni, hogy már itt, a fővárosban is ölik a kazárokat az „elvetemült bolgárok”, és mi, magyarok nem teszünk semmit.

Egy darabig Keszi is ott maradt, amíg megcsendesedtek az indulatok, csak azután indult a szomszédház felé, hogy hívja Ünikünt.

A lány már nagyon dühös volt, elég rég kellett várnia. Csak azért mert a férfiak hülyeségekkel töltik az időt, megkésik a pálinkavásárlás.

¹¹ Nacionalizmus valóban nem létezett akkor még, de tribalizmus igen. A kettős kollektívidentitás-tudatra ma is van példa: sok ember vallja önmagát magyarnak is és fradistának is, vagy magyarnak és a mózeshitű magyarokat szidalmazó kereszténynek egyszerre. Ugyanígy tudhatta valaki önmagáról, hogy ő például a Kére törzs tagja, de mégis büszkélkedhetett, hogy a régi bolgár törzsszövetségből származik. Később az unokák már azzal büszkélkedhettek, hogy a magyar törzsszövetséghez tartoztak. A törzs iránti lelki kötődést nem válthatta fel azonnal népi öntudat, több generáción keresztül létezhetett a kettős identitás érzése.

Kanadában is hasonló folyamatot figyeltek meg: A jezsuita Lalemant 1659-ben így írt: „Ha valaki meg akarná állapítani a tisztavérű irokézok számát, az Őt Nemzeten belül aligha találna 1200-nál többet, mert javarészt csak a nekik behódolt különböző törzsek pusztá tömörüléséről van szó esetükben”. Az oneidák kétharmada 1669-ben már algonkin és huron volt (Buell Quain, 1937; Eric R. Wolf: 20: 190. oldal). Edward S. Rogers szerint: „...keveredni kezdtek egymással. Idővel elvesztették saját identitásukat, és az átfogóbb csoportnevek alá sorolódtak. E nagyobb csoportok nevei (...) valamelyik korábbi kisebb csoport neveiből származtak. (20: 194. oldal)

¹² szablya: görbe kard

¹³ Dirhem: arab ezüstpénz, a honfoglalók sírjaiban gyakori.

Mire a lovakat felszerszámozták, Ünikün már megbékélt, egészen jókedvűen indult el a katonák élén. Mellette Keszi lovagolt, mögöttük hat bolgár.

Keszi már egyáltalán nem bánta, hogy a lány velük jött, sőt beszélgetésbe szeretett volna elegyedni vele, de semmi okos nem jutott az eszébe, butasággal meg nem akarta kinevettetni magát. Így szóltan mentek át a kereskedők negyedébe.

Itil, a főváros a Volga deltájában épült, Európa egyik legfontosabb kereskedelmi útvonalán, amely a Káspi-tengeren és a Volgán húzódott – vízi útként persze –, összekötve a prémeiben gazdag északot a fejlett arab és perzsa tartományokkal. A kagán legfontosabb jövedelme a kereskedők megvámolásából származott, ezért nem törődtek azzal, hogy ki honnan jött, ki fiaborja, milyen vallású, boldog-boldogtalan kereskedhetett. A régi város mellett, amelyben a kazárok téli szállásai és a behódolt vezérek házai álltak, a Volga egyik ágán túl egy új városrész épült: Khamlig, ahol a kereskedőkön kívül borbélyok, csizmadiák, jóvendőmondók meg hasonló mesteremberek éltek.

Miután átmentek a hajóhídon a kereskedő negyedbe, a lány kezdte el a beszélgetést:

– Gyönyörű város, ugye?

Valóban a kereskedőnegyed sokkal módosabb, pompásabb volt, mint a kazároké: Az ablakokon megszurkált tehénhólyagok helyett üvegdarabok csillogtak, egyik-másik háznak még emelete is volt. Az út közepén a lovak fürge patái nyomán vidáman kóválygott a sárga por meg a szétszáradt lótrágya, ám az árnyékos szélén nyomorult gyalogosok baktattak.

– Szép, de Bizánccal nem versenyezhet – felelte Keszi. – Beszéltem néhány kereskedővel, aki arra járt.

– Kend elhitte, amit a kereskedők hazudoznak! – nevetett a lány. – Ennél szebb város nem lehet a világon, mert ez a kazárok fővárosa. A kazár kagán az Isten leszármazottja; csak úgy mellékesen mondom, hogy nekem rokonom; hogyan lehetne valahol szebb és gazdagabb város, mint az övé? Kend is ha majd megnősül, és fia lesz, sokkal többet fog adni mindenkől a saját fiának, mint egy idegennek. Miért gondolja, hogy a Jóisten másképpen cselekedett? Majd ha a kagán meghódítja az egész világot, ez lesz a világ fővárosa.

Megkérem az olvasót, ne mosolyogja meg a szegény kislányt, elvégre neki nem volt lehetősége, hogy lássa Konstantinápolyt, Csángánt, Bagdadot, vagy más nagyvárost, így a szülővárosa maradt számára a legszebb. Keszi viszont cinikuskodott:

– A pusztán minden törzs azt hiszi, hogy az ő kündéje az Isten igazi leszármazottja, és csak ők vannak elhívatva arra, hogy a világot meghódítsák. Mindegyiknek igaza csak nem lehet.

– Mindenkinek nincs is, de mi, kazárok biztosan tudjuk az igazságot.

– Te nem is kazár vagy, hanem magyar. Az apád a magyar illa.

Ünikün szép szemei erre egy kicsit szúrósabbá váltak, de a hangja továbbra is szelíd maradt:

– Az apám ugyan magyar, de csak félig, mert az ő anyja is kazár volt. Az én anyám is, úgyhogy háromnegyed részben kazár vagyok¹⁴. A vérem egészen az, mert az az anyatejről gyűlt, meg a szívem is az, érzem¹⁵. Különben is a szív a fontos, nem a vér.

Szegény Ünikűnnek elég baja volt a származásával, hiába volt háromnegyed részben kazár, a haja olyan világosbarna volt, mint az északról hozott rabszolgáké. Ezt még orvosolta, sikerült feketére festenie, de zöld szemei így is árulkodóan csillogtak a fekete hajfonatai közül. Persze a legény mindjárt észrevette, pedig az aztán hiába is rejtegetné az alacsony származását; nem

¹⁴ Az archeológiai kutatások szerint a honfoglalók vezető rétege nagyjából turánid volt.

¹⁵ László Gyula szerint a török népek a csontot az apától, a vért az anyától származtatták. Róna Tas Andrásnak szintén ez a véleménye.

is kazáruł beszél, hanem bolgáruł, alig lehet megérteni; ha az ember folyékonyan akar vele beszélgetni, muszáj magyarra fordítania a szót. Úgy látszik nem is törekszik rá, hogy megtanuljon. Nem baj, majd ha a férje lesz, ő megneveli. Meg is mondta neki:

– Csak lenne kend az uram, megtanítanám én majd kendet!

– Mire tanítanál te engem?

– Sok mindenre.

– Mondj egyet!

– Arra: hogyan kell kazáruł helyesen beszélni.

– Én sokkal kellemesebb valamire gondoltam.

– A kazár előkelőségek kinézik majd maguk közül, ha így beszél.

– Tőlem úgy nézhetnek, ahogy akarnak. Addig forgathatják a szemüket, amíg csak ki nem esik.

Keszit már mulattatta, hogy a lány a kazár származására büszke. Szerinte a magyarok sokkal talpraesettebb emberek voltak, mint a kazárok; sőt a bolgárok után a világ legderékebb embereinek tartotta őket; nem másért, csak az édesanyja miatt, aki magyar lány volt valamikor, így tőle csak jót hallott a magyarokról. Ezért egy kicsit gúnyosan kérdezte meg:

– Talán le is nézel minket, bolgárokat?

– Dehogy nézem le kendet – nevetett Ünikün –, hiszen mi kazárok is nagyobb részt a bolgárokból civilizálódtunk át. Valamikor a kazárság csak egy maroknyi vitéz nép volt, amely meghódította a bolgárokat. Kend is lehetne kazár, csak egy kicsit törekednie kellene, hogy másként beszéljen. Én majd segítek kendnek.

– Erre talán még ráérünk.

Ünikün hirtelen témát váltott:

– Jaj, milyen poros a kend háta! Engedje meg, hogy leporoljam!

– Hagyd békén, elbírom azt a kis port. Mire annyira gyúlne, hogy ne bírjam, lehull az magától.

– De én nem fogok szégyenkezni, hogy egy ilyen poros emberrel járkáljak együtt itt Khamligban.

– Kit érdekel itt, hogy kivel jársz? Ki ismer itt téged?

– Az mindegy, egy úri nő saját magának öltözködik és tisztálkodik. Engedje meg, hogy leporoljam a hátát!

Keszi belátta, hogy előbb-utóbb ezen úgy is túl kell esnie, hát közelebb irányította a lovát, és odatartotta a hátát. Ünikün, miközben porolta, egy hajszálat is lelopott a válláról, aztán megállította a lovát:

– Ide be kell mennem. Itt lakik a leghíresebb balkhi jóvendőmondó – mondta Keszinek.

– Nem tud az semmit, csak szélhámoskodik. Ezek a városiak nem tartanak állatokat; abból élnek, hogy becsapják egymást. A jóvendőt sokszor még a bolgár táltosok sem tudják megmondani, pedig nekik igazi tehetségük van.

– Csak ne ócsárolja kend a városiakat, mert még nem tudhatja, hogy hova veti majd a sors. Ráadásul úgyis nekem van igazam. Kend nincs honnan tudja, de nekünk, kazároknak vannak a világon a legjobb jóvendőmondóink és varázslóink.

Ezt a kérkedő beszédet Keszi nem hallgatta el szó nélkül; meg kellett védenie a bolgárság becsületét, akár egy kis füllentéssel is:

– Nekünk, bolgároknak olyan táltosaink vannak, hogy a vakon született embernek szemet varázsolnak, és az még jobban lát vele, mint egy egészséges – mondta a lánynak.

– Ez még semmi. A kazár varázslók tehéntőgyet varázsolnak az almafára, és az még több tejet ad vele, mint kendteknél, bolgároknál egy tehéncsorda.

– Te, ezt látta-e valaki? – mosolyogta meg a lányt. – Elbeszélgetnék vele.

– Persze, hogy látta. Az, akinek a bolgár táltosok szemet varázsoltak. Azzal elbeszélgethet¹⁶.

Keszi éppen egy jó válaszon gondolkodott, amivel visszavághatna – férfiúi büszkesége nem engedte belenyugodni, hogy a lány maradjon a győztes a szócsatában –, amikor Ünikün újra megszólalt:

– Hamar végzek bent, ne türelmetlenkedjék! Kend nyugodtan kinn maradhat, ne féljen, nem lesz semmi baj; ha mégis lenne, akkorát sikoltok, hogy itt biztosan meghallják, és utánam jönnek – szaporázta el gyorsan, és ezzel már bent is volt a jövőmondónál; szegény Keszi-nek még annyi ideje sem maradt, hogy végiggondolja: beengedheti-e a lányt egyedül, vagy sem.

Bent a jövőmondó illő tisztelettel köszöntötte a kisasszonyt, és méltóan a nagy tudományához, rögtön kitalálta, hogy miért jött. A jóslatot egy csillogó edényből kezdte kiolvasni, amelyben egy varázspálcával mozgatta a mocskos vizet.

Ünikün csupa fül volt: az ő jövőjéről volt szó.

– Egy lovast látok..., igen: egy lovast – kezdődött a látomás.

– Milyen lovas? – kérdezte boldogan a lány.

– Az nem látszik pontosan.

Ünikün gyorsan adott egy dirhemet, a jövőmondó látása valamit javult erre:

– Igen, most már látom, alacsony ember.

Ünikün még boldogabban még egy dirhemet adott, mire a nagy tudású férfiú látása még jobban megjavult:

– Egy íj van a ló oldalán ezüsttel kivert bőrzsákban, hátán egy kopja.

– Milyen a ruhája?

– Olyan pusztai, de széles, ezüstveretes öve után gazdag, előkelő ember lehet. – A nagy tudású férfiú zseniálisan tudta kiolvasni a mocskos vízből mindazt, amit az előbb az ablakon keresztül látott.

Ünikün egy újabb dirhemet adott, és megkérdezte:

– Mit fog tenni ez az ember?

– Egy nagyon szép lányt fog feleségül venni.

– Engemet?! – ragyogott fel a lány szeme.

– Az nem látszik pontosan, de tehetünk valamit, hogy magát válassza.

Ünikün elővette a hajszálat:

– Ez jó lesz?

– Biztosan az ő hajszála?

– Igen, biztosan.

A jövőmondó megkuruzsolta a hajszálat, utána elkért a lányéből is egyet, azzal is úgy tett, majd a két hajszálat összebogozta, és két dirhemért újrakuruzsolta őket; végül kegyes volt elárulni a receptet is:

– Ezt kell bevarni a legény alsóruhájába, az ingébe, ha más nincs neki. A varázserő újhoidig fog tartani, de addig olyan szerelmes lesz magába, hogy akár követni is fogja, mint egy kutya-kölyök.

Keszi csak várt kint ártatlanul; nem is sejtette, hogy a sorsát már elintézték.

¹⁶ A nép ajkán élő adomák, viccek közül jó néhány valamikor valóban megtörténhetett, egy részük talán már réges-rég is.

Szalmát a piacon nem találtak, ki kellett menniük utána a földekre.¹⁷ Már jó estefelé volt, mire a felfogadott szekerekkel újra beértek a városba.

Hogy elüssék az éhségüket, Keszi egy nagy görögdinnyét vásárolt, azt eszegették hazafelé. Az édes lé lecsepegett a nyergekre és a lovak izzadt marjára. Újra Ünikünnek pergett a nyelve:

- Kendteknek a sátorban nincs is hol vizet melegíteniük, csak hideg vízben fürödhetnek.
- Ha úgy van időnk, jó nekünk a folyó is; télen majd átjövünk valamelyik közfürdőbe¹⁸.
- Nálunk, otthon ma este fürdés lesz, meghívjuk kendet is, elvégre a rokonunk.

Keszi nem nagyon értette, hogy ő milyen rokona a lánynak, de a meghívást szívesen elfogadta: nagyon ráfért már egy meleg fürdő, meg a lányt is szeretne volna ruha nélkül látni.

¹⁷ A folyók mentén az alacsony fekvésű területeken a tavaszi áradásokat és a magas talajvízből származó hajszálcsoves vízelmelkedést kihasználva földművelés létezett még ott is, ahol félsivatagos vagy sivatagos volt az éghajlat.

¹⁸ Ibn Fadhlân útleírása szerint a nyugati városrésznek fürdői is voltak. (MHK: 213. oldal)

Negyedik fejezet,

**amelyben az apró bolgár már úgy elbolondul,
hogy majdnem belehal, és ez nem játék.**

„Legfőbb élelmök kölesből és lóhúsból áll, noha árpa és búzaföldjeik is vannak. (...) minket kenyérrel, hússal és kölessel megvendégeltek.

Förödözés végett férfiak és nők közösen mennek be a vízbe mezítelenül, anélkül hogy magukat bármivel is eltakarnák. Paráznaság semmi szín alatt elő nem fordul. Ha valaki ez ellen vétett, (...) kettéhasítják (...), így tesznek a vétkes nővel is.”

Ahmed Ibn Fadhlân 10. századi arab utazó a bolgárokról (gr. Kuun Géza 19. századi fordítása; MHK(14): 211 és 204. oldal)

„A nők (...) a család ruházatát fonják és varrják. (...) Ruhaneműiket színes virágokkal, levelekkel díszítik, amiket úgy vágnak ki színes bőrből, szövetekből, selymekből, vagy színes selyemszálakkal varrják ki”.

Ammianus Marcellinus 4. századvégi történetíró a hunokról¹⁹

„A kazár nők híresek bájos társalgásukról, fehérbe öltözködnek, s byzánci kamuka ruhákat, skarlát és aranyfonalú kelméket viselnek. Ebben a tartományban egy lenből készült kelmét gyártanak (...) A kazárokhoz közel egy más nép lakik, amelynek tartományát Esz-szab'-boldâ-nak (arab nyelven hét tartomány) hívják; ez egy hatalmas nemzet, amelyet (szomszédjai) félnek, s amelynek lakóhelyei messzire elterjednek.”

Maszûdi mohamedân geográfus (MHK: 278. és 279. oldal, gr. Kuun Géza fordítása)

A fürdő után Keszi az inge helyett egy idegenét találta:

– Kinek az inge ez? – kérdezte a lányt.

– Ez a Szabolcsé, de kend is bátran fölveheti. A kendé olyan mocskos már, hogy a szolgálókkal ki kell szapultatnom – felelte Ünikün.

– Jó lesz nekem az enyém, add azt vissza!

– Azt már beáztattam. Vegye csak fel bátran azt az inget, ne féljen; Szabolcs úgysem tudja, hány inge van; meg sem ismeri ezt kenden, milyen bugyuta az ilyen dolgokban.

Mit tehetett volna Keszi mást, kénytelen volt felvenni a tiszta inget. Elég furcsa volt, hogy a sokkal vállasabb Szabolcs inge pont talált rá, de ő ilyen apróságokkal nem foglalkozott; átment benne a másik telekre, a sátrakhoz. Fürdés után nagyon kellemesen érezte magát.

A katonák még nem feküdtek le, két tűz körül üldögéltek, úgy hallgatták egymás dicsekvéseit. Bólogattak egymásnak, elvégre az ilyen támogatás kölcsönös: ha valaki nem hinné el a társa hazudozásait, később az övé is úgy járna. Elég lett volna a sok mesének csak a fele valóság-

¹⁹ Elhamarkodottnak gondolom azt a véleményt, amely szerint Ammianus Marcellinus nem ismerhette a hunokat. 480-ban Pannóniába hun törzsek is telepedtek, és ő sokat utazott. Még ha nem is járt Pannóniában, információkat kaphatott az ott járt kereskedőktől, katonáktól, hivatalnokoktól. Az adatai részletezők, és nem olyanok, amelyeket egy római fantáziálhatott volna egy „barbár” népről.

nak, hogy a besenyők már rég kihaljanak. Akkor éppen egy nagy bajuszú, kopasz vitéz oktatta a többieket:

– ... én elől, a kilenc besenyő utánam; futok-futok, ahogy elsírülök a ház sarkánál, megbújok ott, és megemelem a szablyámat. Ahogy az első besenyő kifordul utánam: nyissz, le a fejét! Jön a második is: nyissz, annak is! Így végeztem mind a tizeneggyel...

– Én is majdnem úgy jártam egyszer – vágott a szavába a mellette levő –, az Etilen mentünk át épp csónakokkal a tavaly ősszel; borús éjszaka volt, olyan sűrű sötétség, hogy szeget lehetett volna verni belé, és a kantárt ráakasztani. Hát, ahogy evezünk-evezünk, egyszer csak a csónak orra megakad valamiben. Feltűröm a kaftánom ujját, lenyúlok jó mélyen a vízbe, és tudjátok, mit húztam ki? Egy görög olajlámpást, amilyent a kereskedők használnak világítani. Feltettem a csónak orrára, azután már jól láttunk...

– Tudod mit, öcsém? – vette vissza a szót az első. – Nem bánom kihagyom én is a tizenegy besenyőből a hármát, ami nem odavaló, de oldsd ki te is azt a lámpást, amelyet a vízből vettél ki, mert az már erősen sérti a szememet!

Nevettek egy kicsit; a lámpástaláló is velük, zavartan, egy árnyalatnyit elvörösödve; majd egy fiatalabb kezdte el:

– A tavalyelőtti télen a burdászok felé örködtünk; olyan kutya hideg volt, hogy egy soványabb macska fordultában a ház sarkánál kettétörött...

Ez már az öregebbek történeteinek a kicsúfolása volt egy tejfelesszájú részéről, válaszolni kellett rá:

– Öcsém, te csak ne mesélj nekünk a tavalyelőtről, mert te csak mostanában érkeztél ide, Kazárdiba. Te még azt sem tudod, hogy milyen fán terem az uborka.

– Dehogyan nem tudom, nem kell nagy ész ahhoz: ugorka csak ugorkafán teremhet.

Keszinek nem volt kedve fennmaradni, inkább összeszedte volna a gondolatait, mert az események eléggé megzavarták. Bement a sátrába és lefeküdt a subájára, de abban a pillanatban egy kurta kiáltással fel is ugrott: a subája csípős csalánnal volt telerakva!

A kiáltásra a kazárok is felugráltak a tűzük mellől, kacagva jöttek közelebb. Ez volt a válaszuk a múlt éjszakai bekenésre.

A bolgárok fáklyát gyújtottak és megvizsgálták a sátrukat: mindegyikük subája tele volt csalánnal. Miután behajigálták a tűzbe, nehogy valahogy visszakerüljenek, és a röhincselő kazárokat elküldözgették oda, ahol még melegebb volt valamikor, mint akkor a tűz körül, végre Keszi is egyedül maradhatott. Becsukta a szemét és újra maga előtt látta Ünikünt: formás mellecskéit, göndör szőröcskéit, kerek fenekét, üde, selymes bőrét és fitos orrocskáját, ahogy kissé felhúzott vállán keresztül egyszer csak hátrapillantott, és végigvizsgálta őt félig csukott, szégyenkező szemeivel. Mellében egy kis nyomást érzett, és tudta: ez a szerelem.

Másnap Keszi már kereste az ürügyet, hogy szóba állhasson a lánnyal. Gondolta: megint otthagyja az íját, hogy a lány ellophassa, de aztán jobb ötlete támadt: azt mondja, hogy Szabolcsot keresi, aztán csak kialakul valami beszélgetés.

Benyitott a sütőházba, az üres volt, de a szomszéd helyiségből, a belsőházból beszélgetés hallatszott; éppen Omurát mesélte Ünikűnnek a tegnapi csalános esetet. Ő is magyarul volt kénytelen társalogni, mert a törzse nyelvjárása nagyon eltért a fővárosiakétól. Talán az ő anyja is magyar volt, akárcsak a Keszié, ezért beszélhette ilyen jól ő is ezt a nyelvet:

– ... és a hülye nem nézte meg, hova fekszik; beheveredett a csalánok közé; úgy visított azután, mint a malac heréléskor. Ahogy a kezét tette le, azt is csípte a csalán; kapta fel, nem tudott felkelni; végül a bolgárok szedték fel, hogy ne üvöltsön úgy. Odamentem, vigasztalni kezdtem: – Mi a baj, Tücsök, mit ciripelsz úgy? – Jaj, úgy összezsíptek a csalánok! – Hadd el,

legalább megdagad tőlük a micsodád, úgyis olyan semminekvaló volt eddig – vidítottam, amivel csak lehetett, de ő csak sírt. El is neveztük Csalánosnak; eddig Tücsök volt a neve, mert akkora, mint egy süldő tücsök nyár elején, de ezután Csalános lesz.

Legjobban az fájt Keszinek, hogy Ünikün úgy tudott nevetni ezen a hazugságon. Legszívebben berohant volna, hogy jól eldöngesse azt a nőcsábász Omurátot, de tudta: ő elkezdheti a verekedést, de Omurát fogja befejezni, mert kétszer akkora, mint ő. Még csak az hiányozna, hogy Ünikün előtt összeveresse magát, lehetőséget adjon a kazárnak, hogy megmutathassa a lánynak: ki az erősebb. Másképpen kell az ilyen nagy marhát elintézni. Egyelőre jobbnak látta, ha nem találkozik Ünikünnel, nehogy elsüllyedjen előtte szégyenében.

Kijött a házból, és keservesen gondolta át: amíg ő itt búsul magában, bent Omurát újabb történeteket mesél róla, majd eldicsekszik kitalált hőstetteivel, és az a buta lány mindent elhisz neki.

Nagykésőre kijött Omurát. Keszi addigra már elhatározta, hogy megpróbál beszélni vele, intézzék el békésen az ügyet:

– Omurát!

– Mi kell, Csalános?

– Meg akarlak kérni valamire. Ünikün már rég tetszik nekem...

– Lemaradtál, Csalános! Ez a lány már az enyém, épp ő hiányzik a gyűjteményemből. Te keress magadnak másikat! Már ha tudsz – nevetett Omurát, és továbbment jelezve, hogy befejezte a beszélgetést.

Aznap este egy harcos kereste Omurátot. Ruháját, lovát vastagon lepte be a por; látszott, hogy hosszú útról jött: a sivatagból. Amint levette a süvegét, borotvátlan fejtetője, lenszőke, vékony szálú haja, fehér homlok bőre azonnal mutatta, hogy valódi magyar²⁰. Azt mondta, hogy fontos parancsot hozott Lövéditől, és csak négy szemközt adhatja át Omurátnak.

A kazár arrébb hívta, hogy a többiek ne hallják.

– Azonnal indulnia kell kendnek a Krimi-szoroshoz – mondta a magyar. – Annak a Mélyjódí felőli partján meg kell várnia Lövédit.

– Miért kell nekem odamennem? – csodálkozott Omurát.

– Azt nem mondta. Csak annyit mondott, hogy amikor ő odaér egy csapattal, kend már ott legyen.

– Hány embert vigyek?

– Csak kendről beszélt.

– Egy kicsit furcsa. Rovást hozott-e kend?

– Persze, hogy hoztam.

Omurát elővette a rovásbotját; a magyar egy egész köteget húzott elő, és a csalófák közül kiválasztotta a valódit. Egymás mellé tették a két pálcát, semmi kétség: a bevágások mind a kettőn ugyanazon a helyen voltak: az embert Lövédi küldte. Omurát szólt Szabolcsnak, és szedelődzkődni kezdett.

A beszélgetést távolról mosolyogva figyelte Balig, az öreg bolgár harcos, aki már harmadszor szolgálja a három évet, mások helyett is jó pénzért. Látta ezt a magyart délután a vásárban, akkor még nem volt ilyen poros, és azt is látta, amikor Keszi megszólította. Nem nehéz kitalálni, hogy mit egyeztek. Ha ezt az embert valóban Lövédi küldte, akkor holnap ő, Balig lesz a kazár kagán. A rovásbotot meg nem volt nehéz lemásolni, Keszinek is van pont egy olyan.

²⁰ A Honfoglalás (Más nép honfoglalása kis kezdőbetűvel írandó, de a magyaroké a magyar nyelvben már naggyal.) előtti magyar ruha- és hajviselet a csernigovi ivókürt szájliveretén tekinthetik meg (László Gyula, 10: XXXV. tábla).

Omurát három lóval indult; vitt két vezetéklövet is, hogy gyorsabban járjon: ha az egyik elfárad, átülhessen a másikra. Amikor kihajtott az útra, ott Keszivel találkozott, aki jókedvűen kiáltott utána:

– Az Isten vezéreljen, komám!

– Te csak ne örülj, mert visszajövök, és ha meghallom, hogy a lány körül sündörögtél, eltöröm a derekadat!

– Az Isten vezéreljen, komám, jó messzire innen, hogy többet sose lássalak! – ismételte el Keszi, most már az egész mondatot hangosan, mert Omurát már messze járt.

– Megjött Előd.

Keszi először nem értette, hogy ki lehet ez az Előd. Aztán rájött: a magyar vezér nekik Lövédi, mert a Lövédi-nemzetségből származik, de a családjában, ahol mindenki ahhoz tartozik, kell lennie egy másik nevének is, és mi lehetne más, mint Előd? Vagy száz magyar katonával jött, akik a ház előtt maradtak.

A magyaroknak egy kazár ájisád valamikor megengedte, hogy a bolgár és a szláv törzsek közötti gyepekre telepedjenek, és ott úgy megsokasodtak és erősödtek, hogy most ők vezetik a nyugati törzseket. Igaz, meg is érdemlik, mert a hűségük már közmondásszámba megy, a lázadások idején rendíthetetlenek, ami nem is csoda: amíg bolgárokat a kazár uralom csak lealázta, ők, a jövevények sok mindent annak köszönhetnek. Igen gazdagok, szép feleségeik, jó lovaik, díszes fegyvereik vannak. Ezek a Lövédi-nemzetségbeliek meg igazán üstökön ragadták a szerencsét: A három év alatt is a piacokon szolgálnak rendfenntartónak, meg a karavánokat kísérik; a kereskedők és a rabszolga-kiszabadítók ajándékaiból kijön az élmezésük. Meg a tolvajokéból. A kereskedők is megajándékozzák őket, hogy ügyeljenek a tolvajokra, a tolvajok is, hogy azért túlzásba ne vigyék a dolgot; így könnyű gazdagnak lenni²¹. A kazár ájisádok is kedvelik őket; ha a magyarok nem lennének, a muzulmánok közül kellene több zsoldost fogadniuk, akik egy vagyonba kerülnének.

Zengina nagyon megörült a férjének, már rég szeretett volna beszélni a fejével.

– Az ájisád lázadt fel, ugye? – kérdezte.

– Az – felelte Előd.

– Meghalt?

– Úgy volt rendjén.

– És most ki az ájisád?

– Majd lesz valaki. Ha hám ürül, ló kerül.

– Miért legyen... „valaki”?

– Mert valakinek az is kell lennie.

– Kendnek eszébe sem jutott, hogy az a „valaki” kend is lehetne?

– Hogyan lehetnék én a kazár ájisád?

– Kend állította helyre a rendet, miért ne lehetne?

– Mert én magyar illa²² vagyok. Egyszerre mind a kettő nem lehetek.

²¹ A keleti diktatórikus birodalmakat elsősorban a korrupció gyengítette el annyira, hogy más népek elpusztíthatták. Ezek nagyon vidám dolgok, csak éppen a következmények voltak siralmasak.

²² magyar illa: Bíborbanszületett Konsztantin császár művében van egy szövegrész: „Hét törzsből állottak és sohasem tettek meg fejedelemnek sem közülük valót, sem idegent. Voltak azonban vajdáik”. (MHK [14.]: 120. oldal; Marczali Henrik után) Némely történész úgy értelmezi, hogy a törzsszövetség csak közvetlenül a Honfoglalás előtt kötött meg, pedig az létezhetett függetlenül attól, hogy a vezetőjét a bizánciak fejedelemnek vagy csak első vajdának címezték. A helyzet nagyon hasonlít egy későbbihez: attól, hogy a 16. század végétől az erdélyi vajdák megkapták a fejedelmi címet, hatalmuk és

- Magyar illának majd kerül más.
- Hogyan mondhatnék én le erről a hivatásról? Én magyar ember vagyok, és az maradok. Nekem csak az a fontos, ami a magyarok között vagyok, és azt tehetem, ami a magyarságnak hasznos.
- Az ájisád a második ember a kazárok között. A világon, mert a világ urai mi leszünk, megjósolták már rég. Hogyan szalaszthatja el kend ezt az alkalmat, amikor csak a kezét kellene kinyújtania. Utána akár kagán is lehetne.
- Legyek ájisád, és azután lázadjak fel én is? – nevetett Előd.
- Kend biztosan okosabban csinálná. A magyarok kendet támogatnák, és kendnek is isteni származása van, megteheti.
- Ezt jól kiszámítottad, de én a magyarok istenétől származom.
- Nem egy Isten van az égben?
- De egy.
- Akkor kend is tőle származik.
- Hallgass, asszony, mert még megbolondítasz a nagyravágyásoddal! Nem fogom leélni az életemet egy palotában hízelgő és lézengő udvaroncok között.
- Pedig ez az, amire az ember az életében csak vágyhat.
- Ha arra vágyol, visszamehetsz a palotába, én a népem közt maradok.

Zengina kétségbeesetten nézett Ünükünre, segítsen meggyőzni ezt a buta embert, akinek semmi érzéke nincs a civilizáció értékeihez! Ünükün is persze szeretett volna kagánlány lenni, de tudta, hogy az apjának hiába is beszélne; annak a legfontosabb a magyar katonák, meg a réten a marhák és a parasztok szántóföldjei. Zengina még próbálkozott egyszer:

- Nem is kell már isteni eredetűnek lenni, sőt az sem nagybaj már, ha valaki nem Izraeltől származik, úgy is befogadják. Elég, ha az ember a Tórát betartja.
- Csak nem bolondítottak meg téged is ezzel az új vallással? Hogyan tartozhatnál te a „kiválasztott néphez”, amikor biztosan máshonnan származol?
- Minden előkelő kazár család már ezt a vallást hiszi.
- Hadd el, higgyék! Jó az nekik.

Lövédi még néhány szót váltott Szabolccsal, aztán a magyarok élén ellovagolt.

Miután Lövédi eltávozott, Szabolcs Keszit magához hívatta, és megkérdezte:

- Apám azt mondta: semmiféle parancsot nem küldött Omurátnak. Hova mehetett az az ütődött?

lehetőségeik semmit sem növekedtek, sőt csökkentek. Semmi értelme sem lett volna a hét törzs különnevelésének, ha az nem lett volna adminisztratív egység, és egy diktatórikus rendszerben minden ilyen egységnek van egy vezetője. Ennek viszont inkább csak katonai hatásköre volt, a törzsek megőrizték autonómiájukat, a vallási dolgokban megmaradtak az örökösnek tartott szent hagyományok. A bizánciak a törzsszövetséget azért nevezték turknak, mert valamikor egy türk törzs hegemoniája alatt állt (Ez még Hóman Bálint és Német Gyula történészek zseniális észrevétele), tehát már a Lövédiek vezérkedése előtt létezett. Az a szokás, hogy a több etnikumból formált közösséget a vezető elem után nevezzék el, ma is gyakori: Egy francia szerző a második világháborúról írva a szovjet hadsereget következetesen oroszoknak nevezte, pedig a Szovjetunió lakosságának – tehát a hadseregének is – csak körülbelül a fele volt orosz. (Annak ellenére használta a megszokott elnevezést, hogy a birodalom akkorra már egy grúz vezetése alá került.) Egy másik francia szerző, amikor Napóleon hadjárataival foglalkozott, a Habsburg Birodalom hadseregét írta folyton-folyvást osztráknak (még Alvinczi tábornagy huszárjait is), pedig az osztrákok a birodalom lakosságának még a fenténél is kevesebb részét alkották. Százötven évvel ezelőtt az oroszok csaknem az összes belső-ázsiai törököt kirgiznek nevezték; azután vették észre, hogy ez a népesség kazahokból, karakalpagokból, dungánokból stb. áll. Miután a bizánciak megszokták a türk főnevet, megtartották a politikai változások után is, hasonlóan, ahogy a magyarok és a németek is megtartották egymásról a „német” és „ungarisch” elnevezéseket egy évezreden keresztül annak ellenére, hogy mindkét nép egészen másként nevezte önmagát.

A törzseket vérszerződés kötötte össze: A legkezdetlegesebb államforma a „kinship-state” (William Fenton elnevezése), a rokonságállam, amelynek az ideológiája: csak a rokonom a honfitársam. Ha az államot bővíteni kellett, akkor a rokonságot is kellett ezzel a ceremóniával.

- Honnan tudhatnám? Félrevonultak a magyar küldönccel, úgy beszélgettek.
- Semmiféle küldöncöt nem küldött az apám; Omurát csak kitalálta az egésztest és megszökött. Keszi érezte, hogy a tréfája túl komolyra kezd fordulni, Omurátot még kivégzik miatta.
- Csakugyan jött egy küldönc, én is láttam, a rováspálcákat is összemérték – próbálta menteni.
- Ki küldhette?
- Lehet, hogy a lázadók keze van a dologban, – ismerte el egy titkos „lázadó.”

A kancák teje a szalmától nem indult meg. A kumisz, amit a piacon vehettek, rendszerint romlott volt. Keszi megpróbálkozott a tehéntejjel, de az is, amire a melegben a katonák elé került, már nemcsak megsavanyodott, de meg is keseredett. Megették úgy is, legfeljebb másnap gyakrabban kellett letolniuk a nadrágjukat. Keszi hazaüzent: az apja egypár zsák kölest küldött, az nem romlandó. Néhány nap után a katonák már kelletlenül turkálták:

- Kása mellé hús is jár.
- Rajzoljatok a kásába, amilyent csak szerettek! – biztatta őket Keszi.
- Rajzolhatunk, de azzal nem lakunk jól.
- Üzenj apádnak te is, amit ő küld, azzal jóllakhatsz. Kinek a lovát akarnád itt megenni?
- Akárkiét, mert ezt a zsírtalan kását már meguntam.
- Jól van, na, megengedem: a saját lovad lödörgőjét megeheted, az jó zsíros.
- Kendnek könnyű, mert lányos házhoz jár.
- Van még lányos ház elég a városban.
- Néha azért változhatna már itt is az étel.
- Majd holnap.
- Igen?! Akkor mit eszünk?
- Semmit, hogy változzék.

Alig múlt dél, amikor Ünikünnnek megint eszébe jutott, hogy valamit vásárolnia kell. Keszi szólt a bolgároknak, hogy nyergeljenek: el kell kísérniük a kisasszonyt. Azoknak nem nagyon volt ínyükre a dolog, hallotta is az egyiket méltatlankodni:

- A fene a jó dolgukat, már megint indulunk körbe, mint a férges agyú juh!
- Mi van, Balig, mit nyavalyogsz? – kérdezte Keszi.
- Azt, hogy kend szívesen kísérgeti, megértjük; de miért kell nekünk is izzadnunk utána ebben a melegben? Ha minket nem is, de legalább a lovakat sajnálhatná az úr!
- Csak nem gondolod, hogy az anyja elengedné kettesben egy idegen férfival?
- Kend nem úgy néz ki, mint aki kivégezteti magát egy kalandért. Főleg, ha a főilla lányáról van szó, az a hóhérnak biztos kenyér.

Valóban akkoriban a Kazár Birodalomban szigorú törvények védték a lányok érintetlenségét, ezek még a bolgároktól vagy talán még a régi hunoktól származtak. Amíg a család becsületét a férfirokonainak kellett megvédeniük azzal, hogy megölték a csábítót, nemzedékekig eltartó vérbosszúk, nemzetségek közötti háborúk kezdődtek; így az államnak kellett beavatkoznia, akárcsak a többi bűnök: lopások, gyilkosságok esetén. A megesett lányt az apjának addig is meg kellett fojtania, most nyilvános kivégzésre került sor, a csábítóval együtt, elvégre – a bírák szerint – a férfinak kellett volna meggondoltabbnak lennie. Nem lehet belháborút kockáztatni csak azért, mert egyik-másik embert nem a feje vezérli, hanem a micsodája. A

lopásokra szintén nagyon hatásos ítéleteket hoztak, nem mint délen, ahol a tolvajnak csak a jobb kezét vágták le; úgy az szerencsétlen azután tényleg rá volt kényszerítve, hogy a ballal elcsenjen ezt-azt, valahogy meg kellett élnie; itt a fejét vágták le, azután egy sem lopott többet. Persze az idő, meg a kapzsiság kikezdték a régi törvényeket is; Keszi korára már a tolvaj életben maradhatott, ha beleegyezett, hogy rabszolgának adják el; sőt még a rabszolga is megmenekülhetett: ha a lopott érték kisebb volt egy tyúkénál, csak a szemeit szúrták ki. Azután a gazdája dönthetett: megöli-e a haszontalan kenyérpusztítót, vagy tartja a haláláig, ha már a háza népének nem tudott rendet szabni. A lányok becsületét sem védték már olyan szigorúan: ha a két család kiegyezett, a csábítója vagy elrablója kifizette érte a vételdíjat és feleségül vette, az állam nem avatkozott bele; csak a vételdíjat határozta meg, mert kapzsi emberek kihasználva a jövődjük kizsákmányoltságát, még annak az ingét is elkérték volna, és erre a nőrabló családjá rendszerint fenyegetőzéssel válaszolt.²³

– A lázadók miatt is kell pár ember, nehogy kárt tegyenek benne – mondta Keszi.

– Benne leghamarabb kend fog kárt tenni. Akkor, ha kell, szívesen segítünk – szólt bele egy másik is a többi felé hunyorítva.

– Ne szemtelenkedjél, mert ha megharagszom, egész éjjel őrségben állsz. Amíg én vagyok a parancsnokotok, azt teszitek, amit én mondok.

– Jól van, no, nem kell olyan zokon venni, néha tréfálhat az ember. A szóbeszéddel még lehet feleselni; nem kürtszó, hogy szent legyen.

Ünikünnel a beszélgetés már nehezebben ment, megint csak szótlanul lovagoltak egymás mellett, pedig olyan egyszerű volt az egész: a lányt még egy darabig bolondítja, aztán, ha lejár a három éve, feleségül veszi. Omurát addig várhatja a Krimi-szorosban, hátha Lövédi arra téved. Majd nős emberként üzen neki, ne öregedjék ott meg hiába, elvégre nem rossz fiú ő sem. Szabolcsnak valahogy csak kimagyarázza; ha majd a sógora lesz, biztosan ő is nevetni fog a csalafintaságon. Csak éppen valami nagyon okos dolog jutna most az eszébe, hogy elkezdje a beszélgetést, és lássa a lány: az ő feje sem egy tökindán termett.

Amikor Khamligba értek, a lány szólalt meg:

– Szépek ezek a házak, igaz?

– Igaz.

– Nem szeretne kend is egy ilyenben lakni?

– Hát,... sohasem gondoltam rá.

– Pedig gondolja meg, kend gazdag ember, egy illának a fia; megvehetne egy ilyen házat, akár a legszebbet, aztán feleségül venne egy rendes kazár lányt, és itt élne.

– Én vezéri családból származom, akármikor szükség lehet rám, nem hagyhatom ott a törzsemet. Rendes ember elfogadja a tisztséget, amelyet a Jóisten ráró, és teljesíti az ezzel járó kötelességeket. Meg mit is csinálnék itt egész nap?

– Otthon mit csinál? Járkál az állatok után.

– Az az igazi élet, Ünikün. Reggel, amikor a nap felkel, minden harmatcsepp úgy fénylik a fűszálakon, mint egy-egy gyöngyszem. Az ember végignézi az állatokon, és tudja, hogy mind az övé, ő nevelte fel őket, ő védte meg a farkasoktól-tolvajoktól. Ha megindul a szellő, hozza a pusztá jó illatát, amit csak otthon érezhet az ember. Itt a városban az unalom öl meg, alig várjuk, hogy hazamehessünk a rokonaink közé.

– Kend a kazárok között nem szereti?!

– Hát... ők is emberek, de mindenkinek a saját törzse a legkedvesebb.

²³ A későbbi századokban lejegyzett magyar törvények egy része a Kazár Birodalomból származott. Akkor egy elrabolt vagy megszöktetett nőért a kiszabott kárpótlás katonarendüeknél tíz fiatal tehén volt (Szent István tvk: I/27).

– Le is néz minket, kazárokat biztosan. Ne is tagadja, érzem én. Pedig mi kazárok vagyunk az uralkodó nép, kendtek is nekünk szolgálnak.

– Nem szolgálunk mi senkinek. Ezt a három év katonaságot kell lerónunk, de ezt magunknak is csináljuk. Ha nem védenünk a határokat a besenyőktől, azok minket is kirabolnának, nemcsak titeket.

– Látja, kend most elárulta magát. Hallottam már rég, hogy kendtek született lázadók, semmi hűséget nem éreznek a kagán iránt, csak az alkalmat lesik, hogy újra fellázadjanak, de ne feledje: ha fellázadnak, minden bolgárra legalább két kazár vagy magyar jut.

– Hát legalább annyi kellene is. Ha jól meggondolom, elég se lenne. – Változhatott a világ, ahova akart, egy kazáriai kisebbség csak a régi bolgár dicsőséggel büszkélkedett.

– Na, ne mérgesítsen, mert úgysem sikerül felbosszantania. Ma nagyon jó a kedvem. Inkább nézze azt a házat, én már rég nézegetem, hát nem pompás? Az ablak melletti függönyök ugyan csúnyák, én halványzöld selyemfüggönyöket tennék, sokkal jobban illenék a fal színéhez, és az udvaron a szőlő is rosszul van vezetve, de a ház maga szép, nem?

– Nincs olyan ház, amelyik szebb lehetne egy jó szellős sátonál. A férfiembernek a sátor a lakása, a pusztá a hazája; hétszámra a lábán izzad és fagy meg a kapcája.

– Kendekkel, férfiakkal sohasem lehet komolyan beszélni.

– Ezt mind komolyan mondtam.

– Akkor az még rosszabb. Nem gondolja, hogy néha jó lenne meghallgatnia valakit, aki a fővárosban nőtt fel? Esetleg kendre is ragadna valami.

Akármennyire is különböztek a terveik, csak egyre kedvesebbek lettek egymásnak. Este, mikor hazamentek és kettesben maradtak, Keszi mélyen belenézett Ünikün szemébe. A lánynak gyönyörű szemei voltak: nagyok, csillogók; úgy melegítették a fiú szívét, mint két parázs. Amint álltak egymással szemben egy szó nélkül, pont egyforma magasak voltak. Aztán mind fogyott-fogyott a távolság közülük, amíg Keszi meg nem csókolta a lány arcát. Az hirtelen elhúzódtott:

– Hol tanulta kend az ilyesmit?

– Veled szeretném tanulgatni.

– Azért tud ilyesmiket, mert sokat járt a nők után.

– Járt a fene utánuk, amikor csak az elejüket szeretném...

– Ne tréfálkozzék, mert tudom, hogy hol tanulta!

– Akkor mondd meg nekem is, én már elfelejtettem.

– Megmondta Omurát, hogy kend miért jár Khamligba.

Keszi már sejtette, hogy mi lehet a baj, magyarázkodni kezdett:

– Te láthattad, hogy nem én járok Khamligba. Egész nap itt szoktam lenni; ha megyek, csak veled megyek, vagy élelmet vásárolok az embereknek.

– Ne hazudjon, mert tudom én! Omurátban legalább volt annyi becsület, hogy megmondta az igazat. Persze azoknak a szégyentelen idegeneknek Khamligban mindent szabad; saját bírái vannak, azt csinálnak, amit akarnak; azt is, amire egy becsületes kazár lány nem is gondolhat. Azt mondják: a kalizoknál négy tanú kell ahhoz, hogy egy lányt el tudjanak ítélni, és még akkor is csak bezárják, ha vétkes. Kendtek férfiak ezt ki is használják, összeszednek mindenféle betegséget; és végül, ha megnősülnek, annak is csak a kazár asszonyok látják majd a kárát.

– Őszintén mondom Ünikün, én nem jártam ilyesmiért Khamligba. Ami pedig a „szégyentelen idegeneket” illeti, délután még közéljük akartál költözni.

– Közéjük is költözöm! Itt, a fővárosban nőttem fel, és itt is maradok! Persze kend ebből semmit sem ért, és nem is akar megérteni semmit. – Ünikün érezte, hogy be kell mennie, mert mindjárt elsírja magát. – Mit érdeklí kendet, hogy én mit gondolok, mire vágyok, mit akarok; de nem baj, majd kapok én egy rendes kazár férfit, aki megbecsül.

Mire Keszi válaszolni tudott volna, Ünikün már bent is volt a házban.

Jól mondják: az ördög nem alszik, amikor a legjobban mennek a dolgok, akkor rontja el. Pedig egy darabig jól mentek, mert két ménlő összerúgott, az egyiknek a lába eltörött, le kellett vágni. Ezután már hús is került a kása mellé; a tartalék két nagy cserefacsöbörben, a sós vízben állt; földbe ásva, a hűvösben. Fegyveres őrral kellett őriztetni, hogy tovább tartson. Amikor a bolgárok közül volt az őr, akkor ők laktak jól a kazárok csöbréből; amikor meg egy kazárra került sor, pont fordítva történt; így mindenki nagyon elégedett volt, főleg Keszi, aki a szerelemtől már nem is látott-hallott, csak a kisasszony selyemnadrágjának a domborulatait leste.

Kell-e ennél jobb élet az egyik főnök elmegy világgá, a másik meg nem lát és nem hall?

Pont, amikor ilyen jól ment minden, az ördög akkor hozta vissza Omurátot. A csel, amellyel Keszi elküldte, lassan nyílt titokká vált az összes bolgár előtt, majd a kazárok közé is átszivárgott valahogy, és azok a vezérük után üzentek. Amikor megérkezett, nagyon dühös volt, azonnal Keszit kereste:

– Megmondtam, te semmirekellő, nehogy keresztezni merd az utamat! Te küldtél el a Krimbe, igaz?

– Te csak találgasd, hogy ki volt! Egy kis szerencsével még eltalálhatod.

– Nem kell nekem találgatnom. Állj ki velem párbajra, meglátjuk, hogy ki milyen legény!

Keszi tudta, hogy marhaság kiállnia ezzel a behemót emberrel párbajozni, de nem volt mit tennie; ha visszautasítaná, a saját emberei is gyávának tartanák.

– Ha azt kívánod, megkapod – mondta. – Kiálllok veled botra.

– Öltre²⁴ kiállni félsz, mi? – nevetett Omurát. – Félhatsz is, mert amilyen csökött vagy, úgy belevágnálak a földbe, hogy az anyádnak kapával kellene téged megkeresnie²⁵.

– Mondtam: ha van hozzá bátorságod, botokkal megküzdhetünk.

– Nekem ne lenne hozzá bátorságom? Veled szemben akármikor lesz, Csalános.

– Hagyj egy kicsit holnapra is a bölcsködésből, akkor majd inkább elhiszük!

A fegyveres párbajt egy ájisád már rég megtiltotta, így valóban csak botokkal vívhattak. Levették két kopjáról a vasat, és maradtak a nyelek. Összemérték, egyforma hosszúak voltak.

– Úgy gondolkozzál, apróság, hogy ez az utolsó napod!

Keszi nem beszélgetett, de szót fogadott: gondolkozott: hogyan is lehetne már az első pillanatban leütni ezt a nagy marhát? Ha már belekényszerült ebbe az örültségbe, és elérte azt, hogy botokkal küzdjenek meg, legalább vigyázni kellene, hogy ő legyen a gyorsabb. Nemcsak gyorsnak kell lennie, de elég ügyesnek is ahhoz, hogy ennek a kajlának nagy baja ne essék. Isten őrizz: egy haláleset vérbosszúik sorozatát indítaná el a két család között, és talán még a törzsekre is átterjedne. Meg nem is érdemelné meg Omurát, hogy agyonüsse, lehet akármilyen ember.

²⁴ birkózásra

²⁵ Amiket a derék régészek „Vaspántok töredékeinek” neveztek el (MHK (14): 642. oldal), azok szerintem kapavasak (Az egyikben még a szeg is benne maradt, amellyel a nyélhez rögzítették.); kis tőtávolságok gyomtalanításához ilyenek kellene. A „vas-szög” egy üllő, amelyen az élt ki lehetett verni. Amikor még nem volt reszelő, a kapát is úgy élezték, mint manapság a kaszát; az üllő feje nem véletlenül domború.

A katonák kíváncsian gyűltek köréjük. Volt, aki a vezérének drukkolt, mások csak szórakozni akartak; nem mindennapi mulatság az, hogy a főnökök egymást ütik agyon.

Az összeesapás csak rövid ideig tartott. Keszi mindjárt az elején egy erős ütést kapott a fejére, és összeesett. Omurát dühösen püfölte botjával a mozdulatlan testet, amíg Szabolcs elő nem került valahonnan, és rá nem kiáltott a bolgároknak:

– Állítsátok meg azt az örültet, még agyonveri! – A következő pillanatban öt-hat marok fogta le Omurátot.

– Engedjétek, hogy végezzek vele! – hágyászkodott amaz.

– Végzel te mindjárt saját magaddal, mert mindjárt négyfelé hasíttatlak! – üvöltötte Szabolcs.

– Hogy mertél botot emelni az egyik bajtársadra?!

– Párbaj, ne avatkozzál bele!

– Nézze meg az ember: akkora háta van, hogy egy ökrös szekér megfordulhatna rajta, és nem szégyell ezzel a falásnyi legényecskével viaskodni! Inkább azt mondd meg, hol tekeregtél eddig!

– Éppen azért állok bosszút, ez a csaló küldött el.

– Ezt még megbeszélgetjük, most menj vissza a sátratokhoz. – Utána Szabolcs a bolgárokhöz fordult: – Nem szégyellitek magatokat, agyonütik előttek a vezéreteket, és ti csak nézitek?

– Párbaj volt.

– Párbaj! Ha még egyszer ideteszi a lábát ez a semmirekellő kazár, eltöröm.

– Azt mi is megtennők örömet, csak kapnánk már engedélyt rá!

– Két lába van, valahogy csak megosztozunk. Ide többet egy kazárt sem engedek be. Maradjanak a szomszédban a kötekedő természetükkel; ha baj van, kürttel áthívjuk őket! Ti pedig orvost hívjatok azonnal a vezérekhez, hadd lám: lehetne-e belőle még valamit csinálni!

Ötödik fejezet,

amelyben az apró bolgárt egy jó tündér megmenti, és ez nem mese.

„Lakhelye tél idején e két városban van, amidőn a tavasz eljön, kimennek a mezőkre és mindaddig a városba nem jönnek, míg ismét tél lesz.”

Gardezi 11. századi afganisztáni földrajztudós a kazárokról (gróf Kuun Géza fordítása; MHK:154. oldal)

„Hwārimből viszik ki a(...) kecskebőröket, viaszt, nyilakat, nyírfát, sapkákat, halenyvet, halcsontot hordót, borostyánkövet, szagrént, mézet,ogyorót, sólymokat, kardokat, mellvértket, hangát, a Saqalibából való rabszolgákat, juhokat és marhákat. Mindez Bulgárból származik.(...) Szamarkandból (...) a törökök felé brokátszöveteket, mumurğal nevű vörös ruhaszöveteket, lenvásznat, sok selymet, valamint belőle készült ruhaneműket, továbbá pisztáciát és diót szállítanak.”

AL-Mugaddāsi mohamedán geográfus a kaliz kereskedőkről (Kmoskó Mihály fordítása, Zimonyi István átdolgozása, 8: 128. és 129. oldal)

Keszi átvitték a bolgárok sátrába, lefektették a subájára. Nem mozdult, de valamennyire még lélegzett.

– Milyen orvost hívjunk? – kérdezte az egyik embere.

– Ide semmilyen sem érdemes, nem tudnak ezek a kazárok semmit se. Én majd ráolvasok valamit – válaszolta egy másik.

– És ha meghal?

– Hát akkor nem lesz, aki többet parancsolgasson nekünk. Valahogy csak kibírjuk azt is bögés nélkül. Biztosan nem én leszek az első, aki megsiratja.

– Én se. De még az utolsó se.

– Jó, hogy szóltál. Már sajnálni kezdtem a könnyeidet, hogy elfogynak egy főnök miatt.

Keszi még nem költözött át a másvilágra, de már az ittenien sem volt. Néha felrémlt előtte a sátor belseje, néhány harcos, aztán megint minden elsötétült.

Másnap Csaliskán jött be az udvarra, Keszi legidősebb nővére, akit az egyik magyar nemzet-ségfőhöz, Álmoshoz adtak feleségül, és ott lakott a városban. A rossz hírnek szárnyai vannak, meghallotta, hogy mi történt, és átjött megnézni az öccsét, elvégre valamikor ő is pelenkázta.

Nagy hangon ripakodott rá a katonákra:

– Miért nem hívtatok orvost?

– Minek azt ide? Meg tud ez halni anélkül is, ha meg akar.

– Kend jól tenné, ha kiállna néha a napra, hogy érjék még az agya. Elnézik, hogy a vezérük a lelkét itt kileheli, és még csak egy szót sem szólnak egy értelmesebb embernek.

– Honnan lehet tudni, hogy ki az? Magának sincs felróva semmi a homlokára.

Csaliskán csak legyintett: – Bolond lyukból bolond szél fúj –, és hazavitte Keszi a lakásukba.

Keszi arra ébredt, hogy egy zsidó orvos ápolgatja. Fején egy nagy kötés volt alul száraz, felül vizes ruhákból, teste sajgott mindenfelé; most már meg tudta volna számolni, hány ütést kapott. Ha szétnézett, azt se tudta, hol van; itt még sohasem járt. Biztosan ez már a másvilág – gondolta, bár túlfelől egészen másnak képzelte el.

Aztán lassan megkezdett ismerkedni a családdal: Csaliskánra nem emlékezett, ő még a bölcsőben vitézkedett, amikor a nővérét férjhez adták; hát megismerte most, a gyerekeit is: a legnagyobbik lány ugyan már férjhez ment, a két legidősebb fiú, Árpád meg Libundi²⁶ meg otthon, a pusztában kóborolt az apjukkal meg az állatokkal; csak a családnak kellett itt laknia a kazárok között, nem utasíthatták vissza az ájisádok szíves meghívásait; de ott volt Ücsőb, meg apróságok is; egy még a bölcsőben, az a rikoltása után csak leánygyermek lehetett. Hiába került át a vezérség a Lövédiekhez, úgy látszik, az Isten csak az Ügyek nemzetség fejét kedveli, őt áldotta meg ennyi egészséges utóddal. Igaz, úgy mondják, a magyaroknál az esőért és a gyermekért nem kell könyörögni, jönnek azok anélkül is.

Egy szösze, öklömnyi leánya egészen Keszi mellé bátorzkodott, úgy suttogetta:

– Kücsid bátya hal-e meg hamar?

– Miért olyan sürgős ez neked? – suttogett Keszi is.

– Azért, mert édesanyám mind kendet babusgatja – felelte a csöpp okoska.

– Hadd el, rám fér; rég nem babusgatott senki.

Ücsőb, akinek már több esze volt, oktatni kezdte a húgocskáját:

– Nem szabad ilyent kívánni hangosan, te buta!

²⁶ Libundi – A nevet Ibn Haijan 10. századi mór geográfus a magyar vezéri listában L.b.nty alakban írja (Elter István fordítása nyomán, Vékony Gábor, új MHK: 885. oldal; az arab szövegben a magánhangzók zömét nem írják ki) Bíborbanszületett Konstantin bizánci császárnál Liuntina. A két forrás összevetéséből jön ki a „Libundi”. Egy mássalhangzóval többet tartalmaz, mint a Liunti, de előfordul, hogy a magyar elnevezésekben ezekből több van, mint az indoeurópai megfelelőiben, lásd: Ibănești-Libánfalva, Lueta-Lövéte, Misentea-Mindszent, Săniob-Szentjobb stb. A görög név végén az ina végződés valószínűleg az illa szóból romlott, de a török inag is hasonló jelentett: megbízottat, második illát, az illa segédét (L. Róna-Tas András, 16: 275. oldal). Bíborbanszületett Konstantin császár egy helyen Liuntinát Árpád fiának írja, de egy másik részben, ahol megnevezi a négy fiút, Liuntina nincs közöttük; és az utóbbi adat a helyes, mert a császár (vagy írnoka) azt a magyar követektől kapta, akik nem sokkal a mű megírása előtt érkeztek Konstantinápolyba, az első vizont az évtizedek alatt, a lejegyzéséig módosulhatott. Tehát „Libundi”. valószínűleg Árpád testvére volt.

Felteheti akárki a kérdést: hogy hívhattak egy magyar embert Libundinak, és miért nem Palinak, Józsinak vagy Jancsinak? Ezeket a neveket a magyarok csak a kereszténység felvétele után kezdték használni. A Libundi is lehet olyan magyaros, mint a Bandi. A név jelentése: szó szerint madárkodós, átvitt értelemben talán szárnyaló, pusztázó; alighanem Libertem ötödik századi „bolgár” vezér neve is e megszólítás ellatinosítása. A komi nyelvben leb, lébni=repül, egy másik finnugor nyelvben, a (szarapuli) udmurtban lob=repül, lebeg; (jelenkori) újmagyar: libben, libeg, liba (11, II: 735. oldal szerint a lib szócskához járult az -a kicsinyítő képző), libuc (egy vízimadár neve). A lib (libu) szótóhoz (átvétel a permi alapnyelvből) kapcsolódott az -n ősmagyar igeképző (3:60. oldal). A név végén ugyanaz a -de, -di régi, kitagadott névszóképző bujkál, mint a Lövédi, Almádi, valódi, oktondi, uruzdi (orosz) szavakban. Árpád neve Bíborbanszületett Konstantinnál Árpádé; (Árpádész, de a nevek végén csak a magánhangzók után tett sz betűt, a Jelekh változatlan maradt: MHK: 128. oldal). Anonymus idejére az utolsó magánhangzó (é vagy i) már eltűnt, de erős a gyanúm, hogy az ő neve végén is a -de, -di képző található. Szerintem a csizmadia szó sem szerb-horvát közvetítéssel került a magyar nyelvbe, inkább csak a középkor végén használatos csizmazia. (11: 545. oldal) A csizmadia elnevezés évszázadokon keresztül valamelyik nyelvjárásban rejtőzködhetett a „varga” takarásában, majd hirtelen fellobbant és terjedni kezdett. A -di képző a Tihanyi apátság alapítólevelének a „holmodi”, „huluoodi” „fotudi”, „opoudi”. „lopdi”, „segisti” szavaiban is fellelhető. A dömösi prépostság számára dolgozó sóvágók: Besedi, Himudi, Satadi, Wendi. Jelenleg a -de, -di helyett inkább az -ász, -ész, -s, képzőket használjuk: lövész, Almás, való, okos, bolondos, varázsvesszős (16: 286 oldal), cipész, halmos, hullós. A finnugor eredetű „libu”-t a „madár” főnév váltotta fel (Madara törökül félszeget, félénket jelent; a madár libu=félénk szárnyas kifejezést eredetileg azért használták, hogy megkülönböztessék a sas- és sólyomféléktől).

A „Levente” különben egy nagyon szép név, főleg hogy a viselőjéről nagy bátorságot sugall – a „lev” a szlávoknál oroszlánt jelentett, a Leontiosz első részének ugyanaz a jelentése, Bölcs Leo bizánci császárt VI. Leonnak is emlegetik –, de abban, hogy a magyarok már a kereszténység felvétele előtt is viselték volna ezt a nevet, legyen szabad jócskán kételkednem! Vazul és fiai nem pogányok voltak, hanem egy ideig ortodoxok – mint az apa, a nagyapa, mint a fiúk neve erre utal –, ezért fogadhatta uralomrakerülésüket a püspökök egy része is ujjongással (Kézai S, 1: 113. oldal). A Vazul, Vaszilij, Vasile (Baszileiosz) névnek ma is (hibásan) a katolikus László felel meg.

Ez az Ücsőb valami betegség miatt maradhatott otthon, mert már jó nagyocská gyermek volt, elbírt volna a vándorlást az állatokkal. Nagy jövőt jósoltak neki, mert hetedik gyermekként született a hét hetedik napján, és harmadik fiúgyermekként, mint ahogy a neve is mutatja²⁷.

Egy másik apróság bal felől kedveskedett:

- Ha kiszúrnám a kend szemét, megharagudna-e?
- Még nem próbálgattam senkivel, de az ilyesmiért meg szoktak.
- És mit csinál, amikor haragszik?
- Olyankor nyersen eszem a gyermekeket.

A fiúcska szemei kikerekedtek:

- Kend is jól elbolondult itt a kazárok között!
- Hol hallottad ezt te?
- Édesanyám mondta.
- És még mit mondott?
- Azt, hogy aki a mi családukból való, az okosabb is lehetett volna.

Férfileptek hallatszottak, majd Szabolcs jött be.

- Kend már megint eljött? Hiába jár annyit ide, úgysem hal ez meg – világosították fel őt is az apróságok.

Szabolcs amikor látta, hogy Keszi magához tért, vele állt szóba:

- Hogy vagy Kücsid? Látom, túlról visszaküldtek.
- Igen, azt mondták, még nőjek egy hajkunkorodásnyit.
- Pedig a fejed már eléggé megnőtt; jól rávágott az a marha. Szerencsétlenségedre talált egy másikat is, aki odatartotta. Nem kellett volna kiállnod ellene; ha szólsz nekem, adtam volna én neki párbajt, hogy még most is emlegetné.
- Nem lehettem gyáva az embereim előtt.
- Az embernek nem is kell gyávának lennie, elég, ha okos. Megmondtad volna, hogy üljön²⁸ a párbajozás, amíg egyet... amíg a bajom elvégezem; és míg odavagy, szóltál volna nekem. Még el se kezdték, mire én befejezem.
- Most már az én eszem is megjárna.
- Most már járhatja. Jó, hogy nem a túlvilágon kezdtél el gondolkodni.

²⁷ Ücs törökül három, Ücsüzbü: harmadik herceg. Anonymus helyesírása szerint: Usubu.

²⁸ Várjon! Az ül igének létezik ez a jelentése is, meg egy másik: a tartózkodik is, bizonyítéknak idézek egy népdalrészlet:

„Míg az ura vízért jár,
Szomszéd legény nála jár.
– Édes uram be jó kend!
Be jó vizet hozott kend!
Hozzon ilyent máskor is!
Úlhet ott még többet is.”

Hatodik fejezet,

amelyből kiderül, hogy az embernek nagy ellensége a saját kishitúsége.

„Leküzdhetetlenné válnak azok az akadályok, amelyeket mi képzelünk magunk elé.”

Réti Tamás

Azért a legényért nem adnék egy hagymát,

Aki a lány előtt eltátja a száját.

Eltátja a száját, összehúzza magát,

A fene enné meg azt a málé száját!

(marosszéki népdal)

Amikor Keszi fölkelhetett, első gondolata volt, hogy Ünikünt fölkeresse. Vajon mi történhetett ez az idő alatt, az a gazember Omurát eddig el is csábította biztosan. Nemrég mondta Szabolcs, hogy a házuknál a bolgárok a kazárokkal alaposan összezőrdültek: hat ember meghalt mindkét részről, a többiek is úgy össze voltak faricskálva, hogy már nem voltak jók semminek. Ő kirakta az összezt, most magyarok őrzik a családot.

Milyen ürügyet találjon, hogy bemehessen?

Félnapig távolról kerülgette a házat, aztán belevágott: lesz ami lesz, bement. Amikor benyitott, újra együtt találta Ünikünt és Omurátot.

– Mi van, Csalános; te még mersz élni? – kérdezte Omurát.

Keszi csak Ünikünt nézte; a lány nagyon jókedvű volt, boldogan nevetett a kazár mellett. Egy pillanat alatt felmérte a helyzetet: igen, jól gondolta: amíg ő a hátát nyomta, ezek egészen összeemelegedtek. Most már mondania kell valamit, mert csak áll és bámul, mint egy borjú az új kapura.

– Szabolcs nincs itt? – nyögte ki valahogy.

– Láthatod, hogy nincs! Hacsak el nem bújta a sótartóban. – Omurát válaszában Ünikün is nevetett, szép csilingelő kacagása mint a kés hasított a fiú szívébe.

Mit keres ő itt? Tudhatta volna, hogy már fölösleges; eljött bolondul, hogy kikacagják!

Mint egy alvajáró hátrált ki az ajtón; ő sem tudta hogyan került ki az utcára. A gyönyörű ősz-eleji napsütésben mintha az ég is elborult volna számára, betegeskedéstől elgyengült mellére nyomasztó súly nehezedett, alig tudott levegőt venni. Milyen szép is volt, Istenem, és milyen csúnyán kellett végződnie!

Visszagondolt a nyári napokra, amikor együtt lovagoltak Khamligba; milyen szép is volt a lány, milyen vidám volt mindig, hogy csevegett, mint egy kis madár; és mekkora barom volt ő, hogy folyton visszautasította! Mikor arra célozgatott a lány, hogy együtt fognak lakni Khamligban egy szép házban, miért kellett elrontania a terveit, hogy számára csak a pusztaság ér valamit?

Mibe került volna, hogy azt mondja: igen, én is ott szeretnék lakni?

Omurátnak persze van esze, mindent megígér a lánynak, pedig ő sem fog beköltözni soha ebbe a bolond városba, Nagykazárlikába, ahogy a pusztán nevezik, de mindent megígér, bármit is kíván a lány.

Amikor megvette neki a selyemszalagot, hogy simogatta azt a virágos selyemkaftánkát is; mibe került volna neki, hogy megvegye azt is? Kellett a pénz a katonák étellemezésére? Mit ért vele? Nem éhen haltak, hanem egymást ölték halomra. Bezzeg Omurát biztosan mindent megvesz a lánynak.

Igen, akárhogy is veszi, nagyon durva volt; folyton ellenkezett, kigúnyolta a lányt. Mindent meg kellett volna ígérnie – mondta az esze, de a szíve érezte: annyira szerette, hogy nem tudott volna hazudni neki.

Amikor a görögdinnyét megvette, a legszebb szeletet neki nyújtotta, közben az járt az eszé-
ben, hogy mit gondolhat most róla a lány, mire véli az ajándékozást? Omurát bezzeg nem fél,
ő ajándékot is vesz. Meg sokkal jobb képű, magasabb, erősebb, mint ő.

Igen, ez az igazság, nincs mit takargatnia; ha lány lenne, ő is egy ilyen délceg legényt szeretne
biztosan; nem csoda, hogy Ünükün is azt teszi. Különben is megmondta, hogy egy rendes
kazár fiút keres, mert csak az tudja őt megbecsülni.

Más már nem is ember ezeknek a városi lányoknak, csak az ilyen hetvenkedő hűbelebalázs
legények tetszenek nekik.

Végeredményben nem történt semmi különös, megszokott dolog, hogy a fiatalok szerelmesek
lesznek – a gyerekbetegségek után rendszerint ez következik –, és az is gyakori, hogy a
szerelmet nem viszonzózzák. Csak ennyi történt vele is, miért kell eltúloznia? Omurát szebb és
ügyesebb, hát övé a győzelem.

Mit veszített ő?

Végeredményben semmit. Ha majd ez az érzelem a szívében elhamvad, kap ő lányt még
eleget, minek eméssze magát? Jobb, ha nem is gondol rá. Letelik hamarosan a három év,
hazamehet az édesanyjához meg a húgaihoz; milyen rég nem látta őket, Istenem!

Azok az ő családja, nem ez a lány, aki kinevette.

Este Zengina asszonynak a szolgálkával kellett vesződnie. Mióta Szabolcsot az apja fölrendelte
a palotába, minden gond az ő nyakába szakadt; ez a mihaszna nép az egész vagyonát föl-
zabálja és nem csinál semmit.

Zengina asszony kiabált, a szolgálkák megpróbálták serénykedni, vagy legalábbis úgy tettek,
mintha serénykednének; senki sem vette észre, hogy Ünükün, aki aznap korán lefeküdt, szipog
magában.

Szegény lányban egy világ omlott össze, amit édes álmodozásból épített fel.

Mennyit várta, hogy Keszi visszatérjen! Először, amikor csak úgy eltűnt hirtelen, állandóan
találgatta, hogy hol lehet; aztán amikor elmesélte Omurát, hogy valami buta férfitréfa miatt
összeverekedtek, és Keszi megsebesült, mennyit várta nap mint nap a felgyógyulását!
Figyelte a kaput: ő jön-e be; ha szapora férfilépteket hallott, hasonlókat, mint a Keszié, hogy
megdobbant a szíve. Ma valóban visszajött, kicsit sápadtan, lesoványodva; belép a sütőházba
és azt kérdezi: – Szabolcs nincs itt? – Amint megtudja, hogy nincs, elmegy; őt még szóra sem
mélztatja, még annyit sem kérdez: – Hogy vagy, Ünükün?

Ezt érdekelte ő annyi sóvárgás, epekedés után?!

Végiggondolta az egész kapcsolatukat: mennyit gondolkozott, miként állhatna szóba vele,
amíg eszébe nem jutott, hogy az íjat eldugja, így a jövőmondóhoz is kimehetett egy kis
segítségért; aztán amikor elérte, hogy együtt lovagoljanak, milyen boldog volt, Istenem; hogy
remélt, hogy tervezett, milyen szépek is voltak az álmai!

Keszinek akkor sem kellett semmi abból, amit ő eltervezett; milyen buta volt, hogy nem
ébredt rá: ezt a fiút ő nem érdekli; ha szeretett is, az is csak újhaldig tartott, amíg a varázslat.

Csak addig volt engedelmes, amíg minden héten bevarrhatott egy megkuruzsolt hajszálat az ingébe.

Nem, ő nem akarta tudomásul venni a tényeket, ő mindent megbocsátott; még a pusztába is elment volna vele szívni a port meg a trágyaszagot az állatok után, csak hogy az övé lehessen.

Talán neki kellett volna megszólítania?

Mindig ő, a lány kezdte a beszélgetést, a délután is ránevetett a fiúra, észre kellett vennie annak még férfi létére is, hogy neki nevet, az ő megjelenésétől lett hirtelen olyan boldog, a figyelmét akarja magára vonni a kacarászásával.

Igen, meg kellett volna szólítania, de Omurát előtt szégyellte, hogy lány létére ő kezdje a beszélgetést.

Ez az Omurát is mindig ott van, ahol nem kellene; úgy az emberre akaszkodik, mint a bojtóján, nem lehet tőle megszabadulni. Különbözik rokonszenves fiú, mindent megvesz ajándékba, csak rá kell gondolnia, ki se kell szólnia a száján; azután meg hogy könyörög azokkal a hűséges kutyaszemeivel: csak egy pusztit viszonzásul.

Nem rossz fiú, de azt, hogy ma ott volt, sohasem fogja neki megbocsátani.

Hetedik fejezet,

**amelyben az olvasó egy kis kóstolót kap a pásztorok idillikus életéből;
nem sokat, nehogy megkívánja.**

„Sátraik vannak, és oda mennek, hol a legeltetésre fű kínálkozik”

Ibn Ruszta 10. századi arab polihisztor (gr. Kuun Géza fordítása, MHK:168. oldal)

„A kazárok és az alánok szomszédságában, köztük és a Nyugat között elterülő vidéken négy török nemzet van, akik leszármazásukat egyetlen őstől eredeztetik. Ezek részben nomádok, részben földművesek. (...) Királyaik nomádok.”²⁹

Mascudi 10. századi arab geográfus (Kmoskó Mihály fordítása, Zimonyi István átdolgozása; 8: 182., 183. oldal)

„...a rúszok a Dnyeper folyón jönnek, átkelvén Fekete Bulgárián Kazáriába mennek.”

Bíborbanszületett Konstantin (DAI: 42. fejezet)

Mire Kesze – ezután már így kell Keszit szólítanunk, katonaviselt embert tiszteletlenség becézni – hazatérhetett a törzséhez, már a hó is leesett. Az apja, Künés, a törzs illája nem győzött csodálkozni, hogy serényedett meg ennyire a legény a három év alatt; azelőtt olyan elmélázó volt, kétszer is nekiszólhatott az ember, amíg egyszer megmozdult. Valóban mindenbe belekapott, csak hogy elfoglalja magát, és ne tudjon Ünikünre gondolni.

Náluk a tél a legnehezebb évszak volt; amikor hó borította a földet, alig talált a jószág élelmet. A lovakat engedték előre, kemény patáikkal feltörték a hó kérgét, a múlt heti ólmos eső eredményét, úgy keresgéltek valami ennivalót alatta; utánuk a juhok jöttek, érzékeny szájukkal megkeresték, amit a lovak meghagytak. Ha majd vastagodik a hótakaró, a szélnek kitett domboldalakra kapaszkodnak fel, ott a nyáron megkímélték a füvet; most messzire szürkéllik a havas határban, miután a múlt heti szél kitakarta. Mikor elfogy ott is, leereszkednek a folyók mellé; akkorra már vastag jég fogja borítani a mocsarakat, megbírja az állatokat. Miután mindent lelegeltettek ott is, még a part menti fák rügyeit is, jönnek vissza a napnak álló verőfényes oldalakra, ahol a nyáron szintén megkímélték a füvet, hogy kora tavasszal – amikor a napsugarak kivékonyítják a hótakarót – az állatok elérhessék.

A felhős éjszaka alatt a délután már estébe hajlott, le kellett ereszkedniük egy szélvédett száraz-völgybe; mindig ott éjszakáznak, amikor errefelé legeltetnek.

²⁹ Abban az időben a földműveléssel egy család alig termelt többet, mint amennyit el is fogyasztott, főleg a száraz vidékeken; így a vezérek a jelentősebb befektetést igénylő, de sokkal termelékenyebb (egy család nagyobb értéket termelhetett) állattenyésztéssel foglalkoztak. A kevésbé jövedelmező földművelésre az állatok elhullása vagy a túlnépesedés szorította a lakosságot. Ami a „nemzetek” neveit illeti: a „jügni” valószínűleg az Ügyek nemzetséget jelöli, a bağgird a Baskíriából származókat (Levédi nemzetség), a bāğanak a besenyőket (Úgy látszik ez az információ a két besenyő támadás közti időre vonatkozik), a nūkarda (negördi?) szerintem a Nyék törzs. Érdekes, a bolgár törzsek mintha már különváltak volna. Vagy Kazáriába (a Kaukázus mellé) menekültek? Valószínű, hogy a négyes szám nem a törzsekre vonatkozik, hanem a törzsszövetség négy etnikumára: a magyarra, a bolgár-kazárra, a türkre és a kalízra. (Az utóbbi szittyaszármazék. L. a szaltovomajaki kultúra leleteit!) Lehet, hogy csak a törzsek főnökei eredeztették önmagukat Attilától.

A völgy alján, ahova a hólevek tavasszal majd lecsörgedeznek, hosszú csíkban lappangott a hó alatt a csupaszra legeltetett tarló, azt kellett megkosaraztatniuk³⁰, hogy a következő évben a bérlők felszánthassák.

A két szánnal négy ember már odaérkezett; meghozták a lészákat, keresztbekötött kihegyezett karókat, amelyek között a farkas nem férhet be; és megkezdték felállítani. Az üvegesre fagyott földet baltával vágták fel, így a karókat be lehetett verni. Amint Keszéék leértek, ők is nekifogtak; hamarosan a sok lésza egy tágas karámmá állt össze. Ki kellett támasztani mind a két felől, nehogy valamilyen vadállat vagy a megriadt juhok eldönthessék.

Miután elkészült a karám, a kutyák a juhokat beterelték. A lovak köré karámrudak kerültek, hézagosan, csak azért, hogy szét ne nyargaljanak, ha az éjszaka megriadnak; ők a fejüket összedugva, hátrafelé rugdosva fogják megvédeni magukat, ha a farkasok az embergyűrűn átsurrannak.

Az állatokat elrendezték; ideje volt, hogy magukra is gondoljanak; sátorhelyeket jelöltek ki a karámok körül, megtisztították a hótól, majd felhúzták az apró sátrakat. Belül fekvőhelynek gyékényszőnyeget terítettek le; a fagyos föld hideg lett volna még a subán és a suba csüngőjén keresztül is.

A legöregebb szolga, akit Farkasfogónak csúfoltak, a karámok körül egyforma távolságra lefektette a kutyákat. Az okos jószágok szolgálatkészen heveredtek a hóra; megtanulták már, hogy reggelig ott kell maradniuk.

A sátrakban kis tüzet gyújtottak, a felforrott vízben meglágyítottak egy-egy maroknyi kölesszemet meg egy-egy darab fagyott húst; sokáig főzték, hogy a szemek puhára és jóízűre duzzadjanak, a hús se legyen rágós; megették, majd ittak a léből is, zsír maradt abban; a maradékot és a csontokat kivitték a kutyáknak. Ha majd a folyók mentén legeltetnek és éjszákánként a lékek alól halásznak, jóízű halászeveket főznek, bővebb kosztjuk lesz azoknak is.

A paraszt egy kis gödörbe húzták, földdel betakarták, hogy levegőt ne kapjon, majd vékony száraz fákat a parázs közé, azok ott elizzanak egész reggelig anélkül, hogy elégnének, a füstöt a huzat úgyis kiviszi a sátorból; ha baj lesz, csak kihúznak kettőt a paraszak közül, lesz mivel meggyújtaniuk a fáklyákat.

Teljesen besötétedett, a borús égen keresztül egy csillagsugár sem tudott áthatolni. Minden sátorba három ember jutott; elzárták a tetőn a füstkivezetőt, és elhelyezkedtek a fekhelyükön. Keszé betekerte magát a subájába, aludni próbált – tudta: ha jönnek a farkasok, a kutyák úgyis felköltik őket –, de a lába a csizmában a sok kapcában is fázott. Egy darabig tűrte, majd kivette az íjsákból az íjat, és a zsákot felhúzta a lábaira. Fennebb a suba hosszú szőrei tartották a test melegét. Jó lett volna egy nagy tüzet rakni, de nem volt annyi fa, hogy még erre is jusson. Mellette az öreg szolga szólalt meg:

– Alszik-e kend?

– Jó lenne egy kicsit.

– Nem kell azzal sietni, reggelig úgyis túl sok idő van. Télen hosszúak az éjszakák, főleg itt a jószág mellett. A többi úri fiú most otthon alszik a jó meleg házban, az asszony mellett, mert akinek pénze van, az feleséget is vásárolhat magának. Kend már szerzett-e?

– Még nem.

– Rosszul teszi, ha nem siet. Az ember addig éljen jól, amíg fiatal; öreg korában már ha akar, sem tud, hiába jön meg hozzá az esze. Lennék csak én az illa fia, lenne hozzá eszem, hogy miként kell élni; nem fagyoskodnék itt a jószág mellett.

³⁰ Megkosaraztatni: rajta éjszakáztatják az állatokat, azok így megtrágyázzák. A csupaszra legeltetett és taposott, túlterhelt legelőn a fű nagy része kiveszett, a következő évben nem ölte ki a gabonát. Hogy a fűvet tovább irtsák, a vetés előtti évben az ugart többször felszántották, így a gyökerek kiszáradtak.

Kesze jobbnak látta, ha másra tereli a szót:

– Vajon a farkasok járnak-e erre az éjjel?

– Nem kell emlegetni őket, anélkül is jönnek. Minden nyáron megpucoljuk a földeket tőlük, télen mégis falkában járnak. Az északi erdőségekből jönnek biztosan. Ott nyaranta elszaporodhatnak, télen meg a hó miatt nem tudnak vadászni. A hó kérge a könnyű nyulat megtartja, de a farkas belesüpped; az őzeket, szarvasokat meg a hosszú lábuk a hóból kiemeli, nem kell maguk előtt gyúrniuk; ezért szorulnak ezek a mi jószágainkra. Nappal az ember könnyen végez velük, de az éjszaka, amikor mi nem látunk, az övék.

– Úgy hallottam, kend sokat megölt közülük.

– Csak annyi marhám volna, ahánnyal végeztem, nem kellene most kendteknek szolgálnom; de ilyen az én szerencsém, már fiatalkoromtól ezt csinálom a kend családjában. Mi más tehetne az ember, ha leszegényedik? Beáll valamelyik gazdagabb rokonához, ahol még egy falat étel neki is jut. Annyit dolgoztam életemben, hogy ingyen nem kellett tartaniuk, az biztos. Ez is jobb, mint a földet túrni. Valamikor azt is megpróbáltam, ráhajtott a nyomorúság, de nem nekem való. Régen gazdag emberek voltunk mi is, de az állataink elhullottak, azóta így kell élnem. Néhányszor próbáltam felvergődni, állatokat vettem, de sohasem volt szerencsém velük. Úgy, látszik, az isten azt akarja, hogy kardácsként haljak meg. Nem is bánom már, csak a fiamnak legyen szerencséje! Ez a harmadik a fiam.

– Akkor kend is vett feleséget valamikor.

– Dehogyan vettem, raboltam őt. Szegény ember a kardjával vásárol. Ebben az egyben szerencsém volt: olyan jóra való feleségem volt, hogy sok gazdagnak, aki pénzért vesz, és azt, akit a szülei nagy gonddal kiválasztanak neki, nincs olyan. Miután megnősültem, többet nem mentem kalandozni. Azelőtt össze-összeálltunk mi szegény legények, egy-egy híres vezér után elmentünk, megraboltuk a szlávokat; még a németekig is elvolum. A jövedelmen mindig állatokat vettem, jó szívós bolgár jószágokat, mert az idegenek nem bírják ki itt a telet; de sohasem volt szerencsém, az én kezem alatt mindig csak a más állatai gyarapodtak. Miután megnősültem, azután már sohasem volt szívem elmenni. Gondoltam: ha ottmaradok, az asszonyra és a gyermekre csak a nyomor vár.

Észre sem vették, mikor aludtak el, de még hajnal előtt arra ébredtek, hogy a kutyák erősen ugatnak. Gyorsan kihúzták a parázsló végű botocskákat, egy marék száraz fűvet hajítottak rá, megfújták: fellobbant; meggyújtották a fáklyákat és kirohantak.

A csípős ködből apró porhó szitált, a sötétségben a fáklyák alig pár lépésnyire világítottak; hogy mi lehet azon túl, azt csak gondolni lehetett a kutyaugatás után. Szegény ebek félve húzódtak az emberek lábszáraihoz: nagy falka farkas ólálkodhatott a közelben. A fehér hótakaró a fáklyák fényétől ugyan világított egy kicsit, de a szürke farkasbundák csak eltűntek benne.

Az emberek körbevették a karámokat, fénnel és kiabálással próbálták távol tartani a fenevadakat.

Ha későre is, de megvirradt, az ég délkeleti része világosabb lett; az ember egyszerre csak azt vette észre, hogy a fáklyák fényén túl is jól lát már. El is oltották, ne vakítsa el a szemüket! A kutyák kezdtek megnyugodni: a farkasok elszéledtek, a sötétség hősei ők.

Újra az öreg szólalt meg, vastag hangon, mert már rekedt volt a kiabálástól:

– Ma megmenekültünk, de ha még egy napot éheznek, holnap éjszaka biztosan ránkjönnek. Jó lenne elejét venni a világosságban.

– Várjunk még egy kicsit, legyen teljesen világos?

– Úgy elbújniak addigra, hogy nem találjuk meg őket. Hat ember megvédheti az állatokat, már látnak; jobb lesz, ha mi az állatok után nézünk.

Hat ember ott maradt, a többiek, köztük Kesze is, elindultak lóháton abba az irányba, amerre az előbb a kutyák ugattak. Egyszerre csak megálltak a lovak, nem akartak tovább menni: előttük volt a falka.

A csapat kettévált: Kesze, az öreg meg a fia hajtónak indult északnak, ahonnan a szél fújt; a többiek szélárnyékban, dél felől kerítették a falkát, hogy a hajtók az íjaik elé kergessék. Leheletük fehér felhőként úszott a szélben, dérként csapódott a bundáikra.

A három hajtó északnak tartott, majd keletnek fordult; hamar odaértek, ahonnan a szél a szagukat pont a falkához vitte. Ott eltávolodtak egymástól, és délnek fordultak. Addig a vadászok is elfoglalták a helyüket, a farkasok pont oda fognak menekülni – tervezték.

Egymástól jó hajításnyira lovagoltak, amikor a látóhatár megelevenedett előttük: a fehér hóban szürke foltok: az emberkerülő fenevadakat az éhség és a lovak szaga felbátorította.

– Fújja meg a kürtöt! Fújja meg már, mire vár?! – kiáltotta az öreg.

Kesze a szájához emelte, és belefújt:

– Segítsetek! – rikoltotta a kürt.

A farkasok már meg is támadták Keszét.

Először a ló orrát akarták elkapni, de a kopja olyan gyorsan csapódott az első felé, hogy az alig tudott elugrani előle. Még próbálkoztak egyszer, akkor Kesze meg is sebesítette egyiküket; erre körbevették őket, és a ló hátulsó lábait próbálták átharapni. Kesze forgatta a lovat, hátrafelé is csapott a kopjával.

A ló el akart rohanni; ez a végüket jelentette volna: teherrel a hátán könnyen utoléri. Közben az öreg meg a fia közelebb lovagoltak, és nyilazni kezdték a farkasokat. Azok gyorsan keringtek, ügyesen kitértek a nyílvesszők elől.

A ló forgott, fel-felvetette a farát, hogy rúghasson hátrafelé, de a rúgások a lovas súlya miatt túl rövidre sikerültek, majd hirtelen eldőlt: a farkasoknak sikerült átharapniuk az egyik hátsó lába izmait.

Kesze vigyázott, hogy talpra essen; a szablyáját³¹ vette a kezébe, azt gyorsabban mozgathatja; forgott jobbra-balra ő is, nehogy neki is a hátába kerüljenek.

A fenevadak többsége a lóra vetette magát, amelytől Kesze mér eltávolodott, a háta mögött csak egy maradt. Ekkor a fiú egy pillanatig megállt; hagyta, hogy a farkas a háta mögött bátorságra kapjon és ugorjon; de aztán fordult, csapott is a szablyával a fenevadra, amely már majdnem a nyakában volt. Alig vágta le, már fordult is vissza és vágott újra, mert egy másik túlról ugrott.

A többi farkas már mind a ló körül tolongott, éhesen tépték a gőzölgő húst.

Kesze most már kézbe vehette az íjat, volt ideje kihúzni, és ő is nyilazni kezdett. Ahogy meglőtte az elsőt, az vinnyogva kapott az oldalába fúródott nyílvesszőbe. A legtermetesebb Keszére nézett, majd hirtelen az öreg felé kezdett rohanni.

³¹ A szabja görbe kard, kiegyenesített karral vívtak vele. Ennél a stílusnál könnyebben bírható a kard súlya; vágás, hárítás után gyorsabban lehet szúrni. Szúrásakor (például a comb mellől) a kard hegye körpályán mozgott. Azért, hogy mélyebb sebet ejtsen (a bőrvért kisebb helyen védjen), a hegy mögötti résznek is azon a körpályán kell mozognia, ezért kellett a fegyver végét görbére készíteni. A szükséges görbület nagyobb, ha szúráskor a váll is előremozdul, vagy ha a vívó mozgó lóról szúr. A szükséges görbület csökkenését azzal érték el, hogy a markolat ferdén kapcsolódott az élhez (emiatt a fegyver hegye nagyobb sugarú körön mozgott); ezzel megnőtt a szúrás távolsága is, és a szúrás előtt a kard helyzete mélyebb lett, nehezebben lehetett hárítani. A markolat ferdesége ezeken kívül még biztosította, hogy a kar előnyújtásakor a szablya a kar meghosszabbításába kerülhetett még akkor is, ha mindegyik ujj szorította a kard markolatát, és a csukló is feszes maradt. (Így nem lehetett kiütni a kardot a kézről.) A hegyet mindkét felén élezték, tehát amikor a két lovas elszáldogolt egymás mellett, a szúrás után a kard kivágta magát, nem tört bele az ellenségbe. A fegyverkovácsok nem sok mértant tudhattak, de elméleti ismeretek nélkül is, gyakorlati úton – hasonlóan, mint más találmányoknál – sok mindenre rájöttek. Megalapozatlannak tartom azt a véleményt, hogy a szablyát azért készítették görbére, mert csak vágásra használták. Vágásakor a penge hajlításra van dinamikus igénybe véve; a keresztmetszeti tényezője, tehát a szilárdsága nem növekszik meg azzal, hogy a vége görbe. Amely kardot csak vágásra használtak, annak az ellenség felőli vége a nehezebb. (L. a dák kardokat!)

A többi utána; körbevették az öreget, dőlt az ő lova is ki alóla.

Az öreg még megállt a lábán, egyet fordult is a szablyával a kezében, de aztán elvágódott, és eltűnt a szürke tömegben. A fia lóháton vágatott a segítségére; Kesze csak gyalog, futás közben is nyilazva.

A farkasok már menekültek egy-egy utolsót harapva a holttestekből. Dél felé ropogott a fagyott hó a lovak patái alatt: jöttek a többiek a kúrthangra segítségül.

Az öregből a vadak nem sokat hagytak. A fia szomorúan nézte:

– A sok fázódástól fájt már a lába, menni is alig tudott; nem csoda, hogy nem tudott elég gyorsan forogni, miután a lóról lekerült. Sok farkassal végzett az életében; a Jóisten akarta így, hogy a farkasok végezzenek vele.

Nyolcadik fejezet,

amelyből kényelmesen meg lehet tudni, hogy az asszonybeszéd néha mennyit ér.

„A magyarok azt teszik, amit a dzsila parancsol”

Gárdezi 11. századi afganisztáni földrajztudós (gróf Kuun Géza fordítása; MHK: 167. oldal)

„..., házaik csak fából készült kunyhók.”

Ammianus Marcellinus a hunokról

„Atilla palotája egy halomra építve uralkodott a központ felett, (...) Onegesius laka a palotától nem messze állott.”

Priszkosz rétor bizánci követ egy hun fővárosról (Jakab Elek fordítása)

„Épületeik fából valók; télvíz idején azokban húzzák meg magukat; nyaranta sátrakban laknak szerteszéjjel.”

Ibn Hauqal 10. századi mohamedán geográfus a bolgárokról (Kmoskó Mihály fordítása, Zimonyi István átdolgozása)

„Mit eredményezett a felgyői ásatás? A falusiak búzát, rozst, kölest, szőlőt termesztettek, állatállományuk pedig baromfi, disznó, ló, szarvasmarha, juh, kecske és kutya. (...) Voltak boronaházaik, vert falú házaik és téglaházaik.”

László Gyula régész a honfoglalókról (9: 24. és 25. oldal)

„Városaikban sok a nádház, kevés faház, és még kevesebb kőház van, mivel ők mindezt megvetik, inkább az egész nyarat és ősz sátrak alatt töltik.”

Otto freisingeni püspök a magyarokról a 12. században

„A haza az a hely, amelyhez a lelkünkkel kötődünk.”

Voltaire

Tavasza kitört a járvány. A szegény állatok lila szájjal remegtek, valósággal égtek a láztól, aztán csak verték a földhöz magukat; egy darabig még rúgkapáltak, majd kimúltak. A Jóisten kiengeszteléséért a táltosok szigorú böjtöt javasoltak, húst-tejet senki sem ehetett; de ez sem segített: a dögvész csak dühöngött, már az emberek is haltak egymás után; főleg azok, akik a böjtöt nem tartották be.

Künés, az illa úgy járkált a beteg állatai között, mint aki megbolondult; hozzá sem lehetett szólni, olyan ideges volt. Fiát, Keszét is elkergette, pedig ő egy zokszó nélkül segédkezett.

Kesze hazafelé indult. A háztűzhely, vagyis a ház, ahol a családi tűz égett a Kicsi-Thana partján állott, ahogy ők a Donyecet nevezték. Most is megrezdült a szíve, ahogy a szülői házat³²

³² Bocsánatot kérek, hogy nem tisztelem a téli szállás-nyári szállás-féle sémát, de aki némileg megértette a vándorpásztorok életét, annak inkább az állandó lakás-hordozható hajlék fogalmakat kell használnia. Az előbbiben a család azon tagjai laknak, akik nem járnak az állatokkal, és ott tartják a család tárgyi értékeit is. Hogy biztonságban legyenek (úgy ne járjanak, mint Belár fiai), rendszerint nagyobb településekre építik. Pont ez az oka némely pásztortársadalmak viszonylagos városiaso-

megpillantotta: ott nőtt fel, ott szaladgált a porban mezítláb a többi gyerekkel; azokat az alma- és körtefákat, amelyeket az apja ültetett, neki kellett nyaranta öntöznie, hogy ki ne száradjanak; hordta a Thanából bőrzsákokban a vizet két vénségtől jámbor lóval.

Lennebb a Thanagödre nedves földjén a veteményes és kenderes kertek látszottak, balra a kizöldült pusztá³³; a nap még nem tudta kiégetni. A ház körül virgonc tyúkok keresgéltek a szöcskéket, a légylárvákat meg az egérfiakat, közöttük néhány páva³⁴ is; nem másért, csakhogy látsszék: úri család lakik ott, amely a fényűzésre is ad. Távolabb két tarka gólya lépegetett a sáskák után.

Csak a húgai voltak otthon, akik a szokásuk szerint nagyon megörültek neki:

– Jó, hogy hazajött kend, mit téblábol ott a sok beteg jószág között; azokon úgysem segíthet, még a végén kend is elkapja. – Magyar anya gyerekei voltak, otthon maguk között magyarul beszélgettek.

– A Jóisten kezében vagyunk; ha ő el akar venni, sehol sem menekülhetek meg.

– Az igaz, de azért még jobban teszi, ha itthon ül. Inkább azt mesélje el: milyen volt az élet a kazároknál! Igaz, hogy ott annyi ház van egyrakáson?

dásának. (A honfoglalók nem tartoznak a „némelyek” közé, a régészeti kutatások nem tártak fel városokat, sőt – László Gyula régész szerint – a nagyobb településeken a régebbi lakosság élt tovább.) Akiknek vigyázniuk kellett az állatokra, azok télen sem tartózkodhattak végig az állandó lakhelyen; inkább a feleségek kísérték el őket a melegebb hónapokban, a fejesi időszakban, amikor házörzőnek meg a gyerekekkel csak az öregek maradtak. Az öreg Jákob is otthon maradt a kisebbik fiával, míg a nagyobbak az állatokkal jártak. (Gondolom, még az ateisták is elismerik, hogy a Szentírás valóban korabeli állapotokat tükröz.) Persze azoknak, akik a nomádizmust összetévesztik a migrációval, furcsa lehet, hogy egy „vándor népnek” állandó lakhelye lehet. A két fogalom közötti különbség nyilvánvalóvá válik, ha meggondoljuk, hogy az Amerikába érkező imigránsok (tehát a migrációt elkövetők) nagy része nem volt nomád, és nem vált nomáddá; ellenben a kétezrhétszáz éves asszír domborműveken megjelenő arabok utódai, a beduinok egy része most is azon a területen nomadizál, ahol az őseiket az asszírok foglyul ejtették.

A nomádok a termelési módjuk miatt vándoroltak, de ugyanazon a területen (országban, törzstulajdonon) belül. (Például: a szükséges legelő olyan nagy volt, hogy egyetlen helységről nem lehetett kihasználni, és a fűtermés is nagyobb lett, ha a lelegeltetés után az állatokat máshova hajtották, tehát „szakaszos rétgazdálkodást” folytattak. A szántóvetőknek a termőföld kimerülése után kellett továbbmenniük.) Migrációról, átköltözésről csak akkor beszélhetünk, ha azt a területet egy másikra kellett elcserélniük. Átköltözés előtt vagy után bárkinek lehet állandó lakhelye. Jelenleg is van különbség ingázás és költözés között. Persze különbségek a vidékek között voltak; a vándorpásztorokdást sokkal nagyobb területen folytatták (Dél-Afrikától a Csukcsföldre), mintsem hogy ne lettek volna. Egyes törzseknek csak hordozható szállásaik voltak, egy sátorral járt az egész család, másoknak két állandó lakhelyük volt: egy nyári és egy téli stb.

449-ben, amikor Priszkoszal bizánci követség járt a hunok fővárosában, és bementek azoknak a fapalotáiba, civilizált emberhez méltó büszkeséggel szemlélhették, hogy a hunoknál a vastag szőttesek egy része a földön hevert, és a barbár hunok – mit sem törődve azzal, hogy bennük kárt tehetnek – járkáltak rajtuk (Bóna István: 2: 39. oldal). Ez csak egy kis adalék a két nép lakáskultúrájához: a bizánciak még nem ismerték a süppedő szőnyeget, pedig a követek az arisztokraták közül kerültek ki, a hunok már használták. Persze régész-szemmel a kép egészen más: a görögök köépületeinek egy része megmaradt, a hunok viszont a hideg teleik miatt csak fából építkeztek.

Az állandó lakhelyre utaló adatok más vándorpásztoroknál is előbukkannak: Ptolemájosz ógörög tudós a szarmata jazigok nyolc városát lokalizálta. Theophilaktosz Szimokáttész szerint az ogurok alapították Bakath várost. (Rona-Tas: 177. oldal) I. Jusztninánusz bizánci császárt a türk követek úgy informálták, hogy a heftaliták városokban laktak. Izsák bizánci püspök és misszionárius 682-ben bemutatja Varachan „hun” fővárost: utcái és terei vannak, ügyes ácsok dolgoznak benne. Rubruquis francia királyi követ szerint a 13. században Batu mongol kán fővárosa több mérföldnyi hosszú házsorból állt (László Gy.: 10: 335. oldal). 1116-ban Jaropolk perejászlávi herceg (A későbbi II. Jaropolk kijevei nagyfejedelem) 3 kumán (kipcsak) várost foglalt el. Nemrég a Gobi-sivatagban a homok alatt egy terjedelmes romvárost találtak. (Tongwancheng) Karakorum, Avrag, Borooszuurin, Ivolga romjai ma is látszanak. Mekka és Medina is régi város. Szintén feltárták a nyenyec Nadim város maradványait is. (1731-ig létezett, akkor a lakosságát a „civilizáltak” egészen kiirtották.)

Az írott források tekintetében is hasonló a helyzet: akik a gondolataikat kőbe vésék, vagy agyagtáblákra karcolták, azoknak a följegyzései megmaradtak; a hunok viszont papírcikákra faragták, ezek elkorhadtak. Az írások információi persze nagyon is emberiek: ha egy „civilizált” nép győzött le egy „barbárt”, elfoglalta az országát, jelentős hadizsákmányt szerzett, az egy nagyszerű haditett volt, amivel dicsekedni lehetett, diadaloszlopot (columnat) vagy diadalívet emelni az emlékére; de ha egy barbár tört be és ölt, rabolt, leigázta a szerencsétlen lakosságot, az csak egy aljas, megvetendő cselekedetként értékelődhetett.

³³ pusztá: sztepp, fátlan legelő

³⁴ A pávák csontjait a régészek a honfoglalók leletei között megtalálták. Némelyikük pulyacsontoknak gondolta. A pulyák csak Columbus útja után kerültek be Amerikából. Mindkét faj a fácánfélék családjába tartozik, a csontjaik összetéveszthetők. A pávát már régóta ismerik Európában is, az ógörögöknél Héra istennőnek volt a szent madara, a rómaiaknál Junó istennőé. A képe Szent István palástgallériájára is felkerült (MHK: 819. o.)

- Egymás mellett elég van. Bár láttam egymáson is. Úgy hívják, hogy emeletes ház.
- Bolondok-e, olyant miért csinálnak?
- Úgy látszik, a kazárföldieknek olyan tyúkféle természetük van, szeretnek a magasra ülni.
- És a sok ember mit csinál ott a városban egész nap?
- Futkároznak összevissza, mint a hangyák.
- De ha állataik nincsenek, mi dolguk lehet?
- Keresnek maguknak, csak hogy futkározhassanak.
- A kazár lányok milyenek, szépek-e?
- Dehogy szépek; olyan csúnyák, hogy az ember alig tud menekülni előlük; az ördög a gyermekeit velük ijesztgeti, ha rosszak – könyökölt fel a legény az aszott fatörzsre, amelyet valami emelvényfélének faragtak és gyalultak meg. (A nedves fa a házban hamar meggombásodott volna.) Jó vastag aszottalj volt, jó illatú, puha tapintású, szép vörös égerfa, enni is kényelmesen lehetett róla, szétálló gyökerei biztosan tartották, nem billegett. Úgyes mesteremberek már gyalult deszkából új divatú asztalt is tudtak készíteni, de Künés nem költötte a pénzét modern badarságokra, ha a régimódit is lehetett használni.
- Kesze nem véletlenül tette föl a könyökét, mert így a száját eltakarhatta: ne lássák a lányok, hogy a nevetnének feszítgeti!
- Beszéljen már komolyan egy kicsit! – kérlelte az idősebbik húga, Jildiz.
- Komolyan mondom. A kazároknál az a lényeg, hogy az asszony minél csúnyább legyen. Tudják ők a magukét, mert ez két okból is jó: Először is az ilyen asszony nem tudja megcsalni az urát. Az alszegvégen ugyan volt egy, amelyik meg akarta – nem azért mondom, nem volt megszólaló fehérnép ő sem, csak a közepe tája volt egy kicsit kajtár, meg az esze tokja egy kicsit üres; úgyhogy el is kottyantotta a szíve meg a mit tudom én a miye vágyát –, hát ahogy híre ment, a szomszédjai mind elmenekültek otthonról. Szegény férje másnap kérni akart valamit, ha jól emlékszem egy bőrlukasztó árat; bemegy az egyik szomszédba: teljesen üres minden, be a másikba: ugyanaz a mese; jön haza a feleségéhez: – Te, nem tudod, valami járvány van-e a városban? – Miért gondolja kend? – Mert a szomszédok mind kihaltak.
- A másik okot is mondja el!
- A másik ok az, hogy az ilyen asszonyok könnyebben szülnek. Őszintén mondom, ez nem mese: egyikük-másikjuk olyan csúnya, hogy elég, ha egy terhes nő csak rájuk néz, már meg is szül ijedségében. Hát ezt használják ki: letesznek egy kifényesített bronzlapot maguk mellé, és amikor jönnek a szülési fájdalmaik, csak ránéznek; hát ahogy meglátják a saját képüket a lapon, már suvad is ki a gyermek belőlük.
- Kend aztán szemfüles volt: jól kileste, hogy szülnek a kazár nők! – buggyant ki a kuncogás a fiatalabbik húgából, Güzeliből.
- Ne szólj bele, te! – szólt rá a nővére, Jildikó³⁵. – Hagyd, hogy mesélje tovább; hátha belevét, és olyasmit is mond, amiben egy szemernyi igazság is van!
- Ez mind igaz – erősködött Kesze nagyon komolyan, bár már nehezeére esett, hogy a két nevető lánnyal szemben az maradjon.
- Akkor hazudjon valamit; de olyant, amit elhihetünk, mert ezt a sok igazságot nem tudjuk, hiába vagyunk ilyen tudatlan pusztai libák.

³⁵ A Jildikó névnek szláv eredetű kicsinyítő képzője van; a hunok a negyedik század végén hódították meg a szláv törzseket, a háború nyomán sok nő kerülhetett második vagy harmadik feleségként közéjük, így szláv eredetű szavak, toldalékok jelentek meg a hun nyelvben; bizonyíték erre a „strava” szó, amelyet hunként jegyeztek le. A hunoktól átkerülhettek azok utódaihoz, a bolgárokhoz is.

- Hadd el, hadd mondja; biztosan beleszeretett valamelyik kazár lányba, és most a hazugságokkal azt takargatja.
 - Né, hogy elpirult; ez az igazság! – a két nevető lány nagyon tudott kacagni a bátyjuk rovására, aki valóban olyan vörös lett, mint a főzött rák.
 - Milyen lányba lett szerelmes kend? Mesélje már el nekünk is!
 - Engem harcolni küldtek oda, nem szerelmeskedni.
 - De ügyes volt és erre is kerített időt. Ne is tagadja, látszik kenden: olyan szerelmes, mint egy hízott kandúr holdtöltekor.
 - Biztosan éjszakánként a háztetőket is megmászta a kazároknál, ezért olyan piros most a füle.
 - Mondja csak: ki az a szerencsés lány? Én nagyon szeretném, ha majd olyan férjem lehetne, mint kend.
 - Ilyen kicsi? – szólalt meg valahogy a fiú is.
 - Nem, ilyen szerelmes – mondta Jildiz.
 - Meg ilyen hazudós – tette hozzá Güzeli.
- Kesze jobbnak látta, ha kimenekül a húgai kíváncsiszkodása elől.

Ahogy az idő melegedni kezdett és a fű is megrugaszkodott, a járvány is alábbhagyott. Az illánál még kibíráható volt a veszteség, mert ahol sok van, ott megy is, meg marad is; de a szégyen pásztorok gondolkozhattak, hogy ezután miből élnek. Künes, az illa azon gondolkozott: hogyan vásárolhatna újakat az elpusztult állatok helyébe; rakosgatta a család ékszereit:

- Ezt levágjuk a kurtakról³⁶; az ott megmarad; az a boglár is mehet. – Az ékszerek a nomádoknál amolyan bankbetétek voltak, amíg a ruhára felvarrva, felerősítve hordták, senki sem lophatta el, és ilyenkor, szükségben az eladásukkal talpraállhattak.

Künes csak rakosgatta az ékszereket, majd váratlanul hozzátette:

- A két lány is eladósorba kerülhet már; ideje, hogy értük is pénzt kapjunk.

A kijelentést kínos csend fogadta; mindenki tudta, hogy ez a lányok sorsa, most mégis mintha a szívüket akarták volna kitépni, de ki mondhat ellent a családfőnek?

Az anyjuk mondott ellent:

- Csak nem gondolja igazán; kendnek is gyermekei, csak nem adja el őket, mint két borjút? Úgy hallottam: a vásárban sok vevő titokban a kazáriai rabszolga-kereskedők embere; ki tudja, hova vinnék őket?
- Mit csináljak, ez az ő sorsuk; a lány csak vendég az apai háznál, ahogy felnőtt, új családhoz kell kerülnie, és ott lesz az ő otthona.
- De eladni őket az első jöttment idegennek?
- Nem mindegy, hogy idegen vagy ismerős? Az a fontos, hogy megbecsülje őket; és amiért az ember drágán megfizet, azt megbecsüli. Aki vagy száz ezüstöt lepengett egy lányért, biztosan nem úgy bánik majd vele, hogy megszökjön, vagy eleméssze magát; biztosan nem öli bele a bánatba.
- Nálunk, magyaroknál nem adják a lányt ismeretlenhez; megnézik, hogy milyen családba kerül. Még a lovat is csak rendes embernek adják el.
- Senkire sincs ráírva, hogy milyen ember; úgyis csak az Isten kezében van a lányok szerencséje is, akárcsak a miénk. Azt hiszed, az ismerősök közt nincs gonosz ember, aki kifelé mutatja a jót, de otthon a házában minden gátságot végbevisz? Te sem ismerőshöz jöttél, úgy loptalak el erőszakkal, és rossz dolgod volt-e mellettem?

³⁶ A kurtak kabát, a Kazár birodalomban viselték.

– Nem, nagyon jó volt; de a Jóisten őrizze meg a lányaimat attól, hogy nekik is olyan jó legyen!

– Egy rongyoshoz kellett volna elkerülnöd, ha nem tetszik az illa családja; akkor megtanultad volna, hogy mi az élet meg a nyomorúság. Ki nevelné fel a lányokat, ha nem bízhatna abban, hogy a nevelésükre költött pénzt egyszer visszakapja? Nem ülhetnek az anyjuk mellett, míg a világ; már eléggé megnőttek ahhoz, hogy férjhez adódjanak. Te pedig készítsd őket, mert egy hét múlva leányvásár lesz Dontóban, és viszem mind a kettőt.

– Nem viszi kend őket sehova! Én szültem, én szoptattam, én neveltem őket, nem hagyom őket eladni! – Az asszonyból a sok beleegyezés után egyszerre tört ki a lázadás; olyan erővel, hogy még az öreg Künést is meglepte. Az egy darabig szigorú tekintettel nézte a feleségét, majd beszélni kezdett:

– Még nem züllött oda a világ, hogy ti, asszonyok szabjátok meg a rendjét. Vénségemre ezt is megértem: sok ezer embernek tudok parancsolni, és a saját feleségemnek mindjárt nem! Még a gyermekek is rajtam kacagnának, ha híre menne. Úgy látszik: hiányzik neked erősen, hogy a korbácsot itthon még sohasem vettem elő; de kipótolom mindjárt, csak ne térjen vissza az eszed magától. A lányokat pedig készítsd, mert egy hét múlva viszem őket!

Amíg ki nem ment, senki még pisszenni sem mert, csak azután lett nagy sírás-rívás; Kesze azt sem tudta, kit vigasztaljon: a húgait-e, vagy az édesanyját; bár az ő szíve is nehéz volt, akárhogy is együtt nőtt fel a két lánnyal, jóban-rosszban együtt voltak.

Estefelé ki kellett mennie: eljött a halászok hazatérésének az ideje, el kellett kérnie tőlük az illai részt, míg haza nem lopják az egészet.

Mire visszatért, a lányok már nem sírtak, énekeltek: anyanyelvükön, magyarul a vásárba induló lányok dalát énekeltek:

A dontői vásárréten
Leányvásár lesz a héten.
Száz ezüstért adnak egyet,
Jaj, Istenem, mégis vesznek!
Jaj, Istenem, mégis vesznek!

A dontői vásártéren
Leányvásár lesz a héten.
Engemet is odavisznek;
Jaj, meghalok, ha megvesznek!
Jaj, meghalok, ha megvesznek!

Édesanyám, édes asszony
Engem többet ne sirasson!
Dobott volna a Thanába,
Mintsem hagyjon más karjába.
Mintsem hagyjon más karjába.³⁷

³⁷ A népdal a társadalom átalakulásával szintén megváltozott, csúfoló (beszélgetésre provokáló) lett belőle; szerencsére, mert másként meg sem maradhatott volna. (Csak az a népdal marad meg, amelynek a mondanivalójával az éneklő azonosulni tud.) A csúfoló szövege: A ...-i vásártéren/ Leányvásár lesz a héten./ Száz aranyért adnak egyet./ Jaj, de drága, mégis vesznek!/ Ujújújújújú!// A ...-i vásártéren/ Legényvásár lesz a héten./ Egy hagymáért adnak egyet./ Jaj, de drága, mégsem vesznek!/ Ujújújújújú! Ebből a népdalból próbáltam kihámozni valamit, ami talán hasonlít az eredetihez. A „Jaj, Istenem” kifejezést nem tartom korainak, az Isten szó Honfoglalás előtti (Róna-Tas András: 16: 129. oldal) (A vogulok ugyan még csak Taremnnek (Teremtőnek) nevezik.) Nemcsak nekünk, keresztyéneknek vannak fogalmaink a Teremtőről. A baskírok (bozgorok, eltörökösödő pogány magyarok a Volga és az Ural között) vallásáról Jácut 13. századi arab földrajztudós írt részletesebben Ahmed Ibn Fadlân 10. századi mohamedán utazó emlékiratai nyomán. Leírásából kitűnik, hogy az említett

vallás külsőségeiben hasonlított a katolikus és az ortodox felekezetekhez: Tizenkét égben lakó lényt tiszteltek, akiknek hasonló szerepük volt, mint a védőszenteknek; ezeken felül imádták az Istent. Nyakukban kereszt helyett amulettet hordtak, amely a hitük szerint a Teremtőt jelképezte. Segítő felsőbb lények (angyalok?) szerintük is földi (szárnyas) alakot felvéve földre szállhattak. (MHK(14): 200. és 201. oldal) Hasonló lehetett az etelközi és a levédiai magyarság vallása is. (L. még a 26. fejezetben Theopháktosz információit!)

Visszatérve a bozgor népnévhez, a „báskort” szóból származik. Ez a baskírok önelnevezése, a (már török) nyelvükön ez vezérfarkast jelent. Lehet, hogy a mohamedán vallás felvétele előtt egy farkastól (farkasembertől=macskorttól) való származásukban hittek (legalábbis egy részük). Szerintem a név első fele a fém ősi finnugor elnevezéséből, a baskéból származik, tehát eredeti jelentése vasas (rezes?) ember volt az uráli fémlelőhelyek után. Eredetileg nem volt önelnevezés, a rokonnyelvű törzsek különböztették így meg az egyik csoportjuk tagjait. A név tatár közvetítéssel kerülhetett a román nyelvbe, ők nevezték néha így a nyugatra vándorolt magyarokat is.

A Dontó helységnévre lásd a Tihanyi apátság alapítólevelének „aruk tue” szókapcsolatát!

Kilencedik fejezet,

amelyben meg az derül ki, hogy nem mindegyik férfi tud bevásárolni.

„... a bálványimádók közül valók, akik megengedhetőnek tartják saját gyerekeik eladását.”

Ibn Fadlân a kazáriakról (gr. Kuun Géza fordítása; MHK: 216. oldal)

„Leánykérés alkalmával az náluk a szokás, hogy amikor a lányt megkérik, vételárat visznek...”

Ibn Ruszta a magyarokról (Czeglédy Károly fordítása; 9:80. oldal)

„A váradi tüzespróbából tudjuk, hogy a fiútestvérek el is adhatták a nénjeiket.”

László Gyula (10:163. oldal)

„A leányrablás emléke az eredetmondánkban maradt ránk. (...) Későbbi adatok is szólnak a leányrablásokról.”

László Gyula: 10: 210. oldal

„...a lányrabló tíz tinóval fizessen, azután béküljön ki a lány szüleivel!

Szent István törvénykönyve: II/25.

Mikor elindultak a vásárba, a két eladó lánynak Keszével kellett mennie.

– Jaj, pont kend visz minket oda! – kesergett Jildikó.

– Mit tehetnék? Nem ellenkezhetek az édesapámmal. – A fiú lelkiismerete tiszta volt, nem ő találta ki a világ rendjét; amit itt-ott javíthat rajta, azt megteszi.

– Csak arra kérjük, valami rossz embernek el ne adjon, akármennyi pénzt is adna értünk.

– Honnan tudhatnám én, melyik a rossz ember?

– Látszik az a szemén. A melyiknek olyan vad, csúf nézése van, az biztosan nagyon erőszakos ember.

– Jól van, nézzétek meg a szemüket; csak annak adlak el, amelyikhez szíves örömet hozzámentek.

– Szíves örömet mi otthon maradtunk volna.

– Valakit csak kell választanotok, nem hághatjuk át az apánk parancsát.

– Tudjuk mi azt, csak éppen mondtuk, amíg még van kinek panaszkodnunk.

Tovább nem folytathatták, mert odajött Künész. Rosszallóan mérte végig a csemetéit: nem szerette, ha azok az anyjuk nyelvén beszélgettek, hogy ő ne értse; majd bolgárul oktatni kezdte Keszét:

– Vigyázz, nehogy olcsón eltékozzold ezt a két lányt! Nagy legény vagy, ennyit csak rád lehet bízni; maholnap neked kell átvenned a helyemet, mert a bátyád még annyit sem ér, mint te; ideje lenne, hogy benőjön a fejed lágya. Tudod te is, hogy most mennyi pénzre van szükségünk.

– Megteszem, amit csak megtehetek.

– Csak az tehetetlen, aki nem akar tehetős lenni! Istenem, milyen két utóddal áldottál meg engem!

A vásártéren már rengeteg ember volt; föl-le kellett járkálniuk, hogy helyet találjanak. Egyszer csak megdobbant a Kesze szíve: Ünikünt pillantotta meg.

Istenem, őt is ma fogják eladni!

Amit egy fél év alatt gyógyult a szerelemből, egyből odalett; úgy visszaesett, mintha csak a tegnap hátrált volna ki a házukból. Künés még mellette volt, őt kérdezte:

– Édesapám, talán arra is kellene gondolnunk, hogy nekem sem ártana egy feleség.

– Csak nem akarsz most venni, amikor ilyen nyomorúságban vagyunk?

– Most volna az ideje.

– Okos ember nem ad ki pénzt azért, amit ingyen is megkaphat. Én is úgy loptam az anyádat a magyaroktól; te is megteheted, ha már nem elég neked a subád aludni.

– Nagy veszteség ért, de azért még olyan szegények nem vagyunk.

– Tanuld meg, fiam, a lyukas zsákból egy idő után az összes mag kifolyik. Ma azt mondd, csak ezt a pár ezüstöt vesztegetjük el, holnap csak a másik párat; egyszer csak azt veszed észre, hogy mind elfogytak. Nem azért gyűjtöttem az egész életemben, hogy ti elherdáljátok. Már szinte látom: hiába lesz a hatalom a kezetekben, a börtönök a csontjaitokon fog megszáradni a nyomorúságtól, amilyen élehetetlenek vagytok.

– Édesapám, bevallom az igazat: van egy lány, akit nagyon szeretek.

– Fiatal vér ész nélkül ég. Minden fehérnép ugyanazokból a testrészekből áll; amit az egyiknél megkapnál, ugyanazt megkapod a másiktól is. Kit akarsz te megvenni?

– Lövédi leányát, Ünikünt.

– Azért a vékonyéletű, halovány csöppségért akarsz te pénzt adni?! A szél megfújja, és elpusztul, te meg maradsz a kárral. Illaleány, az apja biztosan egy vagyont elkér érte. Jöjjön meg az eszed már egyszer neked is, mert már ideje volna! Már eléggé összekeveredtünk az ilyen-olyan vezéri családokkal, nincs miért szorosabbra húznom a rokonságot egyikükkel sem. Mondom: ha nőszülni akarsz, a magyaroktól olyan leányt lophatsz, amilyent a szíved kíván; ami kell, azoknak is van akármelyiküknek, az észt a gyermekek úgyis tőlem öröklék majd. Most menj, add el a húgaidat; elég gyáva ember van, aki pénzért vesz feleséget magának; azután hozd gyorsan az ezüstöket, mert még szét akarok nézni a barompiacon is! Én addig egy-két szót váltok a többi illával, hadd lám: hova alakul a világ!

Miután Kesze eltávozott a házukból, Ünikün még sokáig várta; remélte: hátha visszatér? Ahogy Omurát mindegyre megjelenik, bejöhetne ő is, csak úgy, minden ok nélkül.

Sajnos, hiába várta, Kesze csak nem nyitott be; egy idő után bele is nyugodott, hogy el kell felejténie. Ha férfi volna, ő járna a kedvese után; nem hagyna neki békét, amíg a fejét el nem csavarná; de mivel lány, otthon a helye, meg kell elégednie azzal, akinek ő tetszik, és Omurát ellen senkinek sem lehet kifogása. Szerette volna, ha egy gazdag khamligi kereskedő veszi el, és a fővárosban tölthetné le az egész életét; de ez az álom úgysem valósulhat meg: az apja sohasem adná egy üzérkedőhöz, azokat úgy lenézi. Az öreg szerint csak az az előkező ember, aki több száz marha után járkál a pusztán, és több ezer harcosnak parancsol.

Lövédinek sem lehetett semmi kifogása Omurát ellen, jó családból való, és látszott rajta, hogy nagyon odavan a lányért; ezzel a friggyel még jobban magához köti a kavár kazárokat; akár rögtön meg is köthetnék a házasságot. Jobban szerette volna ugyan Keszét vejéül, több értelmet meg emberséget látott benne; ezért bízta rá a családjá őrzését a lázadás után: hátha megmozdul valami a fiú szívében, meg a lányéban is; hogy szemet ne szűrjön, azt a pár kazárt is melléjük adta, a lázadás leverése után már nem voltak veszélyesek; de ha már a lánya ezt a délceg fajankót választotta, teljék kedve; ezek a mai fiatalok már ilyenek.

Ünikün valami okból mégis mindig elodázta a férjhezmenetelt, majd azt találta ki, hogy őt is a leányvásárban vegyék meg. Lövédi nagyon szerette a leányát; már rég elhatározta, hogy csak ahhoz adja feleségül, akit az kiválaszt magának – persze azért előkelő ember legyen, ne hozzon szégyent a családra –, de ez a szeszélyeskedés már neki is kezdett sok lenni: minek a vásárba menni, ha a fiatalok már úgylis eldöntötték a lényeket?

Ünikün viszont mindenáron el akart menni, mert érezte, hogy Kesze is ott lesz; ezt az utolsó lehetőséget még meg akarta adni a boldogságának.

– Milyenkor jöjjenek, hogy megvegyelek? – kérdezte Omurát a vásárban.

– Ráérünk később is, úgy dél felé; még ki akarom báméskodni magamat – felelte a lány.

– Hiába szemlélődöl, magadnál szebbet úgylis láthatsz.

Nem sokkal ezután pillantotta meg Ünikün Keszét. Igen: jól érezte meg, hogy a legény is itt lesz, és ha ez beteljesült, akkor az az érzése is be fog biztosan, hogy Kesze visszajön és megvásárolja.

Aztán csak várt és várt; az idő telt, de Kesze csak nem került elő.

– Mit kér a lányokért, atyafi?

– Jó embertől keveset – felelte Kesze, közben a hűgaira nézett. Azok kétségbeesetten intették: ezt ne, ezt ne! – Alig kétszáz dirhem az egyik.

– Kend alighanem megbolondult. Annyi pénzért hármat is lehet venni, szebbeket, mint ezek.

– Akkor vegyen hármat egy épeszűtől, bár ezeknél szebbet aligha kap.

Ez a vásárló is továbbment. Kesze kétségbeesetten nézte, hogy a nap mind magasabbra emelkedik, az idő telik; eddig meg is vehették Ünikünt. Viszont a hűgait sem adhatja oda az első jöttmentnek.

A feladat nagyon nehéz volt: jó emberhez is adja őket, hogy a lányok is jól járjanak; drágán is, hogy az apja se haragudjon meg; és még gyorsan is, hogy az ő dolga se maradjon el, ennyi minden sehogy sem akart összejönni. Igaz, a lányok sem voltak valami szépek, bár az ő szívének nagyon kedvesek voltak. Mégiscsak megdorgálta őket:

– Nem kellene annyit válogatnotok. Akármikor visszajöhet az öreg, és akkor akárkinek odaad, csak az jó sokat fizessen.

– Sietnünk mi is jó szívvel, de mit csináljunk, ha mind olyan hitvány ember jár errefelé. A nyelvük mézes-mázos, de a szemükön látszik, hogy mifélek. Látja ott azt a bömböst?³⁸

– A kazárt?

– Azt. Ahhoz hozzámennék, de ő biztosan nem jön ide. Inkább a másik sátorhoz megy, ott a lányok sokkal szebbek, mint mi; hogy a fene ott enné meg őket!

– Ahhoz én is szívesen hozzámennék – csatlakozott a fiatalabb húga is.

– Próbálhatok egyet. – Kesze ezzel odament a bömbös kazárhoz. – Isten segítsen, Bogátur! – Ez a név mindenkinek tetszik, biztosan a kazár se kapálódzik majd ellene. – Mit csinálsz errefelé, rég nem láttalak.

– Téged is segítsen meg! Honnan ismered te engem?

– Nem együtt voltunk jóban-rosszban, amikor Dontömögében³⁹ katonáskodtunk? Okos gyerek voltál, nem felejthetted el. Nem emlékszel, milyen bátor harcos voltál? A kavar kazárok közül vagy, nem? – Kesze ugyan most látta először; a kazár jó pár évvel idősebb volt, mint ő, azelőtt lehetett katona, de a dicséret után mégis emlékezett:

³⁸ bömbös: dundi, gyerekképű

³⁹ Dontömög: Anonymus említi, valószínűleg a kagáni Kazária

- Tényleg, most már tudom, ki vagy... Hogyan is hívnak, a neved már nem jut az eszembe.
 - Készének most is, mint akkor. Meséltem a húgaimnak, hogy milyen bátor legény voltál; azt mondták: hívjalak közelebb, hogy megismerjenek.
 - Itt vannak a húgaid is?
 - Persze, ott azok a világszépei az én húgaim. Nagyon dolgos, rendes lányok; jól jár velük, aki megveszi. Illalányok, emlékszel ugye, az illa fia vagyok, hát olcsón nem adom őket; mondtam is a húgaimnak: Idehívhatom a barátomat, de az úgysem vesz meg titeket, mert annak nincs elég pénze. Szép legény, az igaz, de a pénze kevés.
 - Nekem ne lenne elég pénzem?! Úgy látszik, te nem emlékszel pontosan.
 - Dehogynem emlékszem, módos legény voltál mindig, de egy illalányt csak nem vehetsz magadnak, annyi pénzed biztosan nincs.
 - Mennyit kérsz értük?
 - A kettőért kétszáznyolcvan dirhemet. Nem akarom elválasztani őket egymástól.
 - Az tényleg sok...
 - Tudtam, hogy nem lesz annyi pénzed.
 - A kettőért adok százötvenet!
 - Te sértegetni akarsz engem! Ezek illalányok, az én húgaim! Ha nincs pénzed, mondd meg bátran; nincs semmi baj azért, de ne sértegezz! Mástól legalább háromszáznegyvenet kértem volna.
 - Száznyolcvan adok, de többet nem, még ha illalányok is.
 - Neked kétszázhuszért odaadom, és még megfizeted egy ezüsttel az áldomást; de jól vigyázz, az illa fia vagyok, és pár év múlva illa leszek. Járok még felétek, és ha megtudom, hogy rosszul bánsz velük, velem gyűlik meg a bajod.
 - Legyen kétszáz, de csak miattad megyek belé: legyen rokonság a barátságból!
 - Lehagyom kétszáz tízre, de ebből még az egér se rág ki. Meg egy az áldomás. És az ígéret, hogy megbecsülöd őket.
 - Ha engem megbecsülnek, és szeretni fognak, én is megbecsülöm őket.
 - Add a pénzt akkor, mert ma még én is nőszni akarok. Az áldomásért majd később megkereslek, akkor majd megesszük-megisszuk.
- Alig számolta ki a kazár a pénzt, és vitte el a lányokat, az öreg Künés is odakerült. A többi illával, hogy jobban tudják osztani a világ gondjait, egy-egy kupa italt is felhajtottak (úgy értem: minden gondra egy kupával); így már nagyon tudományos állapotban volt; látszott rajta, hogy már mindenhez ért, még a csillagászathoz is: jó pár évszázaddal később fedezte fel Kopernikusz, hogy a Föld mozog, de ő már akkor határozottan érezte.
- Eladtad-e a lányokat, fiam? – kérdezte.
 - Én el.
 - Jól adtad-e el?
 - Jobban nem is lehetett volna.
 - Hol a pénz?
 - Itt a tarsolyomban – mutatta a fiú, és átöntötte az apja markába.
- Az öreg számolta-számolta az ezüstöket, majd megkérdezte:
- A többi hol van?
 - Az még a vásárlóknál, mind nem vesztegethette el egyikük sem – vallotta be őszintén a fia.

Az illában hirtelenfelforrt a düh ekkora boldogtalanság láttán – ekkora legényre még ennyit sem lehet rábízni! –; a korbácsot ragadta kézbe, és csapkodni kezdte vele a fiát.

Kesze egy darabig tűrte, csak arra vigyázott, hogy a szíj vége a szemét ki ne üsse; elvégre ez az apák joga, meg az is, hogy mindig igazuk legyen; azután csak kihátrált oda, ahol a korbács már el nem érhetette.

– Eltakarodjál a szemem elől, te családszégylene! Ezért neveltelek föl, hogy az eszed most se tudd összeszedni?! Eltakarodjál innen!

Kesze szívesen szót fogadott,; igyekezett a lova felé, kissé sántikálva, mert a csizmaszárba rejtett ezüstök közül egy a talpa alá került és szúrta. Magára vessen az öreg, ha erősen károsodott: ő mondta, hogy az illalányért egy vagyont is elkérnek.

Nem volt ő az a fiú, aki a szüleit meglopja, de a nagy szükség most szokást bontott: mindenképpen meg kellett vásárolnia Ünikünt; aztán majd csak kiegyezik valahogy az öreggel is, meg a lánnyal is. Csak megérti majd az is a butuska fejével, hogy sokkal jobb sorsa lesz nála, mint annál a tekergő Omurátnál. Asszonyt még nem becsültek meg annyira, mint ahogy ő fogja Ünikünt. Ha az apja után az illaság reászáll, és gazdag ember lesz, nem házat, palotát építet majd Itilben vagy Khamligban; olyant, hogy még a kagánnak sincs annál külön.

Értelmetlen cselekedet lesz, de lelje majd kedvét benne az asszonya!

Ahogy eléggé eltávolodott az apjától, a csizmából az ezüstöket átöntötte a tarsolyába; és azzal gyerünk: vágatni kezdett arrafelé, ahol a reggel Ünikünt látta.

Elért a sor végére, de a lányt nem találta sehol.

Ez a sor volt-e? Hogyan tudott így összebolondulni éppen most?

A másik eladósor előtt is végigszárguldott, a harmadik előtt is, de Ünikünt csak nem találta. Mindjárt a vásár szélére ér, ennyire nem voltak kijőve.

Hirtelen eszébe jutott: biztosan megvették már a lányt.

Lóhalálában vágatott a vásár déli csücske felé, ahol a papok adták össze az új párokat, hogy elragadhassa Ünikünt, mielőtt még férjhez adnák valakihez.

Egyszer csak egész közről megpillantotta a lányt.

Szegény Ünikün, miután látta, hogy Keszére hiába vár, csalódottságában, vagy még inkább sértődöttségében beleegyezett, hogy Omurát kifizesse az árát. Nem is csoda, valóban nagyon sértő volt végigkeseregnie, hogy amíg ő várja azt a gazfickót, az biztosan már meg is vásárolt egy más lányt; de nem baj – gondolta –, így legalább majd meglátja az a szélhámos is azokkal a csapodár gyönyörű szemeivel, hogy ő, Lövédi Előd lánya egyáltalán nincs rászorulva a szeretetére. Ha csak egy csöppnyi szeretet is volna abban a hitszegő férfiszívében, már rég odarohant volna, hogy megvásárolja.

Omurát most is mellette volt vagy nyolc kazárral; vigyázva fogták körül, nehogy valaki elragadja, mert vannak olyan ördögfajzatok, akik innen is rabolnak; sőt hősiességet csinálnak belőle, hogy pont innen vigyék el a menyasszonyt; aztán az ember vagy marad nélküle, vagy megkotorászhatja másodszorra is a tarsolyát, hogy visszavásárolja.

Észrevették ők is a bolgárt, amint az a közelükbe lovagolt; kezüket a szablyájukra téve néztek farkasszemet vele.

Kesze megértette: elvégeztetett. Elég lenne még csak egyet is léptetnie a lovát előre, rögtön megölnék, Ünikün úgyis az Omuráté lenne.

– Na, ez a szerelem is el van már vacsorázva! – fogadta el a tényeket. – A lány megkapta, akit meg akart; a kazár kellett neki, hát legyen a kazaré! – csak azt nem értette, hogy miért nézett olyan szemrehányóan rá.

Ünikün, ahogy megpillantotta Kesze elfancsalodott ábrázatát, azonnal megértette, mekkorát hibázott. Nem is tudta, kire haragudjon: Keszére-é, aki annyit késett, semmibe vette őt, aki annyira várta; és így felbosszantotta, hogy ilyen meggondolatlanságot kellett elkövetnie; vagy saját magára, amiért nem volt türelme, vagy inkább bizalma várni még egy kicsit.

Aztán csak eldöntötte: sokkal elviselhetőbb érzés, ha Keszére haragszik.

De ez a harag sem tartott sokáig; az ember, amíg él, remél; és az, akinek a feje nemcsak arra való, hogy a füleit meg a nyelvét a helyükön tartsa, jogosan reménykedhet a haláláig, még ha ilyen cudar idők járnak is a nőkre.

Az ilyen világban, amelyben a lányt adják-veszik, mint a barmot, az embernek egyetlen lehetősége marad: az, hogy elbolondítsa: az irányítása alá csábítsa azt a férfit, akit megszeret, meg aki mellett majd boldogan élhet, mert az ilyesmit mégiscsak meg lehet érezni.

De mit tehet akkor, ha ez nem sikerül?

Határozottan érezte: ez így nem maradhat, a Jóisten ennyire rá nem haragudhat; történnie kell még valaminek, és akkor neki majd nagyon, de nagyon okosnak kell lennie.

Tizedik fejezet,

amelyben az apró bolgár végre megnősülhet, de csak úgy, a maguk módján.

„...eleinte könnyebben teljesíthető dolgokat kívánnak, majd ha az ellenség beleegyezik, egyéb nehezebb feltételeket szabnak.”

Bölcs Leo bizánci császár a „turkokról” A hadi taktikáról című művében (MHK: 38. oldal; dr. Vári Rezső után)

*Csillagos ég, merre van a szülő hazám?
Hol sirat most engem az én édesanyám?*

Magyar népdal

A magyar őstörténetnek talán nincs egyetlen olyan kérdése sem, amelyről legalább két, gyakran azonban még több ellentétes vélemény ne állna szemben egymással.

Kristó Gyula magyarországi történész (7: 14. oldal)

A VII. századtól a IX. század elejéig az Ural nyugati oldalán a magyarok Magna Hungaria néven ismert, erős félnomád államot hoztak létre, s ennek a lakóssága hagyta ránk a Bolsije Tiganihoz hasonló temetőket.

Jelena A. Halikova, A. H. Halikov (Magyar Nemzeti Múzeum 1981-es évkönyve; 9: 97. o.)

...virágzó kvintváltó-ötfokú stílusa, annak teljes rokontalansága Ázsiában csakúgy, mint Európában, ugyanakkor tökéletes egyezése a magyarokkal...

Vargyas Lajos: A magyar népzene tanúsága és a baskíriai őshaza című tanulmányából (Keleti hagyományok – nyugati kultúra. Budapest, 1984: 152. oldal)

„...Volga menti cseremiszi dallamok jó része. Ugyanazt a pentaton rendszert, ugyanazt az ereszkedő dallamszerkezetet, sőt még a magyar dallamok változatait is megtaláljuk bennük.”

Bartók Béla (9: 94. o.)

A nyár korán jött, és a nagy szárazság miatt a fű úgy eltűnt, hogy a legelőből csak járkáló lett, ahol a jószág beesett hassal téblábolt a tűző nap alatt. Ami koránszáradt eledel volt, azt már leették; továbbhajtani meg nem volt szabad őket, mert nem maradt volna ott kóst későbbre. Úgy látszott: a drágán vett állatokat le kell vágni, hogy a maradék a satnya fűvön megérhesse a jövő tavaszt.

Künész apja, a kündü⁴⁰ a járványt még kibírta, de a szárazságot aligha fogja: lassan mindenki előtt nyilvánvalóvá válik, hogy ő a hibás a sok csapásért: meggyengült a varázsereje, nem tudja már megvédeni a törzset. A következő kündü biztosan a fia, Künész lesz, mert a bolgárok szerint az Isten Szent Lelkének az a szokása, hogy a kivégzett kündüből annak a fiába száll át.

⁴⁰ kündü vagy kende: vallási vezető, a legmagasabb méltóság a törzsben

Kérdés: ki lesz akkor az illa?

Lehet, hogy Künés öccse, Jabolcs, vagy az idősebb fia, Kopján, vagy éppen a fiatalabbik, Kesze.

Egy este Künés Keszét szólította meg:

– Ideje lenne, hogy megkomolyodjál és a nősülésre gondolj! Tiszta szégyen: egy felnőtt ember ilyen idősén csak ling-leng egyszem magában, mint egy koldus. Senki sem tudhatja előre, hogy mikor hal meg, ezért kötelessége minél hamarabb utódokról gondoskodni. Ha én leszek a kündü, az sem lesz, kire hagyjam az illaságot. Mit mondanak az emberek, ha olyan illájuk lesz, aki még feleséget sem volt képes szerezni magának?

– Nem Kopján lesz az, vagy Jabolcs?

– Az egyik bugyutább, mint a másik. Kopján méghozzá süket is. Az emberi beszédet hallja, de a kürtjeleket nem ismeri fel, és olyan bolondfelé kürtöl, hogy az embert a guta üti meg. A törzs gondját-baját nem lehet akárkire rábízni. Ha a Jóisten azt akarta volna, hogy ők legyenek a vezérek, hozzá tehetséget is adott volna nekik. Jó lenne már holnap elindulnod; ahogy telik az idő, az éjszakák rövidülnek.

Amikor a Jóisten megteremtette a világot és benne a dolgokat, azt is megszabta, hogy melyikből mi készülhet. Az íjat szíjas fából kell készíteni, a kopjanyelet kőrisfából, tűzre a fűzfa is jó. Így van az emberekkel is: Rabszolgát messze a szlávok között kell fogni, a magyarok közel laknak és visszaszöknek; meg eladni se lehet az istenadtát, a kazár ájisád még ebbe is beleavatkozik: nem engedi, hogy a birodalom egyik törzse a másikat rabszolgaságba hurcolja; a piacokon ott vannak a magyar törzsek rabszolga-kiszabadítói; amikor felismerik egyik-másik atyafijukat, az embernek el kell engednie az árut. Márpedig könnyű felismerni a gazembert, amikor az torkaszakadtából el kezd ordítani, épp amikor arra járnak. Az ember még örülhet, ha ennyivel megússza; bizony amióta a magyarok a vásárok felügyelői, szörnyű dolgok történnek: elmegy a bolgár ember bizakodva, jókedvvel két-három magyar fogollyal a vásárba, és holtan hozzák haza, csak azért, mert kardot rántott, hogy a tulajdonát megvédje.

Feleséget meg éppen a magyarok közül jó hozni; a szláv nő sohasem érezné a magáénak az elrablója családját, de a magyar lány már úgy nő fel, hogy tudja: vagy eladják, vagy elrabolják; náluk is ez a törvény; sír-rí egy kicsit, aztán teszi a dolgát.

Segítőket viszont alig talált. A háborúban minden szabad épkézláb bolgár férfi köteles részt venni, de az ilyen magánakcióknál még az illa se kényszeríthet senkit arra, hogy otthonról ki-mozduljon, a kardácsokat meg épp a vén Künés nem engedte el a jószág mellől és a gyepűkről.

A járvány leszegényítette a népet; a hevesebbek, a fiatalok majdnem mind nyugatra mentek visszaszerezni valamit abból, amit a Jóisten a kedves gyermekeinek, a bolgároknak teremtett, de hitetlen idegenek bitorolják. (Bolgár ember nem lop, csak szerez; csak a hitvány besenyők rabolnak.) Jabolcs lett a vezérük, indulás előtt a tüzek mellett hosszasan hányták-vetették a dolgokat: érdemesebb nyugatra menni, azok most egymással marakodnak; a szlávokat az uruszdik annyira egyesítették, hogy őket jobb lesz békén hagyni.

Szívesen ment volna Kesze is, világot látni, vitézkedni egy kicsit; ez az élet úgysem ér sokat Ünükün nélkül. Néha elkesergett azon, hogy milyen igazságtalan vele a sors: éppen neki nem lehetett meg az a szerencséje, hogy vizsontszeresse az a lány, akit kiválasztott!

Újra fel-felidézte a kedves emlékeket, és a dolgok kezdtek tisztázódni: Igen, ő már az első közös fürdőzéskor kiszemelte a lányt magának, már akkor elhatározta, hogy megszerzi feleségnek. Egy kicsit butuska volt ugyan: az íja rejtegetésével szórakozott, meg csak a selyemszalag érdekelte, mintha ott sem lettek volna a házasulandó legények (főleg ő, Kesze!); pedig már elég nagy lány volt, a mellecskéi is már szépen formásodtak.

A butuskaság nem is lett volna baj; a nőknek úgysem áll jól a túl nagy ész, meg nincs is mit kezdeniük vele, nem kell csapatokat irányítaniuk.

Aztán a nagy elhatározásához túl kicsi volt a csábítási tudománya: nem tudta megnyerni a lány szívét. Pedig anélkül semmire se mehetett: Lövédi gazdag ember és szereti a családját; nem tudott volna neki akkora lányarat ajánlani, hogy az többet érjen neki, mint a lánya kívánsága.

Így a nagy bánatában tényleg elment volna kalandozni, de az apja nem engedte, a szokásos szigorúságával dorgálta meg:

– Tanuld meg: okos ember, ha harcolni kell, nem ijed meg senkitől, de ha nem muszáj, nem kockáztatja az életét! Egy kósza nyílvessző eltalál, és kifogyok belőled is. – Az apának még fáj a legkedvesebb fiának, Beriknek az elvesztése; okos, virgonc gyermek volt, igazi illacsmete, ezek a maflák még a nyomába sem érhetnek, de egy járvány elvitte. – Ez az eszeveszett kapzsiság megöli a népet. Elmennének a világ végére is hol rablónak, hol zsoldosnak, csak hogy ékszereket aggassanak magukra; és ott pusztulnak hiába. – Az öregnek csak az volt a helyes, amiből neki volt haszna, de nem akadályozhatta meg a kalandozásokat: a parancsait a kialakult szokásokhoz kellett igazítania.

– Akkor leányrabolni sem enged el? Azt parancsolta kend: ne vegyek, majd rabolhatok egyet – kérdezte Kesze, aki akkora már egészen belenyugodott abba, hogy Ünikün az ő számára már csak egy fájó, de mégis édes emlék, neki azzal kell megelégednie, akit elérhet.

– Az más! Annak úgy kiismertük már minden csínját-bínját, hogy ha okosan csinálod, biztosan hazatérsz, de az ilyen kalandozásoknál sohasem tudhatja az ember: mekkora ellenséges csapattal találkozik. Hadd el, menjenek, akik rá vannak szorulva!

– Nem fél kend, hogy minket gyávának tartanak, és Jabolcsot fogják tisztelni, mint bátor embert?

– Te mindig ettől félsz, azért mászol bele minden marhaságba. Jabolcs unos-untalan csak harapna; hadd el, próbálgassa csak a fogát, míg bele nem töri valamibe! Én attól nem félek, hogy engem gyávának nézhetnek; szeretném látni: ki meri azt mondani, vagy csak gondolni is? Úgy a szeme közé nézek, hogy a nyavalya rontja ki. Neked is ezt kellene megtanulnod, nem minden marhaságba belemásznod.

Végül csak került egy tucatnyi ember.

Teleholdkor indultak el, az hosszasan kitart, és éjszaka épp annyit lehet látni, hogy a lovak el ne botoljanak, az itt-ott felbukkanó bokrokat kikerüljék, de messziről a lovasokat nem lehet észrevenni.

Az első éjszaka a Thanáig értek, a folyó körüli csallitban töltötték a nappalt: megpihentették a lovakat. Sötétedés után a langyos vízben átúsztattak és északnak fordultak.

Ez a vidék már veszélyes volt, mert elhagyták a kavarak földjeit, idegenben voltak. Ember alig élt itt, az Etilen túlról a besenyők gyakran átcsaptak ide. Balra az eszközök legelői húzódtak, jobbra hamarosan a burtászok földjei következnek; a kettő között, a gyepűn fognak fellovagolni oda, ahol a thanai magyarok szántóföldjei vannak.

Kesze már többször járt erre, még a kazáriai szolgálat előtt, amikor egyik-másik barátját kellett elkísérnie; nyurga suhancként nagyoskodott a nősülendők között.

A hold gyér fénnel világította meg a pusztát, jól nyitva kellett tartaniuk a szemüket, nehogy valahol kelepcebe fussanak. A lovak kitartóan ügettek; időnként váltottak: átültek az üresekre.

Reggel felé elérték a magyarok dombjait⁴¹; a völgyben, ahol a víz összegyűl, bokros-fás csíkok feketélltek. Ezekben voltak megbújva az apró falvak. Valamikor a Lövédi meg az

⁴¹ Több vélemény van arról, hogy hol éltek a magyarok ősei. Mielőtt összevesznünk ezen, és a cápatörténészek (Nem érvelnek, harapnak.) szokása szerint egymást lehülyéznünk, vagy leárusítanunk, döntsük el, hogy a sok ős közül kikkel foglalkozunk! (Önnek is nyolc dédszüleje van, hány lehet egy népnek?) Közép-Európában a népesség anyanyelv szerint bomlott nemzetekre, tehát tekinthetjük a nemzet meghatározójának azt a népet, amelytől a magyar nyelv származik. Van viszont egy probléma: az itt élő népek nagy részéről nem tudhatjuk teljes biztonsággal, hogy milyen nyelven beszéltek. (Mario Alinei ha tudja.) Sejthetjük ugyan az igazságot, de mások mást sejthetnek; és ha a tudós világ a mások sejtéseit fogadja el tudomány-

nak, mi kerülhetünk a tudománytalanság gyanújába. Ha számunkra a biológiai eredet a fontos, nagyjából a meghódított őslakosságot kell az őseinknek tekintenünk (Lásd a Semino-csoport eredményeit! A magyar genetikai kutatások szerint ugyan kisebb az Eu 19 haplotípus előfordulása, de még így is az őseink között jelentős az őslakosság aránya.), nem az egymás után jövő honfoglalókat (Kimerek, szkíták, gallok, rómaiak, szarmaták, germánok, hunok, avarok, onogurok, szlávok, magyarok, szászok, kunok, svábok. A földjeik a tulajdonukba kerültek, az ország a hazájuk lett.). Politikai kritérium szerint azt a törzset kell tekintenünk, amely létrehozta azt a szövetséget, amiből a magyar állam kifejlődött, és később a vele való szolidaritásból a magyar nemzet; ebben az esetben a Volga-Ural régióra kell figyelniünk. Ricardus, Plano Carpini, Rubruquis, Benedectus Polonus ott említették Nagy-Magyarországot, a Bolsie Tigani melletti ásatások igazolták őket. (L. még Ptolemájosz világtérképét! A „hun” eredetileg nem török népet, hanem a finnugorokat jelölte, a hím szavunkkal rokon.) Róna-Tas András nagy számban sorolt fel olyan faluneveket, amelyek a magyarokra utalnak a Volga mindkét oldalán (16: 230.-231. oldal). Innen terjeszkedtek délnyugatra; a 9. században már a sztyepp északi részén éltek, majd újra az erdőövedbe szorultak, a szubbotici, kirloszi, przymysli stb. leletek kijelölik az állomásaikat. Az Ázsiával, Kubánnal kapcsolatos elméletek szerintem a következő hibákat követik el:

1) A 19. és a 20. századi etnikai állapotokat vetítik vissza az 1. évezredre. Szerintük abból a tényből, hogy a magyarság legközelebbi nyelvrokonai jelenleg Ázsiában élnek, az következik, hogy őseink onnan indultak el. Ilyen gondolatmenettel azt is ki lehetne okoskodni, hogy a Hun Birodalom a Balkán félszigeten terült el, a Keletrómai Birodalom meg tőle északra, mert jelenleg az európai törökség a Duna-Száva vonaltól délre, a neolatin ortodoxok többsége ettől északra lakik. (Ha a középkor elején a szláv terjeszkedés nem áll meg az Elba partján, hanem folytatódik nyugaton is, és elért volna az Északi- meg a Norvég-tengerig, vajon most az angolokat Grönland vagy Izland szigetről származtatnák az urak, mert a legközelebbi nyelvrokonaik már csak ott léteznének?)

2) A török hatást csak úgy képzelik el, hogy a magyarság a török népek mellé települt és hosszú ideig ott lakott. Ez végbe-mehetett úgy is, hogy a törökök telepedtek a magyarok közé. Baskíria végül is eltörökösödött; a magyarok nyelvrokonai az oroszok által használt nevüket (ugor) egy török nép után kapták (ogur), amely meghódította őket (Hasonlóan, mint ahogy a franciákat a frankokról, a katalánokat a gótokról, a lombárdiakat a longobárdokról nevezték el.). Amikor a magyar ősök elindultak a Volga vidékéről, elválva így az ottmaradtaktól, a még csuvas típusú eltörökösödés még kezdeti állapotban volt (a török eredetű szavak második rétege). További török hatás érte az elvándorlókat a későbbi keveredésekkel. (Ehhez nem kellett sok idő, pár nap alatt is csatlakozhatott egy vagy több török törzs, ezután már együtt élhettek-vándorolhattak, amíg egyetlen etnikummá nem váltak.)

3) A szőlőművelésre utaló szavak nem bizonyítanak déli tartózkodást. Ezeket a magyarok átvehették a Honfoglalás után is az előtűnik, vagy a velük, vagy akár az utánuk érkező néptöredékektől, hasonlóan a szláv, majd a német eredetű kézműves-elnevezésekhez (Kristó Gyula: 7: 154. o.) A Volga vidékéről vándorolhattak más törzsek a Kaukázushoz, Maghar várost ezek is alapíthatták. A „makk”, „réz” szavakat pedig az északra vándorló kaukázusi csoportoktól vagy kereskedőktől is átvehették (A tölgymakk orvosság a bélhurutra.)

Nem valószínű, hogy a magyarság ott élt volna, ahol sem nem említik őket, sem régészeti hagyatékaik nincs a kilencedik századig, és az összes írott és íratlan forrás csak elszakadt csoportokra vonatkozna. Ha ezt az elméletet elfogadjuk, akkor azt is el lehetne, hogy a magyarság jelenleg is Ázsiában él, és az összes adat, amely ennek ellentmond, csak érzéki csalódás, vagy csak egy kis elszakadt csoportra vonatkozna.

A Volga mentén kiástak néhány bolgár sírt, és mivel ezek nem régebbiek, mint a 8., 9. század, levonták a következtetést, hogy a bolgárok csak akkor vándoroltak oda. Mivel a Bolsie Tigani-i magyar leletek hasonlóan a bolgárokéra, a magyarokra is rámondták ugyanazt. Szerencsénk, hogy nem egy dunaújvárosi temetőt és a budapesti Új köztemető hátsó részét ásták fel, mert – miután megállapították volna, hogy a sírok nem régebbiek, mint a huszadik század, és a magyaroké – azt a következtetést vonták volna le, hogy a magyarok csak a huszadik században vándoroltak be a Duna mentére.

Mielőtt a baskírok köztörök nyelvű ősei megérkeztek a mai Baskíria területére, ott többnyire már egy (valószínűleg csuvas típusú) török nyelvű népesség élt, mert arra az időre az őslakosság nagy része eltörökösödött. Még ebből is az ismétlődő dűlások és menekülések után csak kevés ember maradhatott helyben, akik beolvadtak aztán az új, szintén köztörök betelepülők közé. Ezért nincsenek magyar eredetű szavak a baskír nyelvben. Az ottani protobolgároknak valószínűleg még voltak ilyen kölcsönszavaik, de a tizedik században erre a területre kumán típusú törökség érkezett. Az ország neve (Bolgárja) megmaradt, de a lakosság nagyjából kicserélődött. A 13. században Batu kán hadjárata ezeket is majdnem kiirtotta; szintén köztörök betelepülők kapták a területet, miután az ázsiai hazájuk a mongoloké lett. (L. Róna-Tas András: 16: 100. oldal: „...a csuvasos típusú feliratok 1360 körül szűnnek meg.”)

Amint összehasonlították a Volga menti ősmagyar régészeti leleteket a Duna mentiekkel, rájöttek, hogy a hasonlóságok mellett jelentős eltérések is vannak (L. Róna-Tas András: 16: 105. oldal). A két népesség már évszázadokkal a Honfoglalás előtt elvált egymástól.

Erdei népek vándorlásai és kiköltözéseik a sztyeppre gyakoriak voltak, gondoljunk csak a gótokra, szlávokra! Mongólia földjének a története az északi erdőövedből érkező népek beözönlésének sorozata.

A Volga menti származás természetesen nem vonatkozik a török törzsekre, akik szintén a mai magyarság ősei. Ők valóban Ázsiából indultak el.

Állandó határt nem lehet vonni; a népeknek gyakran kellett költözniük, de valószínűleg az Uráltól nyugatra alakult ki a magyar ág, keletre a vogul. (Az ősi föld alighanem a nyugati rész lehetett, az erdőövedben általában a termékenyebb vidéken jön létre az erősebb közösség, amely lakosságot küldhet a gyengébb területére.) Ahhoz, hogy több nyelv alakulhasson ki, a népesség részeinek el kellett távolodnia egymástól. Az Ural, a földrajzi határ nyelvi határrá vált hasonlóan, mint az Alpok az olasz és az okcitán között. Természetesen a két oldal között továbbra is voltak kulturális kapcsolatok, népességcsere; a kusnarenkovi kultúrának szargatkai előzményei vannak, de ezek kevésbé voltak olyan erősek, mint az ugyanannak az

Ügyek nemzetség is innen költözhetett délnyugatra, esetleg keletebből, az Etilen túlról, Baskort-földről, vagy ahogy az idevalósiak nevezik: az eteldi magyarok földjéről.

Kiválasztottak egy helyet, ahol nem látszott se szekérnyom se állatok nyomai; ott biztonságosan eltölthették a nappalt.

Amikor annyira világosodott, Kesze elindult a bozótosban egy kicsit szétnézni. Csakhamar friss lótrágyára talált; a fűvön még látszott, hogy a lovakat merre hajtották hazafelé. Ott az éjszaka a gyermekek legeltettek; nemrég térhettek haza, hogy az apjuk a hajnali hűvösségben, mielőtt a vérszívó legyek megindulnának, dolgozhasson az állatokkal.

A nyomok mentén elért a tisztásig, ahol hegyes karók köré font vesszőkerítés oltalmában három ház árválkodott. Elégséges védelem lehetett egyik-másik vad ellen, de egy épkézláb harcos akárhol megbonthatta. A középső ház lakói épp akkor indultak a szekerek felé. Egy másiktól énekszó hallatszott, egy nő dalos kedvvel ébredt:

Késő napnyugtáig vágatott a bátya,
Amíg az avarban a friss nyomot látta.
Messze előtte a kunok⁴² is megálltak,
Fatörzsrejtő éjben sokat ők sem láttak;
Vastag kaftánjukban nyugovóra tértek;
Hallgatták: mit mond a vezér a szépségnek:
– Szeress, kicsi kincsem! Ha szeretsz, meglátod:
Meghódítom neked az egész világot.
Kagánné leszel te; hidd el: megtehetem,
Senki ellenállni nem tudhat majd nekem.
Sérthetetlen vagyok: kard bőröm nem vágja;
Vigyáznom kell ugyan a balom sarkára.
Nevetett a leány, halkan, szerelmesen:
E férfimeséből nem hitt még semmit sem.
Ajkaik hevültek: csókokat cseréltek;
Majd a friss hajnallal újra útra keltek.
Amint a hús hajnal langyosodni kezdett,
Földobogott nyomuk: hajsolt ló közelgett.

oldalnak a belkapcsolatai. Kérdés: honnan származtak ennek a népességnek az ősei? Ha az R1a1a1g2 haplotípus mutációi jellemezték őket, akkor a Kárpát-medencéből. (Ornella Seminoék ezt a régiót nevezték Észak-Balkánnak. A haplotípus nem lehet ősszláv, mert akkor az angolokban is nagy arányban kellene előfordulnia, az i. e. 3. évezredben a germánok és a szlávok ősei még egy népességet alkottak. A szlávokba a finnugorokkal való keveredéssel került.) L. még a szvidéri kultúrát! Megtörténhetett, hogy az Ural vidék nem őshaza volt, hanem csak az „agatürszők” egy állomása. Ebben az esetben a vogulok ősei csak 2200-2300 évvel ezelőtt válhattak el a magyarságtól, keveredve az ázsiai őslakossággal gyorsan változott a nyelvük és a kinézetük. A különfejlődés után újabb csoportok lépték át az Uralt. (L. a cseljabinszki leleteket!)

⁴² A magyarok abban az időben az összes török törzset kunnak nevezték. (Hasonlóan, mint ahogyan negyed évezreddel ezelőtt a „német” elnevezéssel is több állam lakosságát illették, lehettek azok poroszok, osztrákok, bajorok vagy éppen Zürich kantonbeliek.), valószínűleg azoknak a hunokkal való hasonlóságuk miatt. A hunokat biztosan ismerték, a régészek a Volga mentén rengeteg hun leletet találtak (Bóna István (2): mellékelt térkép). A Hun Birodalom északi határait nem ismerjük, de bizonyára az a nép, amelynek a hadserege a Szajnáig nyomult, a keleti germán népeket nyugatra üzte, a nyugatiak nagy részét behódoltatta, a Keletrómai birodalmat az adófizetőjévé tette, a nyugatit megmentette, majd megsarcolta: a magyar és a szláv törzseket is uralma alá vonta. Valószínűleg a hunok neve eredetileg a khun volt. A khum (szoszvai) vogul nyelven embert jelent, a hanti egy finnugor nép önelnevezése, a Szaján hegységben a kamasz egy szamojéd nép neve volt. A törökség egyik ágának ez az elnevezése alighanem keveredés eredménye, hasonlóan vehették át azok, akik a „khum” földre telepedtek, mint más bevándorlók máshol a porosz, brit, macedón, ruméliai, baskort önelnevezéseket. (Vagy talán a khum volt az ősi közös név, és egy részük a „turkut” vette át egy újabb vallással?)

Ptolemájosz szerint a „chun” nép a 2. században a Don vidékén élt. (Nem tévesztette össze a Dont az Amu-darjával.) Miután a magyarok önelnevezése megváltozott (Megkülönböztették önmagukat a többi khuntól.), ezt az elnevezést már egy török népre is értették (Később már csak a török népekre.). Később, a kh→h változás után, amikor a török népekkel keveredtek, a „hun” alak is bekerült a magyar nyelvbe, de ez már nem az ellenséget, hanem az egyik őst jelentette. A „Magyar” törzselnevezés személynévből származhatott, hasonlóan ahogyan a törököknél az „Oszmán”. A jelentése magas

Egy kutya ugatni kezdett; Kesze jobbnak látta, ha visszatér, nehogy észrevegyék. Este majd idejönnek, addig pihenjenek a lovaik.

Estig a lovak a bokrok között kipihenték magukat, jól is laktak a fiatal füvel – ott északon még zöld volt –; ideje volt, hogy elkezdjék a dolgukat. Ahogy a házak felé lovagoltak, hamar észrevették őket a gyéresben.

– Kun fosztogatók! – kiáltott fel az egyik gyerek; testvérével azonnal fölpattantak a lovak hátára, amelyeket éppen akkor fogtak ki, és ki a kapun: elvágtattak.

Akármi lesz, a lovakat meg kellett menteniük.

Keszét nem érdekelték a magyarok lovai, a házak felé lovagoltak, ahova a többiek menekültek. Feltűnt neki egy lány, olyan kecses volt a mozgása, mint egy féléves kiscsikónak; szőke haja hosszan úszott utána, ahogy szaladt. Azonnal eldöntötte: az lesz jó neki.

A magyarok elbújtak a házaikban, hallatszott, ahogy belülről betámasztják az ajtókat. A bolgárok megoszlottak; Kesze pár emberrel ahhoz a házhoz ment, ahova a szőke lány szaladt. Döngetni kezdett az ajtón:

– Milyen vendéglátás ez, gazduram? Messziről jöttünk, egy falás ételt és egy korty vizet csak kaphatnánk! – kiáltott be magyarul.

Bentről csak a süket csend volt a válasz.

– Úgy látszik: föl kell gyűjtanunk a házat, akkor csak szóba állnak velünk – mondta Kesze jó hangosan, hogy bent is meghallják.

Amikor meggyújtották a fáklyákat, egy öreges hang kiszólt:

– Mit akarnak?

– Kifüstölünk pár fösvény embert, akik így fogadják a vendéget. Csak kerül akkor valaki, aki legalább idedob valamit.

– Csak ételt és italt akarnak?

lehetett. Szembetűnő, hogy az -s helyett -r denominális névszóképzőt használtak, mint a komi nyelvben; alighanem egy északi nemzetség keveredett a későbbi magyarsággal. Elgondolkodtató, hogy a Kárpátokban és a Tátrában több magas hegycsúcsot neveznek Magurának.

A szkíta-hun-magyar folytonosságról szóló elméletek nemcsak elavultak, de alighanem túl modernek is: valószínűleg csak a következő évtizedek tudománya lesz: Kínában a régészek úgy értékelték, hogy a hunok indoeurópaiak voltak, tehát a szkíták rokonai. Bizánci források és indiai pénzérmék szerint szintén europidok. (The Times Atlasz: Világtörténelem: 95. o.) (Némely orosz archeológus szerint ugyan mongoloidok voltak, de ők Külső-Mongóliában ástak és Dél-Szibériában, míg a kínaiak Belső-Mongóliában és Ujgurijában. A hatalmas területen legalább kétféle lakosság élt. Az R1a1a haplotípus előfordul Közép-Ázsiában, Észak-Indiában és Pakisztánban is, azokon a területeken, ahol a hunok beolvadtak.) A hunok utódai, a protobulgárok meg az ukrainai ásatások szerint indoeurópaiak; nagyjából ők vándoroltak be a Honfoglalással. Az antropológiai vizsgálatok szerint pedig a honfoglaló magyarok a szkítákkal és a szarmatákkal voltak rokonságban. (Róna-Tas András: 16: 133. oldal; T. Tóth: „Anthropological Results Concerning the Ethnogenesis of Hungarians”, Anthropologia Hungarica XVII). Ha az azonosság nem is, de a rokonság már körvonalazódik. (L.: Internet: R1a1a! (Mutáció-táblák.)) Lehet, hogy húsz év múlva már nevetséges lesz, hogy a protobulgárokat törököknek tartottam, de jelenleg csak a tudomány mai álláspontja szerint írhatok, nem kalandozhatok el olyan elméletek után, amelyek vagy bebizonyosodnak, vagy nem.

A szkíta-hun-magyar elnevezést az újítók egészen más értelemben használják, mint ahogy azt a megalkotó történészek értelmezték. Mi is volt az elmélet lényege? Délkelet-Európába különböző népek érkeztek; először az irániak: szkíták, szarmaták, alánok, aztán a török népek a hunokkal kezdődően, majd a magyarok. Ezek törzsei összekeveredtek, részben átvették egymás kultúráját, feleségül vették egymás lányait; így egy sajátságos, de többnyelvű kultúrát hoztak létre. Hasonlóan, ahogyan a kora középkori francia nép kialakult: a gallok területére rómaiak, majd germánok érkeztek.

Michelangelo Naddeo olaszországi professzor gúnyosan bírálta a hunpárti történészeket „A 10 000 éves magyar kontinuitás” című művében, pedig nagyjából ugyanazt állítják, mint ő; csak annyi a különbség, hogy ugyanazt az (R1a1a haplotípusú) europid népességet ő pannonicnak és pazrykinek, míg az utóbbiak hunnak nevezik. A fenti adatok tükrében talán az utóbbi elnevezés a találóbb. (Amikor Naddeo azt írta, hogy az európai hunok a hszüngnuk uralma alá jutott szarmaták voltak (73. és 74. o.), a szkíta-hun-pártiakat igazolta.)

- Mi kellene egyéb néhány elfáradt embernek?
- Kinyitották az ajtót, valami élelemfélét hoztak.
- Nálunk az a szokás, hogy először a házigazda eszik; lássuk: nincs-e megmérgezve?
- Az öreg magyar kelletlenül enni kezdett.
- Szép lányai vannak-e, apóka? – kérdezte Kesze barátságosan.
- Voltak, fiam, voltak, de már mind férjhez adtam őket. Rossz termés volt a tavaly, el kellett adnom őket mind.
- Azért még a szebbjét csak megtartotta.
- Dehogyan tartottam, fiam; nincs nekem már senkim, csak a vénasszony.
- Maradt egy szép szőke lánya, csak emlékszik rá, ugye?
- Jaj, az az egy megmaradt. Olyan beteges szegény, hogy ingyen sem kellett senkinek. Ki vinne a saját kezével betegséget a családjába?
- Itthon van?
- Dehogyan van, elment a domb mögé a kölest learatni. Jó termőföld, csak messze van, ott kellett maradnia éjszakára is.
- Ilyen korán nem aratják a kölest, apóka. Hozza csak ki a lányát, hadd lám: tényleg olyan beteges-e?
- Mondtam már: nincs itthon.
- Azért csak nézzen jól körül a házban, hátha megtalálja. Kár volna ezért a házáért, ha úgy kellene kifüstölnünk belőle.
- Hát csak szétnézek; csakugyan van itt egy lány. Nem is az enyém; gondoltam: megőrzöm az apjának, de ha kendtek ilyen erőszakosak, mit tehetek?
- Az öreg valóban egy szőke, de alig tizennégy év körüli csenevész leánykát hozott ki; elárvult rokongyermekek lehetett.
- Korai ennek még a férjhezmenetel, apóka, de ha még nő, két év múlva eljövünk érte is. Most hozza ki az idősebbet; de siessen, mert kezdek türelmetlen lenni!
- Nincs nekem több leányom, édes fiam. Ez van; ha nem jó, mit tehetek?
- Mondtam már: még keresgéljen! Nem másért, de ha a házát felgyújtjuk, úgyis ki kell jönnie. Nem jobb akkor kendnek is, ha kend hozza ki?
- Jól van, na, nem kell olyan idegesnek lenni! Kihozom mindjárt.
- Másodiknak egy barna nőt hozott ki. Kicsit öregecske volt már, nem is olyan szép, mint a szőke, de lány volt valamikor; most már csak egy nyomor miatt hazamenekült özvegyasszony.
- Apóka, kend folyton tréfál velünk. Nem erre gondoltam, de ha már kihozta, ezt is elvisszük; a gyereket gondozni csak jó lesz.
- Jó lesz nekem, ha kendnek nem kell feleségnek – szólt közbe az egyik bolgár.
- Látja: csak a kárára válik, ha sokat huncutkodik? Hozza ki már azt a lányt, mert addig úgysem megyünk el!
- Nincs nekem több leányom; most már tényleg az igazat mondom.
- Jó uram, én szépen kértem; ne tréfáljon, mert nem értem! Ha nem hozza ki a lányát, magára gyújtjuk a házát. – Dehogyan akarta Kesze felgyújtani a házat, elvégre a jövőendő felesége szülőházáról volt szó; csak a házasság kárára megy, ha a leánykérés nem folyik le simán.
- Végül az öreg harmadiknak kihozta a szőke lányt. Az a ruháit, amelyekben az előbb jött a mezőről, már levetette; csinosabbakat vett fel, tetsszen annak a gazember kunnak!

Gyönyörű volt a megriadt őzikeszemeivel, amelyek kíváncsian mérték végig a jövődő férjét: hasonlít-e a százszor megálmodottra? Az ezüstveretes övű herceg ugyan nem fehér lovon ült, az túl rikító lett volna az éjszakában, de a többi részlet nagyjából talált; főleg a tekintete volt elragadó: melegen simogató, mégis férfiasan határozott.

– Hogy hívnak, virágszálam? – kérdezte Kesze.

– Emecsnek – rebegette el valahogy a lány.

– Épp ilyen nevű feleséget jóstak nekem. Te eljössz-e?

– Miért kérdezi ezt tőlem; tudja kend is: hiába mondanám azt, hogy nem.

– Várjál egy kicsit a hibakereséssel, a miértekkel; még nem vettelek feleségül! Ül fel arra a lóra!

Majd az apához fordult:

– Jól van, öreg. Ezzel indulhatunk is; egészen besötétedett.

– Engedje meg, hogy elbúcsúzzam az édesanyámtól! – kérte a lány még gyalogosan. – Soha többet nem láthatom.

– Ha nem mész vissza, itt kinn lehet – hagyta jóvá a kikérő legény.

Egy darabig sírt a két nő egymás vállán, majd az öregebb visszafutott a házba, mindenféle ruhákat hozott ki; ne kelljen szégyenkeznie a lányának a kunok között, hogy csurdén⁴³ adták férjhez. A lánnyal hozomány is jár, ahogy a közmondás tanítja: Ökröt kötelével; lányt a kötényével; lovat kantárjával, megszokott nyergével; ez ugyan csak a vásároltakra vonatkozik, nem az elrablottakra, de a jó szülő ezeknek is megadja.

A ruhákat felkötötték az egyik üres lóra, egy másikra a lányt is felszíjagták. Ellenkezett ugyan egy kicsit, ez így szokás, sőt még el is szaladt, de csak úgy, hogy utol lehessen érni. Azután a szemét is bekötötték, hogy még a csillagok állása után se indulhasson soha vissza.

A többi háznál is végeztek, a kis csapat gyorsan elindult a sötétségben; ha kapnak is segítséget a magyarok, már csak a nyomukat üthetik.

– Ezzel meglennénk – gondolta Kesze, amikor már jó messzire értek –, de a neheze csak ezután következik.

Valóban a lány szívét is megnyerni sokkal nehezebb lesz, de sikerülnie kell annak is, elvégre nem értéktelen ember ő sem, még ha ilyen csökött maradt is. Majd a lánynak is csak lesz annyi esze, hogy meggondolja: rossz helyre nem került; ha egy szegény rabolja el, vagy eladják egy éhenkórásznak, sokkal rosszabbul járt volna.

⁴³ ruhák nélkül, pőrén

Tizenegyedik fejezet,

**amelyben a Jóisten az apró bolgár dolgát jól fölviszi,
de ezzel csak a baját gyűjti meg.**

„...az ilyesmiből rendszeren monarchia vagy dünaszteia fejlődik.”

Arisztotelész Politika című művéből (Szabó Miklós fordítása)

„...nemzetségek és ágak szerint elszéledve télen-nyáron szakadatlanul legeltetve a lovaikat”

Bölcs Leo bizánci császár A hadi taktikáról című művéből (dr. Vári Rezső közlése után; MHK:35. oldal)

Valóban a künde napjai meg voltak már számlálva. Hamarosan vissza kellett térnie az őseihez; egy selyemzsinórral fojtották meg, és a holttestét a szent sírba tették, hogy a szent lelke a fiába, Künésbe szálljon, akiben még elég életerő volt ahhoz, hogy a törzsét a csapásoktól megóvjá. Hitük szerint a Szent Lélekkel szemben lett volna bűn, ha elaggott testben hagyják.

A táltosok megidézték a Jóistent, hogy megtudják az akaratát az illaságra nézve, és az Keszét jelölte ki. Nemsokára meghalt a káliz illa is, és ahogy annak a rendje volt, a három kavár törzs főillasa is Keszére szállt. Mindenki elképzelheti: milyen pofát vágott ehhez Omurát, aki már szintén illa lett a kende nagyapja mellett.

Jabolcs sem nyugodott bele a Jóisten akaratába, és a táltosokat okolta, hogy azok elsinkóftak valamit. A jó pletykák szerint mielőtt megtudakolnák az Öregisten akaratát, megbeszélnek egymás közt, hogy kit is kellene kérniük, aztán a sok egyem-begyem után tényleg az szokott megjelenni. El is ment a szent házba Künéshez, majd néhány semmitmondó mondat után a lényegre tért:

– Nem tudom: hogyan jelölte ki az Isten ezt a Keszét, biztosan a táltosok tévedtek valamit. Nem akarok nagy tisztségre törekedni, de a törzs érdeke az volna, hogy egy talpraesett férfi kerüljön az élére.

– Miért ne lenne Kesze elég talpraesett?

– Hogyan lehetne, amikor alig látszik ki a földből? Milyen tekintélye lesz az ilyen csöppségnek?

– Majd annál magasabb lóra ül. Lóháton ő is akkora lesz, mint te.

– De ha leszáll a lóról?

– Ló nélkül minden ember csak félember. Azért illa, hogy lovon járjon.

– Kend sem lehet valami boldog, hogy be kell zárkóznia egy udvarra, és minden dologban ezután más dönt.

– Eleget futkároztam az eddigi életemben; ideje, hogy megpihenjek; meg a csontjaim is vének már az illasághoz. Jól elleszek itt, ebben a házban; végezzék a nehezét a fiatalok, egyszer úgyis át kellett volna adnom a hatalmat. Nincs szálnalmasabb, mint egy vén illa, akinek már reszket a kezében a kürt, mégis ragaszkodik hozzá. Legalább beleszokik a gyerek, amíg még tanácsot adhatok neki. Szokja csak meg ő is a gondokat, mert még azt hiszi, hogy csak

szerelmeskedésből áll az élet! Az Öregisten akaratával ember úgysem ellenkezhethet. Még én, a Fiúisten sem.

– Csak nem akarod elhíttetni velem, hogy ez az Öregisten akarata, és nem a tiéd? Akarom mondani: Fényességéd, tisztelt szent testvérbátyám?

– Ez már az Öregisten akarata is. Hogy miként értem el ezt, az az én dolgom.

A régi illa lecserélése nagy reményeket ébresztett az elégedetlenkedőkben. Végre győzhet az igazság – gondolták –; a régi illával nem lehetett ellenkezni, kemény erőszelű ember volt, egy pissenésre hasította volna ketté az embert; ahogy mondani szokták: „egyét szólsz, és megholsz”; de az újról úgy hírlík, hogy apró, gyenge ember. Hamarosan nagygyűlés lesz, ahol minden családfő megjelenhetik fegyveresen, akkor felvethetik a magyarok dolgát.

A bolgárok legelői a bolgárokat illetik, tudja ezt mindenki; az illa jóga csak annyi, hogy ő oszthassa szét közöttük. A régi illa úgy osztotta szét a hadak⁴⁴ között, hogy egy csomó föld szabadon maradt; azokat odaadta a más törzsekből jött bevándorlóknak, elűzött bolgároknak meg magyaroknak, akik gabonát termelhetek ott, és ezért bért fizettek neki.⁴⁵ Az emberek a

⁴⁴ A hadat több család alkotta, a nemzetség része.

⁴⁵ Egy elterjedt hiedelmet kell megcáfolnom, miszerint a pásztornépeknél nem lett volna földtulajdon. Ez a szemlélet a gyarmatosítóknak volt nagyon hízelgő, szerintük így gazdátlan területeket vehettek a birtokukba, amelyen a bennszülöttek azelőtt csak kóboroltak. Ha egy társadalomban az állatok magántulajdonban (családi tulajdonban) vannak, azonnal felvetődik a kérdés, hogy egyik-másik földdarabon kinek a barma legeljen. Ha az idegen állatok lelegelik a füvet, az övéinek már nem jut. Ahogy az idő telik, az állatok szaporodnak, az emberek is, de a föld nem nyúlik; ha felosztatlan, belviszályokat okozott volna.

A „nomád” szó a numidok nevéből származik; ők állandó területet laktak Mauritánia és Karthágó között (Numidia), amely fel volt osztva: a két törzsüket az Ampsága időszakos folyó (mai neve Vadi-el-Kibir) választotta el egymástól. Életmódjukat nem ildomos összetéveszteni a vándorkereskedőkével vagy a vándoriparosokéval. A másik vélemény szerint a „nomád” szó görög juhászokat jelentett; a görög városállamoknak is állandó területük volt.

A pásztornépeknél a területek felosztására még sok más adat is utal: Anonymus is és Aventinus is úgy tudta, hogy a magyarok a Honfoglalás után felosztották maguk között az új hazát. A belső-ázsiai türkök úgy osztották fel a területüket, hogy az Aranyhegy a kagánnak jutott. Batu mongol vezér idejében az egyik rokona, Büri elégedetlenkedett, mert a törzseinek a Volga mentének egyik kevésbé termékeny része jutott. Johannes de Plano Carpini szerint a kumán területeken a különböző folyók vidékét más-más vezér bírta. Bíborbanszületett Konstantin bizánci császár szerint a besenyők országa nyolc kerületre oszlott, amelyek további összesen negyven részre tagozódtak (14: 116. – 117. oldal). Aligha lett volna értelme a felosztásnak, ha mindegyik törzs vagy nemzetség ott legeltetett volna, ahol akart. Ugyancsak a császár szerint, amikor a „türköket” arra kérték, hogy támadják meg a besenyőket, azok azt felelték: tartanak tőlük, mert nagy területük van, így sok az emberük (14: 112. oldal). Tehát a besenyőknek nemcsak tulajdonukban volt a nagy terület, de az elrettentő erejüket éppen ez biztosította. (Sokkal elfogadhatóbbak azok az információk, amelyeket a „barbárok” közöltek önmagukról vagy egymásról, a „civilizáltak” róluk sokszor csak a saját előítéleteiket ismételték.) Miután a kayi (kaji) törzs bevándorolt Anatóliába, segítségükért a szeldzsukoktól Söğüt vidékét kapták, tehát ők sem kóborolhattak Kisázsia-szerte. A kínai Sza-ma-Kien a Történeti feljegyzéseiben említette, hogy a hsiungnuk területe fel volt osztva, és a különböző részein más-más vezető irányított. Szintén a kínaiak jegyezték fel a tőlük északra lakó nomádok egy mondját. Lehet, hogy a cselekménye nem történt meg, de akkor is tükrözi a nomádok életszemléletét; sőt bizonyára azért találták ki, hogy a gyerekeket erre a szemléletre neveljék: A tungnuk elkövetelték a hsiungnuk fejedelmétől, Maotuntól először a legjobb lovát, azután a legkedvesebb feleségét. Maotun engedett az erőszaknak, mert szerinte a béke ezeknél többet ért. Ezután a tungnuk felbátorodva egy darab földet követeltek. Maotun erre dühösen kiáltott fel: „Földet? Népünk táplálóját?! Soha!”, és felvette a harcot a tungnukkal. Hérodotosz szerint a szkíták a tartományaik székhelyein a hadi istenüknek terjedelmes rőzseépfítményeket emeltek, és ezeket évenként kijavították. Nem javíthaták volna ki, ha nem kötődnek egy bizonyos (bár nagy kiterjedésű) területhez, hanem tovavándorolnak. Ebben az esetben nem lehettek volna tartományaik sem, se székhelyeik. Nemrég a dél-szibériai Tuva köztársaságban, Árszán közelében ki is ásták egy szkíta város romjait. Szomolányban és Szimferopolban is. Az afrikai nomád maszályok manyattának nevezett erődítéseket építettek a területükre. Wilhelm Radloff a következőket jegyezte le a kirgizekről: „A több nemzetségre is szaporodó közösség élete nem lehetne sűrűdásmentes, ha nem tartana rendet közöttük a lehatalmasabb család feje. Feladata a bírói tisztség ellátása, s megszabja a téli legeltetés rendjét és a szállások sorrendjét. (...) Minden kirgiz nagycsaládnak megvan a téli szállása. Ez öröklődik. (...) A határokat valamennyi kirgiz ismeri, és tiszteletben tartja. Ezek a szokások nemcsak a kirgizeknél találhatók meg, hanem általában jellemzők a belső-ázsiai törökségre.” (A kirgizekről (A kazahokat is így nevezték Radloff idejében.) László Gyula nyomán: 10: 133. és 134. oldal) „A mongol jogszokásokban is töviről hegyire megismerhetjük a nagycsalád rendszerét. Megvan a nemzetségi közös birtoklás. (...) A földet a nagycsalád feje birtokolja (de nem mint egyéni tulajdont!).” (László Gyula: 10: 135. o.) Hadud al-Álám szerint a kimekek tizenegy főnöke örökölte az apáiktól a területeik feletti uralmat. (Róna-Tas András: 16:194. o.) Jean-Christophe Grangé szerint: „A tauregek világa egyszerű. Állattenyésztők, ezért vándorolnak. [Lásd a birtokos személyjelt!] követve haladnak tovább, egyszerre csak néhány kilométert. Egy taureg, aki pár napi járóföldre eltávolodik saját [!] környezetétől [Mi fordítsuk úgy: területétől!],

kharkhához, a bíróhoz is hiába fordultak, vagy lefizette azt is, vagy az sem mert ujjat húzni vele, de semmi sem történt az igazságért.

Kesze megneszelte, hogy mi készül, és az apjához fordult tanácsért. A magyarok béréből tartottak el egy sereg harcost, elszegényedett bolgárokat, akik már csak a határőrzésből éltek, a bérlők után azokat is a szélnek kell eresztetni, mert nem lesz miből fizetni őket, és akkor a határok őrizenlenül maradnak. Meg a Kazáriába szolgálókat se lesz miből élelmezni.

– Te arra ügyelj, hogy meglegyenek a te embereid is, akik melléd állnak a gyűlésen! – tanácsolta Künes. – Előre fizessd le őket! A legjobb, ha addig húzzátok a vitatkozást, amíg mindenki megunja, és hazamegy.

már száműzöttnek érzi magát. Agadeztől ötven kilométerre olyan családokkal találkoztam, amelyek még sohasem tették be a lábukat a városba.” (IPM, 1993. február: 54. oldal) Rubruquis 13. századi flamand utazó így írt a tatárokról: „A kapitányok fölöstották egymás között Szkítiát, (...) minden kapitány tudja, hogy meddig terjed a legelőik határa.” Megfigyelték, hogy a beduinok nem legeltetik teljesen csupaszra a bokrokat, hogy azok életben maradjanak, mert tudják, hogy egy év múlva ők térnek vissza oda. A szaharai nomádoknak nemcsak sátraik vannak, de több száz éves kszárnak nevezett vályogépítményeik is. Georgiosz Piszidész szerint a nomádok áthágják a határaikat. (Akárcsak a rómaiak.) Ha nem lettek volna határaik, nem lett volna, mit áthágniuk. Jordanes a *Getica* 264. részében a következőket írta: „A gepidák erővel maguknak követelték a hunok helységeit. [...] (...) A gótok látva, hogy a gepidák a maguk számára megvédik a hunok telepeit [...], és hogy a hun nép visszatért a régi lakhelyeire [...]...” A hun birodalom népeinek egy része a nedaoi csata után a Keletrómai Birodalomba telepedett, ahol földet kaptak, amelyet művelhettek. (*Getica*: 263., 265.-267. részek.) Eric R. Wolf szerint: „Az angolok, akárcsak a hollandok úgynevezett kaffer háborúkat indítottak az afrikai lakosság ellen, s először a koszákra (1835, 1847, 1852), majd a szotókra (1858, 1865-66, 1887-1888) támadtak. Ezek a háborúk megsemmisítették a koszák pásztoréletének a létalapját [elvették a legelőiket], és arra kárhoztatták őket, hogy szolgálként és föld nélküli bérlőként dolgozzanak az európaiak farmjain.” (20: 384. oldal) (Kik is voltak a „vándor népek”? A nomád koszák vagy az angolok tartoztak közéjük? Kik „migráltak” be a másik területre? És ha a nomád koszák nem érezték a tulajdonuknak a területüket, miért kellett ellenük annyit háborúzni? És miután elvesztették a régi legelőiket, miért nem tudtak meggyengülve is újakra vándorolni, ha nem voltak azok sem senki tulajdonában?)

Hasonló volt a szántó-vető „vándor népek” földigénye is: Szintén Jordanes szerint a gót-gepida háború termőföldek birtoklásáért tört ki (*Getica*: 98. és 99. fejezet). A címberek és a teutonok miután legyőzték a római hadsereget, termő területeket foglaltak, nem indultak Róma város ellen. Caesar a Gall háborúban említi, hogy a svébek évenként újraosztják a szántó-földjeiket. Amikor a kvád Vannius római területre menekült, híveivel Pannóniában földet kaptak, amin megélhettek. Az archeológiai kutatások szerint, amikor a germán népek be kezdtek nyomulni a Római Birodalomba, már több száz éves földművelő kultúrájuk volt.

A termelési módot, vagyis azt a tényt, hogy az egyik nép szántó-vető volt, a másik pásztorokodó, az éghajlat döntötte el, és nem valami biológiai másság; nem mintha pszichikailag, erkölcsileg, vagy akár a társadalmi berendezkedést illetően különböztek volna egymástól. (A *Homo sapiens sapiens* homogén alfaj.) Csapadékos vidéken a téli legeltetés nem volt lehetséges a vastag hótakaró miatt, tehát ott csak annyi állatot lehetett tartani, amennyinek nyáron takarmányt tudtak készíteni, és ez nem volt elégséges egy család eltartásához; viszont épp a csapadékosabb éghajlat miatt a növénytermesztés nagyobb termést eredményezett. Száraz vagy hideg vidéken a növénytermesztés csak kiegészítő foglalkozás lehetett (vagy még az sem) a gyenge terméseredmények miatt, viszont lehetséges volt a téli legeltetés; egy család akár több száz számosállatot is tarthatott. (L. Knieza István, 10: 75. és 76. oldal)

Az úgynevezett „vándor népek” a túlnépesedésük miatt a területekért harcoltak. Terjeszkedéseiknek ugyanaz volt az oka és jellege, mint a római földfoglalásoknak vagy a föníciai és a görög „gyarmatosításoknak.” (Vagy a jenkik nyugatra vándorlásának.) Vesztett csaták után sem tértek haza: a római uralmat is hajlandók voltak nyakukba venni, csak hogy termőföldre juthassanak a birodalomban. (Például 380-ban Pannóniába gót és hun törzsek telepedtek.) Odoaker katonáit sem lehetett csak zsolddal kielégíteni.

A vadászó-gyűjtőgető csoportoknál is föllelhető a területükhöz való ragaszkodás. Az észak-amerikai indiánokat erőszakkal kellett eltávolítani a földjeikről, többen közülük még a nyilvánvaló túlerővel is felvették a harcot. Az afrikai és ausztráliai vadásztörzsek szintén. Már az európaiak megérkezése előtt is harcoltak a szomszédjaikkal a vadászterületekért.

Az élelembiztosító területek birtoklása már egyes állatfajoknál is megjelenik: Volker Sommer főmőlőskutató szerint az indiai templommajmok harcot vívnak egymással az élettérért. A gibbonok rikácsolással tartják távol a területüktől a szomszédos csoportokat. A hegyi gorillák hímjei elűzik csoportjuk közeléből a hasonneműeket; bár az ilyen események ritkák, jelenleg az emberszabásúak olyan kevesen vannak, hogy nem kényszerülnek a más területre. Ennek ellenére dr. Jane Goodall magatartás-kutatónő megfigyelt egy kegyetlen „háborút” két csimpánzcsoport között; közös eredetűek lévén, ugyanazt a területet tekintették a sajátjuknak; a hét legyőzött hím közül csak egy maradt életben. (Basler Zeitung, 1978.) (A legtöbb állatfajnál a területvita olyan rítus szerint zajlik, hogy a legyőzött nem pusztul el, feladja. Úgy látszik, az életre-halálra menő küzdelem az emberfélék (*Hominidae*) sajátossága.)

Ösztöneiktől vezérelve az óvodában a kisgyerekek birtokukba veszik ülő- és játszóhelyüket. A honvágy is ösztönös ragaszkodás a megszokott környezethez. A saját családi lakás vagy kert utáni vágy is az. A világ különböző részein a kíváncsi kamaszok – akiknek az ösztöneit a nevelés még nem nyomta el – bandákat alkotnak, és a magukénak tekintik az utcájukat, a játszóterületet, a megszokott mulatóhelyiséget; kiűzik onnan az idegen tinédzsereket.

Amikor Kesze hazaért, otthon egy csapat magyar bérló várta.

– Mi a baj, jóemberek? – kérdezte őket.

– Kend nem hallott semmit?

– Mit kellett volna hallanom?

– Azt beszélik, hogy a nagygyűlés után mind vehetjük a cókmókunkat, és indulhatunk haza.

– Ki indulhat haza?

– Mindenki, aki nem bolgár.

– Kend ugyebár nem vágyik hazamenni?

– Nekem már itt van a haza, kicsi korom óta itt élek; ha elkergetnek, azt sem tudom, hova menjek a családommal. Rendesen megadtuk az ajándékot mindig; gondoltuk, azért megvéd az illa, akárki is legyen.

– És most mit gondolnak?

– Nem is tudom, mit gondoljak... Azért jöttünk, hátha kend megmondja.

– Hát akkor gondolják azt, hogy én sem leszek boldogtalanabb, mint amilyen az apám volt!

– Adja az Isten, hogy kendnek is sikerüljön szembeszállnia a sok dölyfös bolgárral! Bocsásson meg, hogy így kifutott a számon; nem haragszom én egy népre sem, csak hagyjanak élni minket is! Úgy kellett idemenekülniük Dontömögéből a magyar gyepűre, és most nekik mégis mi vagyunk a jövevények!

– Minden törzs úr a maga területén, és itt, ezen a darabkán mi, bolgárok vagyunk azok, hiába a magyar illa a főparancsnokunk; de azért még ne féljete: nem eszik olyan forrón a kását, ahogy főznék a heveskedők.

A gyűlésre annyi ember eljött, hogy az utóbbi időben még soha.

Nagy hangon beszélgetve, egymást biztatva állt a sok ember a tűző napsütésben; várták, hogy Kesze fellovagoljon a vezérdombra, és elkezdődjön a gyűlés. Kesze persze nem sietett; megvárta, hogy a nap először kivegye az atyafiak erejét, a dühükből is elpárologjon egy kicsi. Már jó magasra emelkedett a nap, amikor végre fellovagolt a dombra kíséretével, egy tekintélyt parancsoló kis csapattal, csillogó fegyverekkel, jó lovakkal, életerős fiatal harcosokkal, mind egy szálíg bolgárokkal; más meg sem jelenhetett volna a gyűlésen.

A tömeg, amikor megpillantotta Keszét, elcsendesedett. Az rögtön elkezdte az első ügyet, a leányrablások dolgát. Jó pár nappal azelőtt járt nála Lövédi és átadta a kazár ájisád parancsát. A thanai magyarok följelentették a kavarokat az ájisádnál, hogy azok rabolják tőlük a lányokat. Leányrablás eddig is volt, de ez most már olyan méreteket öltött, hogy ők a kihalás szélére jutottak. Az ájisád a lövédiai magyarok illájához, Lövédihez fordult, hogy tanítsa rendre a törzseit. Kesze megmondta Lövédinek: ő mindegyik kavernak nem foghatja a lova kantárszárát, hogy át ne lovagolhassanak a magyarokhoz; főleg így, hogy a gazemberek mind éjszaka indulnak rabolni; meg a régi szokásokon nehéz is változtatni; de a nagygyűlésen majd megfeddi őket. El is mondta most, hogy a magyarok szintén a kazár kagán alattvalói, rabolni tőlük tilos; és ez nagyon komoly dolog, Lövédi is járt nála emiatt.

A bolgár vitézek szó nélkül végighallgatták, de túl komolyra még akkor sem vették volna a szidást, ha nem tudták volna, hogy Kesze is miként szerezte a feleségét. Az ájisád messze volt, a kazár törvények ott csak úgy érvényesülhettek, ahogyan a helyi hatalmasságok alkalmazták. Arra jó volt a téma, hogy az idő teljék; sokan hozzászóltak, elmondták, amit mindenki tudott, hogy a járvány leszegényítette a népet, azért kellett sok bolgárnak északról szereznie feleséget.

Az elégedetlenkedők már nagyon türelmetlenek voltak, minél előbb a földek újraelosztásáról szerettek volna beszélni; egy idő után ki is erőszakolták a témát: egy nagyszájú öreg kezdett el kiabálni:

– A földek elosztásáról is beszéljünk egy csöppet, mert a nép azért gyűlt össze! Arról is szóljunk kettőt, és értsünk egyet!

– Mi lesz ezután, a földek java csak a magyaroknak marad? – jött meg az emberek bátorsága a tömegben.

Kesze válaszolt:

– Most, a járvány után, mindenkinek olyan kevés állatja maradt, hogy szerintem elég neki az a legelő, amit az apámtól kapott. Ha kívánják, feloszthatom újra a földeket a hadak között; de úgy nem lehet felosztani a tavaszi legelőket is, az őszieket is, meg a télieket is, hogy a végén elég is legyen, jusson mindenkinek, meg ne is maradjon meg. Ha bőven osztom: az utolsóknak nem marad semmi, ha szűkös: csak fog maradni; tehát mégis csak jobb, ha szűkös osztja az ember. A maradék földek a szlávok felé a gyepeken vannak, azok úgysem kellenének senkinek, túl veszélyesek; azokon az ősi szokás szerint az illa legeltethet, ha már ő őrzi. Az pedig, hogy a megkosaraztatott földeket kiadom bérbe a magyaroknak, az az én dolgom; én sem avatkozom bele abba, hogy mások a sajátjukon miként gazdálkodnak. Mások is adnak bérbe területeket, ha nem akarják maguk túrni a földet. Legjobb lesz, ha mindenki ott gazdálkodik ezután is, ahol már megszokta, az újítás még nagyobb elégedetlenséget szülne. Tudom az apámtól: minden újraosztás után a többség fel volt háborodva, hogy a régi jobb volt. A magyarok béréből egy csomó bolgárt tartok el, akik állatok nélkül maradtak; ezek másképpen éhen halnának, vagy a kazárokhoz kellene elbujdosniuk zsoldosnak...

– És mellettük egy csomó magyart is!

– Azok az eltartásért éppen úgy ügyelik a határt, mint a bolgárok. Ha több bolgár lenne, aki beáll hozzám kardácsnak, nem kellene magyarokat fölvennem.

– A tavaly egy csomó bolgárt elkergettek!

– Aki nem tud szót fogadni, annak nincs is helye mellettem; mehet a széllel versenyt a szeme világába, vagy a görögökhöz zsoldosnak.

– Akik a múlt háborúban elsündörögtek, azoknak a földjeit a vén Künés elkobozta; azokat is kend használja. Miért nem osztják szét a nép között?

– Kiosztották! – szólt bele valaki a tömegből. – A magyaroknak bérért.

– Mit akarnak kendtek? – kezdte újra Kesze. – Ha elkergetjük a magyarokat, újra be kell vezetnem az adót, hogy az öröket legyen miből eltartanom. Akarnak újra adót fizetni?

– Igen, kifizetjük, ami jár; de kapjuk meg mi is, ami nekünk jár! – kiáltotta az öreg.

Nagy zúgolódás támadt erre a tömegben: nem elég, hogy a járvány a népet leszegényítette, még az adót is vissza akarják hozni! Akik az előbb még az öreg pártján voltak, most azok is szidni kezdték:

– Kend csak ne mondjon ilyeneket a mi nevünkben! Még csak az adó hiányzana!

– Márpedig a gyepeket őrizetlenül nem hagyhatjuk – folytatta Kesze. – Akármikor rántörhetnek a besenyők vagy az oroszok, és az sem lesz, aki riassza a népet. Meg a fosztogatók is folyton átjárnának. Az többbe kerülne kendteknek, mint az adó.

– A földeket újra kell osztani – kezdte újra az öreg –, azok a miénkek, bolgároké; azok nekünk járnak. Bár csak tizenhárom éve kaptuk őket vissza, de réges-rég is az őseinké voltak, mielőtt a kazár ájisádok haszonlesésből behozták volna a magyarokat. Most a bolgár illák csinálják ugyanazt, mintha nem volnának vér a vérünkéből, csont a csontunkból. Azt mondják: a magyarok bére kell a Kazáriában szolgálók élelmezésére. Megmondta a fiam, hogyan éllemeznek: soha annyit nem éhezett a szegény gyermek, mint Kazárdiban. Vissza mindent igaz-

ságosan, a jövevények meg takarodjanak, ahova akarnak! A gyepüket őriztesse, ahogy tudja; az a kend kötelessége, nem ami gondunk!

– Úgy van, újra kell osztani! – morajlott a tömeg.

– Hogy igazságos legyen az elosztás, a karkha ossza el, mint régen! – javasolta az öreg.

Egy újabb hang beleszólt:

– Nem madár, csak veréb. Ha a karkha le lesz kenyerezve, még több földet hagy az illának, mintha az osztaná.

– Nem úgy van az, testvér! A karkhát mi választjuk, nem a papok jelölik ki a kündü választottját az Istenre hivatkozva.

– Kend csak ne firtassa a Jóisten akaratát, mert mindannyiunkat megbüntet.

– Tehát: ha mi választjuk, olyant választunk, aki becsületes.

– Aki kendnek jutatja a legjobb darabokat.

– Akármikor elcserélem majd a részemet akárkiével – fordult is már, nemcsak nézett arra az öreg bosszúsan.

– Kend csak ne csereberéljen! Ha mégis akar, a feleségét elcserélném az anyósommal – ajánlotta amaz. Egy harmadik is beleavatkozott:

– Szép fiatal felesége van, nekem is tetszik; én is odaadnám érte a vén szürkét, ha még rápótolna egy kicsit. Pont egy ilyen tüzes menyecske gyógyítaná meg a derékfájásomat.

– Kend se jött hiába ide – irigyelte meg az öreget egy negyedik –, mindjárt két anyósa is lesz, és még az asszonytól is megszabadul. Biztosan miatta van úgy kivékonyodva.

– Én sem foglalkozom a más feleségével, az enyémmel se foglalkozzék senki! – kezdett felmérgeledni az öreg. – Hagyják békén, jóra való asszony az!

– Tudjuk mi, hogy hová való – bökött oda egy ötödik kajánul vigyorogva.

– Szegedre! Szegedre⁴⁶! – röpködtek a feleletek.

– Az enyémmre már biztosan nem. Vén vagyok én már az ilyesmihez – szabadkozott ugyanaz.

Egy fiatalember avatkozott belé:

– Dehogy vén kend, csak sánta lovon lovagolt sokat, meg zötyögős nyergen. Ajánlja csak fel kend is cserébe az anyósát, ne sajnálja a véncsontot; meglátja: a szép asszony hogy helyreigazítja!

– Száz szónak is egy a vége – vette vissza a szót valahogy a lázongók szószólója, az öreg kivörösödve, mérgesen, mert a sok fonákoskodás felbosszantotta. – A földek a miénkek, bolgároké, és nem a jövevény magyaroké.

– Kend talán bolgár? – szólalt meg egy legény Kesze kíséretében.

– Miért ne lennék az?

– Mert kendet is egy magyar gyártotta. Látszik a macskaszemein⁴⁷, hogy olyan jövevényfajta.

– Az anyámat mered pocskondiázni?! Még őt se hagyjátok békén?! – ordította az öreg, és kivont szablyával a legényhez vágatott; de nem úgy végződött, ahogy számította: ő kapott egy olyan vágást az arcára, hogy a szája egészen a füléig ért.

– Na, most veszekedhet tovább, jó nagy karattyolót csináltam hozzá – biztatta a legény.

Többen kardot rántottak mind a két oldalon, Kesze kellett békére parancsolja őket:

– Tegye el mindenki a szablyáját! Amelyik még egyet vág, azt én hasítatom ketté az embe-reimmel. Ide tanácskozni gyűltünk össze, nem kakaskodni. Úgy! Mindenki vissza a helyére,

⁴⁶ Hasonló nevű helység létezett Etelközben is, ahogy Törökországban is van két Söğütlő nevű városka.

⁴⁷ Macskaszem: világos színű szem.

ahol az előbb volt! Aztán nekem senki se panaszkodjék! Ki-ki, amit kapott, az az övé, hazaviheti.

– Minek nekünk gyűlés, csak leöli egymást a nép! – méltatlankodott egy bolgár az igazságtétel után. – Az illa azért van, hogy vezesse a törzset; semmi jó nem lesz abból, ha mindenki beleszól.

A megsebzett öreg még mondani akart valamit, de csak értelmetlenség jött ki a megnagyobodott száján.

– Ezt sem a tehén farka csapta meg! – állapította meg valaki.

– Segítsd meg, öcsém, a másik felén is, hogy tudja körbekacagni a fejét!

A nép jót mulatott a bakalódáson meg a beszélásokon, majd széledni kezdett hazafelé: nagy meleg volt, megunták a szócséplést. Kesze egyik embere is segített nekik megmozdulni, hangosan hívta a társát:

– Gyere komám, mert megszomjaztam! Van egy kis kumiszom⁴⁸, megisszuk a sátor árnyékában; itt már ma sem lesz semmi, csak jártatja mindenki a száját. Ha majd megint lesz egy jó vagdalózás, visszatérünk; nem maradsz ki abból sem, ne félj!

Az elégedetlenkedők kétségbeesetten nézték, hogy fogy a tömeg; mindjárt Kesze marad a kíséretével többségben, akkor meg veszélyes dolog lesz pofázni; még rosszabbul is járhat az ember, mint az öreg. Mit tehettek volna mást, elindultak ők is a többi után.

Kesze nagyon meg volt elégedve az eredménnyel: mindenfélét összebeszéltek az emberek, de nem határoztak semmit: marad minden a régiben. Még egy-két ilyen gyűlés, és aztán nyugodt lehet; nem jön el majd a nép, ha tudja előre, hogy nincs értelme. Ha el is jön egy-két ugrabugráló, a többség úgyis az ő kísérete lesz.⁴⁹

⁴⁸ A kumisz lótejből készült szeszes ital.

⁴⁹ Azzal, hogy a törzsvezetők anyagilag rákényszerültek arra, hogy fizető idegeneket engedjenek be, a törzs területe fokozatosan hűbéres tartománnyá vált. Ahogy a régi lakosság (teljes vagy viszonylagos) adómentessége megszűnt, olyan méretű migráció (átköltözés) és keveredés indult meg, hogy a törzsek hamarosan elvesztették különbözőségüket. (Mindig is élt a meggyőződés: a szomszédban könnyebb, csak a mi főnökeink a gazemberek.) A földművelés fejlődött, a parasztoknak el kellett hagyniuk a kimerült szántókat. A migráció fokozódásával a nyelvek nagy része is eltűnt; érdekes, hogy a klasszicista történészek pont erre az időpontra tettek valamiféle „letelepedést”. Az emberek gondolkodását az előítéletek uralják; a tizenkilencedik század sablonja pedig az volt, hogy az „elmaradott barbárok” kóborolnak, a „civilizáltak” helyben maradnak, és ezt ismételték annak ellenére, hogy európaiak milliói hagyták el a szülőföldjüket, és a nomádok közül alig voltak kívándorlók.

Tizenkettedik fejezet,

**amelyben az apró bolgár hirtelen egy akkora leckét kap
csak úgy szemből, hogy majdnem kitér tőle a hitéből.**

„Ők egy olyan nép, amelynek a magasságos Istenen kívül nincs más istensége.”

Al Bakri az „unqalusokról” (Onogurokról; bizonyára a kavaroakat nevezte így, mert a magyarokkal egy más, külön fejezet foglalkozik.) (Kmoskó Mihály fordítása, Zimonyi István átdolgozása, 8.:258. oldal)

„Midőn pedig az ugrok királya a Duna tájékára érkezett, látni akarta őt.”

Szent Metód életrajzából (MHK: 354. oldal; Thallóczy Lajos, dr. Hadinka Antal és Jagič V. fordítása)

A görögök császárának a balkáni bolgárokkal támadt valami vitája; elrendezte Lövédivel, hogy a magyarok vonuljanak fel a Dunánál, hátha ettől a bolgárok megokosodnak. Kényes dolog volt, mert megtörténhetett, hogy a felvonulók át is csapnak ezt-azt ellopni a balkániaktól, és akaratlanul is háború tör ki. Legbiztosabb megoldásnak az látszott, ha a kavár bolgárokat küldik Keszével, ők csak nem kezdenek önszorgalomból háborút a rokonaikkal.

Kesze már jó pár hete darvadozott az embereivel a delta mellett, amikor hírül vette, hogy egy nagyon okos ember fog felutazni a Dunán, aki Konstantinápolyból jön. Mindig lehet tanulni valamit, senkinek sem árt meg, ha egy ilyen világjárt emberrel áll szóba; Kesze is megüzente: ha a tudós eljönne hozzá, szívesen látná, és meg is ajándékozná.

A tudós már nagyon öreg volt, fekete ruhát viselt és nagy szakállat, hosszú hajfürtjei közül néztek ki az okos szemei. Valami furcsa török nyelvet tudott, nagyon kitekerte a szavakat, de azért még meg lehetett érteni.

Miután ezt-azt megbeszéltek, Kesze jónak látta a lényegre térni:

- Nálunk a pusztán minden törzsfőnök azt hiszi, hogy csak ő a Jóisten igazi leszármazottja. Mindegyiknek igaza nem lehet; honnan lehet megtudni, hogy kinek van?
- Kend szerint miért kellene a Jóistennek a fiát, vagy akármelyik leszármazottját leküldenie az emberek közé; anélkül nem tudná kormányozni a világot?
- De tudná... Azt mondja kend, hogy egyikük sem a Jóisten leszármazottja?
- Azt nem mondtam, fiam. Szólíthatsz atyádnak, hogy lássam, tiszteled a tudásomat, mert ha te is úgy akarod, úgy foglak tanítani, mint a tulajdon fiamat.
- Jól van, atyám; úgy szólítom – felelte Kesze mosolyogva.
- Mit teszel te, ha azt szeretnéd, hogy az embereid úgy cselekedjenek, ahogy te elvárod?
- Megmondom nekik, mit cselekedjenek.
- Mit teszel akkor, ha te nem akarsz elmenni hozzájuk?
- Üzenek nekik valakivel.
- Azzal üzensz-e, akiben a legjobban megbízol, hogy az üzenetet legpontosabban átadja?
- Azzal üzenek.
- És kiben bízatsz meg jobban, mint a saját fiadban?

- Igen, értem már; de a sok főnök közül hogyan lehet kiválasztani azt, akivel a Jóisten valóban üzent?
- Ő észrt adott az embereknek, hogy magukat kormányozzák; utána törvényeket küldött, hogy a jót a rossztól megkülönböztessék. Miért kellett volna még maradnia, miért nem térhetett volna vissza a szeretett atyjához, mint ahogy a te fiad is visszatér hozzád, ha a feladatát elvégezte?
- Azt mondja, atyám, hogy a törzsfőnökök közül egyik sem a Jóisten fia, mert az rég visszatért?
- Én hiába mondanék neked valamit is, fiam, mert te úgysem hinnéd el, de gondolkozzál és rájössz. – Nem érted te még, fiam, tovább kell gondolkoznod. Ha üzensz a fiaddal, mit tesz ő, ha az üzenetet átadta?
- Nincs nekem még fiam, atyám.
- Az Isten jó, és ha megérdemled, biztosan ad neked. Ha majd lesz, és elküldöd, mit kell tennie, ha az üzenetet átadta?
- Mit tenne mást, visszajön hozzám.
- Miért nem marad ott?
- Minek maradna?
- Mert az embereid közül egy-kettő nem hallotta, hogy mit üzentél. Azok csak egy hét múlva térnek vissza. Meg kell-e várnia őket?
- Ha akarja, várhatja; de ők megtudhatják az üzenetet a többiektől is.
- Ha az üzeneted hosszú időre vonatkozik, évtizedekre – például azt döntötted el, hogy annak a nemzetségnek meddig tart azután a legelője –, meg kell-e várnia azokat, akik később születnek és nőnek fel, hogy az üzenetet ők is meghallhassák?
- Mindenkit nem várhat meg, mert a gyerekek folyton születnek; ők megtudhatják a parancsot az apjuktól is.
- De ha az apjuk azelőtt meghal, hogy ők értelmessé váljanak?
- Megtudhatják mástól is.
- Látod: szerinted is ez a dolgok rendes menete. Miért gondolod akkor, hogy a Jóisten más-ként cselekedett? Ő törvényeket szabott az embereknek, hogy azokat betartva boldogabban éljenek, és a saját fiát küldte el, hogy ezeket átadja. A fia lejött ezelőtt nyolcszáznyolcvankét esztendővel,⁵⁰ átadta a törvényeket, és visszatért az atyjához. Miért kellett volna tovább maradnia?
- Hogy kormányozza az embereket.
- A Jóisten értelmet adott neked és szabadságot az igazságra! A Jóisten azért adott értelmet neked, hogy rá tudj jönni, és azért lelket, hogy keresd, amíg megtalálod. Lehet, hogy pár év múlva künde leszel, akiben szerintetek maga az Isten lakozik. Akkor tedd fel magadnak a kérdést: érzed-e magadban az Istent, az ő varázserejét? Beléd költözött-e akkor, amikor künde lettél, vagy ugyanaz maradtál, aki azelőtt voltál? Ha majd úgy érzed, hogy ugyanaz a személy maradtál, tedd fel magadnak a második kérdést: nem haragítod-e meg a Jóistent, ha méltatlanul az ő hatalmával kérkedsz, becsapod embertársaid?⁵¹ Jegyezd meg ezeket a kérdéseket,

⁵⁰ Király Péter történész szerint a Szent Metóddal való találkozás ebben az évben történt. (7.:86. oldal)

⁵¹ A török népeknél bűnnek számított, ha valaki Istennek adta ki magát alap nélkül. Jó példa erre a hunok vezetőjének, Attilának az esete, akit az itáliai hadjárata idején egy római költő, Marullus verssel dicsőített, és hazája szokása szerint Istennek (Mars fiának) nevezett (Calimachus elbeszélése szerint). Attila dühös lett a vers miatt, biztosan azt hitte, hogy az istenkáromlásnak ő is részesévé vált, amiért beszélni engedte, meghallgatta a rómaiakat. Ő csak illa volt, hiszen a magyar krónikák szerint az apja, Bendeüöz még élt.

mert meg kell válaszolnod őket majd! Ha majd megválaszolod, és nyitott lesz a szíved az igazságra, akkor eljön valaki és az igazságot megmondja neked.

– Ki jön el, atyám?

– Valaki majd eljön, mert az Jóisten gondoskodik rólad is, mint ahogy minden más emberről. Csak tőled függ, hogy a szavát elfogadd. Engedd meg, hogy most én kérdezzek valamit tőled: milyen embernek tartod te a görögök császárárt, okosnak vagy butának?

– Aki annyi embert vezet, buta csak nem lehet.

– Látod, és ő már megtalálta az igazságot. Miért vallaná a keresztény vallást, ha nem az volna az igaz?

– Még gondolkodom rajta, atyám. Addig is, ha a Jóistennel beszélgetsz, ne felejts el megemlékezni rólam! Számíthatsz a bőkezűségemre.

– Nekem semmire sincs szükségem, az arany-ezüst csak értéktelen semmiség a legdrágább kincsem, a lelkem üdvössége mellett. Akkor leszek boldog, ha gondolkodol ezeken a dolgokon, és a te lelkedet is megmenthetem.

Kesze azért hívatta a tudós embert, hogy ezt a kérdést tisztázza, de úgy érezte: még jobban összezavarodott. A kazároknál volt mindenféle hittérítő; az egyik Mózeszt dicsérte, a másik Mohamedet, a harmadik Jézust, a negyedik Zarathusztrát; mindegyik azt állította, hogy csak az ő vallása az igaz, aki nem azt hiszi, az a pokolra kerül; a katonák jó nagyokat derültek az okoskodásaikon, cikizték is őket eleget; de ez a tudós ember egészen más volt. Egyelőre Kesze csak annyit határozott el, hogy még gondolkodik a hallottakon, és ha magától nem jut valamilyen eredményre, még beszélget okos emberekkel. Logikusnak tűnt, amit a tudós ember mondott, de az ősei vallását sem rúghatta fel csak úgy hirtelen.

Tizenharmadik fejezet,

**amelyben nem történik semmi különös, csak egy főnök jártatja
egy csomót a pofáját, de mégiscsak ajánlatos végigolvasni.**

„...sohasem keverednek az ellenséggel közvetlen kézitusába, hanem szüntelenül csak körbe lovagolnak és közékük lövöldöznek. Az ő szemükben nem szégyen, ha valaki megfutamodik a csatából; gyakran úgy tesznek, mintha megfutamodnának.”

Marco Polo a sztyeppei hadviselésről (Vajda Endre fordítása)

„Jobbára a távolból való harcban és a lesvetésben lelik kedvüket, továbbá az ellenség bekerítésében, a színleg való meghátrálásokban, visszafordulásokban. (...) ha azonban üldözik őket, az ijaknak veszik nagyobb hasznát.”

Bölcs Leo bizánci császár a „turkokról” A hadi taktikáról című művében (dr. Vári Rezső közlése, MHK: 35. oldal)⁵²

„...ilyen tőkéről... sarjadnak a hunok: termetre nézve kicsinek ugyan, de ravaszok, életmódjukban szabadok.”

Thuróczy János (Antonius után) (9.:76. oldal)

„A negyedik vezér Bendacuznak Ethela nevű fia volt, akinek fiútestvérei Reuva és Buda.”

MHK: Kézai Simon Krónikája (481. oldal)

„Bár a harcot felettébb kedvelte, mégis megfontoltan cselekedett, a legtöbbet az eszével érte el.”

Jordanes gót történetíró Attiláról (2.: 51. oldal)

„A művész attól művész, hogyha kéken látja a világot, nem festi sárgának csak azért, mert az a divat.”

Keresztes Ildikó (Lejegyezte Koronczi Lilla, Nők Lapja hetilap)

Keszének meghalt a gyermeke, pedig megtett mindent, hogy a gyermekrontó szellemeket becsapja: csúf semmitmondó nevet adott, az összes szokásos babonát elkövette, de minden hiába volt. Ha még születne egy fia, annak az Ebadta nevet adná, a tolvaj szellemeknek aligha kell az ilyen alantosság, aztán ha a kölyök betölti a tizennégy évet, megkapja majd az Ürkünd nevet, amely Ifjú Napot jelent; ez az elnevezés biztosan dicső jövőt varázsol majd neki.

Addig is a bátyjának, Kopjának a fiát, Botondot kezdte tanítani. Éles eszű eleven gyermek volt, de az apja a nevelését egészen elhanyagolta; pedig kár, mert lehet, hogy a család általa fog továbbélni. Nem ér az ember élete semmit, ha méltó utódról nem gondoskodik; a halálával vele vész el minden munkája is; amiért kínlódott, mind az idegenek kezébe kerül, vagy tönkremegy.

Kesze először a törzs múltjáról kezdte oktatni, hogy büszkeség és felelősségérzet töltse meg a gyermek szívét; beszélt neki a régi vitéz illákról, legelőbb is a hunok legnagyobb hadvezé-

⁵² Ez nagyon régi harcmódor, Marcus Licinius Crassus légioit is ezzel győzték le a párthusok i. e. 54-ben.

réről, Fennvalófiáról: Bala imirről, aki visszaszerezte a hazájukat a gótoktól. Aztán a nyugati háborúról, Öldi győzelméről, amikor a Duna középső folyásától üzték el a germánokat, és a rúg nép szövetséget kötött a hunokkal. A fegyverbarátságot házassággal erősítették meg: Bala künde unkája, a még szinte gyermek Bendegüz feleségül vette a rúg királylányt. Első fiúkat az anyja származása után Rugának nevezték el, már húsz évesen illa lett, híres hadvezér; a bizánciakat és a rómaiakat adófizetésre szorította. Nem sokkal maradt el tőle az öccse, Bluda (Báldor az vére), vagy a féltestvérük, akinek az anyja eteldi magyar volt, Thanádi nővére, így Etének hívták. Bludát a nagyra vágyása a halálba vitte: nem elégedett meg a kürtje után rendelt germán népekkel: osztrogótokkal, gepidákkal, hun törzseket is magához csábítgatott, nyugaton földeket csikart ki számukra a főillától, Etétől.

– Ha Ete volt a főilla, hogyan nem tudott nemet mondani? – kérdezte a gyermek.

– Mondani könnyű lett volna, csak a következmények látszottak súlyosaknak: ha nemet mond, és Bluda fellázad, az odaédeskedett hunok is a germánokhoz csatlakoznak. Inkább eltűrte, hogy csorbuljon a tekintélye azok a törzsek előtt, amelyeknek ő ígérte oda a földeket; kivárta a viszályt a féltestvére bandájában, akkor ő is tárgyalni kezdett az odatársultakkal, majd egy gyors támadás Székeshajlás – vagy ahogy félig hun, félig rúg nyelven⁵³ nevezik: Szikamber – ellen, és végzett Bludával. Ezek voltak az aranykor híres illái: Rugilla, Bludilla, Atilla⁵⁴, akik a győzelmeikkel megremegtették a nyugatot és a keletet egyaránt.

⁵³ A vizigótoknak 408-ban Itáliába kellett nyomulniuk. Az ok az lehetett, hogy a hunok és a rúgok már akkor elfoglalták tőlük a Dunántúl nagy részét, a maradék területükön sem voltak biztonságban.

⁵⁴ Az -ila végződés a gót nevekben is előfordul. Lehet, hogy a két végződésnek semmi köze egymáshoz, csak véletlen az azonosság, elvégre Wulfila püspök gót előkelőséggé válhatott, de hadvezérré nem. Valószínűbb, hogy a méltóságnév az alánok közvetítésével átkerült a hunoktól a gótokhoz, közben a jelentése is módosult. Jordanes hatodik századi gót történetíró szerint a népe a hunok tisztséglevelezéseit használta (MHK (2000): 889. oldal, Vékony Gábor közlése Mommsen után); ráadásul a többi germán népnél az -ila végződés ritka, míg a hunokon kívül vezér jelentéssel még jó pár török nép (kazár, bolgár) használta. Az Attila nevet újabban Atillának is lehet írni, és így helyesebb. (Hangzás szerint is, szóelemzés szerint is: Ete illa; a hagyományos írásmódot követve pedig inkább Athilát, Ethelét, Atthilát vagy Atylát kellene írni – a geszta és a krónikák után –, nem Attilát.). Természetesen a kortársaink ettől még írhatják a nevüket Atillának. Az Etel, Itil folyamnév a finnugor Etelléből (Déli víz) származik. (A folyam nagy hódítót szimbolizált, l. Emese álmát!) Engedi, Atilla neveltetési helyének a neve (Képes krónika: 6.:21. oldal) az ene (anya, nő) szóból alakult ősmagyar képzővel (enyeg=megóv?, enygedi=óvóhely, vár?, vagy enyedi=szülföld?), egy hibásan másolt Őszövetség hatására változtatott a keresztény krónikásnál Engadira (Dávid rejtekhelye).

Már szinte közhelyé vált, hogy Atilla rövidlátó politikát folytatott. Milyen is volt az ő „rövidlátása”?

Amikor a bizánciak megtagadták az adófizetést, nem támadta meg őket, a germán népek meghódítását folytatta. Ez alatt a Nyugatrómai Birodalommal a legjobb viszonyt igyekezett megtartani. Persze a rómaiakat sem ejtették a fejük lágyára, nem nézhettek télenül, hogy tőlük északra egy nagy birodalom alakul: amikor Atilla elért a frankokhoz és a burgundokhoz, segítséget nyújtottak az ottani népeknek. A hun vezér nem áldozta fel a hadseregét: egyetlen jelentősebb ütközet után – amelyben inkább csak felmérte az ellenség erejét és megszabadult a potenciális lázadók egy részétől – visszavonult. A következő évben megtámadta a nyugatrómaiakat, azok nem hívhatták be Itáliába a galliai új szövetségeseiket (több kárt tettek volna, mint a hunok), magukban meg túl gyengék voltak ahhoz, hogy szembeszálljanak. Miután a nyugatrómaiakat kiűtötte a koalícióból, bizonyára a germánok meghódítását fejezi be, ha hirtelen halála (gyomorvérzése) meg nem akadályozza (Priszkosz leírása egy gyomorfehéyes emberre utal.). Csak ezután került volna sor a bizánciak elleni háborúra felhasználva a meghódított germán népeket is. (Az avarok is elsősorban a szlávokat használták fel később a bizánciak ellen.) Az elfoglalt területe germánokat telepítve biztosítódik, hogy egy későbbi ellentámadás esetén azok fogják fel a bizánci csapást, megosztotta volna a germán erőket az eltelepítettek területét a hunoknak adva. Ezután a tervben bizonyára a Nyugatrómai Birodalom újjraadóztatása következett; továbbra is olyan embereket tolt volna a vezetésbe, akik nem szerveznek erős hadsereget a helyi erőkből, inkább a hun zsoldosokra támaszkodnak.

Erkölcileg ezt a stratégiát el kell ítélnünk, mint minden hódítást (bár akkoriban ez csak az elnyomók cseréje volt), de logikailag? Ha ez rövidlátó politika volt, melyik lett volna a távollátó?

A 440-es hun-bizánci háború idején Bluda (Bléda) azért támadott korábban, mert a társult törzseknek előbb kellett harcba indulniuk. Ha ő lett volna a fővezér, Margusnál ő tárgyal inkább a bizánciakkal, az átszökött hun hercegeket aligha Atillának adják vissza, és felettük nem Atilla ítélkezik. (Vagy legalábbis az ítélőbíró nem Atilla területén lakott volna.) Az a tény, hogy a hunok nem árulták el a bizánciaknak pontosan a hierarchiát, nagyon logikus: meg kellett védeniük a legfontosabb főnökeiket a megátkozástól, később „Cusaláról” is azt hitték, hogy ő a fővezér. Ami pedig az átszököttekkel való bánásmódot illeti, a hunok csak azt tették, amit a rómaiak: azok is háromezer szökevényüket követelték vissza Jugurthától, és valamennyit kivégezték; a kilencszáz Kárhágóba szökött pedig inkább a tűzhalált választotta, mintsem hogy megadják magukat a régi uraiknak. Lehet, hogy Atilla tőlük tanulta ezt a szigort.

– Tudod, öcsém – mesélte később a gyermeknek –, amikor bejöttünk ide Európába,⁵⁵ itt a bennszülöttek még azt sem tudták, hogy mire jó a nyereg. Ha volt is egyik-másiknak, az sem használta ki a biztos ülést: az egyik kezükkel vágta közben a ló kantárszárát tartották, a maradék másikkal, egy kézzel persze nem tudtak nyilazni. Őseinknek, a hunoknak csak arra kellett ügyelniük, hogy tartsák a távolságot, ahonnan ők jól nyilazhattak, de a bennszülöttek nem érthették el őket a lándzsáikkal. Rázták is azok mérgesen a fegyvereiket:

– Gyertek csak közelebb, ördögfajzatok! Miszlikbe vágunk, ahányan csak vagytok.

– Hogyne, mindjárt odamegyünk – felelték a hunok, mert az integetést megértették –, csak várjátok meg, hogy elmenjen az eszünk! – Ha a hunok támadtak, ők nyilazva hátráltak; ha azok megálltak, megálltak a hunok is, így a távolság megmaradt közöttük; és nyilazták őket, amíg azokból egy is maradt.

– Azok semmit sem találtak ki ez ellen?

– Hát bajok voltak, de friss ésszel azt is megoldották. A bennszülötteknek gyorsabbak voltak a lovai; hadd lám, kitaláld-e: mit tettek az őseink?

– Elzsákmányolták a lovaikat.

– Jó gondolat, de rosszul ütött volna ki. Az ő lovaik nem tudják kikeresni az élelmüket a hó alól, télen halomra dögölnének.

– Kendnek is vannak ilyen úri lovai, hogy nem dögölnek meg télen?

– Persze, hogy vannak; ha illa leszel, neked is lesznek. Az ilyen lovak mellé rabszolgák is kellenek, akik nyáron szénát készítenek nekik. Főleg a szlávok értenek az ilyesmihez. Csak arra vigyázz, hogy nálad jobb dolguk legyen, mint amilyen otthon volt, meg családjuk is legyen, mert másként megszöknek. Elmennek szénáért a lovakkal, aztán várhatod, hogy visszatérjenek; estére se ló, se ember. Meg beszélj szépen velük; az embernek a jó szó, a megbecsülés többet ér, mintha arannyal fizetnél. Visszatérve az őseink dolgaira, megmondom én, hogy mit tettek. Kiválasztották a leggyorsabb lovakat és a legkönnyebb lovasokat, még gyermekeket is. Azonkívül minden embernek legalább két ló volt, ha az egyik elfáradt, vágta közben átugorhatott a másikra. Ez a csapat megjelent a bennszülöttek előtt, a többi hun messze hátul maradt. A bennszülöttek a szokásuk szerint rájuk rohantak, erre ők megfordultak, és ereszd meg vissza! Csapták a lovakat, amíg csak kergették őket.

– Mindig kergették őket a haloványok?

– Igen, azoknak az a szokásuk: ha fut az ellenségük, nem sokat gondolkoznak, kergetik. Így vágattak: a hunok elöl, a bennszülöttek utánuk, amíg el nem értek oda, ahol a többi hun várakozott. Akkor támadtak a várakozók pihent lovakkal, két oldalról közrefogták a bennszülötteket, azoknak a lovai akkora már annyira elfáradtak, hogy a távolságot meg lehetett tartani. Akkoriban született a közmondás: ha rövid a lovad lába, told ki az eszeddel.

– Hallottam a rómaiakról, milyen nép volt az?

– Az öregek azt mesélik: furcsa egy nép volt. Nagyon gazdagok voltak, mégis amikor csatába jöttek, a legtöbbször még ló sem volt. A hunok laza sorokban jó közel lovagoltak hozzájuk, ahonnan elnyilazhattak a pajzsaik felett és alatt az arcukba és a lábfejükre, lasszóval kitérítették őket a tömör sorból; azok meg cipelve a nehéz pajzsukat gyalogosan akarták utolérni őket. Amikor pedig megálltak és összetömörültek, beléjük rohantatták a tüzes szekereket. A rómaiaknak voltak ugyan hajítódárdáik, de azokat nem lehetett olyan messze eldobni, mint a nyílvesszőket kilőni.⁵⁶ Aztán, látták, hogy milyen jó harcosok a hunok, fel-

⁵⁵ Nem tudjuk, hogy a bolgárok miként nevezhették a Volgától nyugatra fekvő területet, de akárhogyan is hívták, nekem Európának kell fordítanom.

⁵⁶ Pierre Riché és Philippe Le Maitre szerint a bajon a rómaiak úgy próbáltak segíteni, hogy a nehéz hajítófegyvert könnyű gerelyre cserélték, amelyet messzebbre lehetett elhajítani (15.:1/III.). A bajokat ez nem oldotta meg, a nyilak csak messzebbre szálltak; sőt amikor íjakat adtak a legionáriusok kezébe, azokkal sem vehették fel a versenyt a hunok csodafegyvereivel.

fogadták őket a többi lovasság ellen. Sok pénzt kerestek az ősapáink náluk, mert nagyon gazdagok voltak. A régi öregek azt mesélték, hogy úgy termett a földjeikben az arany, mint nálunk a pusztán az egér, csak ki kellett ásni. Én ugyan nem hiszem el ezt a badarságot; inkább az lehetett az igazság, hogy tehetséges varázslók voltak, akik a kavicsokat aranyrögökké tudták változtatni.

– Azt hallottam, hogy Atila elfoglalhatta volna Rómát is.

– Mi pásztornép vagyunk, öcsém, és tudjuk, hogy nem vághatod le a jószágot, ha holnap is akarod fejni. Egy-két várost elfoglaltak csak úgy ijesztgetésnek, aztán jöttek a császár követei a pénzzel; utána hagyni kellett: töltsék meg újra a kincstárt a tartományaik adójából.⁵⁷

– Aztán mi lett?

– Azután következett a szent háború. Az Isten megparancsolta: hódítsuk meg az egész világot.⁵⁸ Az Ő akarata ellen senki sem szólhat, de a folytonos háborúskodás nagyon tönkretette a népet.

(Csak annyiban, hogy a hunoknak így messzebből kellett nyilazniuk, ritkábban találták el a sebezhető részeket.) A lovasoknak ezenkívül megvolt az az előnyük, hogy vágtaözben lövöldözve a ló sebessége hozzáadódott a nyílvevő sebeségéhez, utána visszafordulhattak; és hamarabb elfoglalták a magaslatokat, ahonnan nagyobb távolságra lehetett ellőni. Kétségkívül a hunok sikereiket a jobb minőségű fajaiknak és a taktikájuknak köszönheték. A falanx és a hozzá hasonló lándzsás-gyalogos sor eredményes volt a lovas csapatokkal szemben, amíg azok megrohanták az ellenséget, de egy távrolról nyilazó, gyorsan mozgó lovas csapat ellen nem volt mit tenni. A hunok katonai fölénye azonban csak ideiglenes lehetett, egy idő után az ellenfelei is átvehették a taktikájukat, vagy hatásos módszert találtak ellene. Majdnem nyolc évtizedes hun fölény után a nadeoi csatában a germán népek tönkreverték a hun hadsereget, nem sokkal később a bizánci seregek is sikeresen felvehették a harcot mind a hunokkal, mind a germánokkal. E mögött több évtizedes munka állt: a bizánciak magas rangokkal hun és germán tiszteket alkalmaztak a hadseregükben, akik az új taktika szerint képezték ki a beosztottaikat. Atila hiába próbálta megakadályozni az emberei átszökését, az idő a bizánciaknak dolgozott. Az újítás átalakította az európai hadviselést: a lovascsapatok ideje következett. Miután a vérték ellenállhattak a nyílvevőknek, újra a lándzsáké és a közelharcé lett a főszerep; de a páncélok erősödését követte az erősebb fjak és nyílvevők megjelenése, ami újra a nyilazóknek kedvezett (Lásd a magyarok győzelmét Brazalausburnál (Pozsony?) a németek ellen 907-ben, vagy az angolok Agincourt-i, crecyi, Poitiers-i sikereit a franciákkal szemben!) Mit tehettek a vértések ez ellen? Vastagabb páncélt rendeltek a kovácsoktól. Pár évtized, és az ifjások szerencsecsillaga elhalványult: a harctereken az erősebb gazdaság került fölénybe, a magyarok kiszorultak a Keleti Frank Birodalomból, az angolok is a franciáktól. (A Lech-mezei csatában a magyarok már nem tudták lenyilazni az őket üldöző németeket, a kergetőzés túl hosszúvá nyúlt, a magyarok lovai elfáradtak, Augsburgból pihent csapatok törtek rájuk; csak azok menekültek meg, akik – könnyű lovasok lévén – átúszathatták a megáradt folyón. A foglyul ejtettek bevallották a hadjárat célját is: ha nem tennék át a hadszíntérrel hozzátok, ti pusztítanátok el minket; l.: Képes Krónika (6.): 70. és 71. oldal.) Mi legyen erre az ifjások válasza? Még nagyobb energiájú nyílvevőket használjanak? Ennek határt szabott az ujjak teherbírása és az íjfeszítő kar ereje és mérete. (A felhalmozott energia az erőnek és a húzáshossznak a szorzata.) Ellenben a vastagabb páncélt a ló elbírt. Aztán megfordult a világ: felfedezték a robbanó lőfegyvereket, olyan ló már nem került, amelyik cipelhette volna az ezekkel dacoló acéllemezt. A teoretikusok el is könnyelték: vége a vértések korának. A történelem felelt nekik: – Csak ezután következik. – Lehetetlen. Hol az a ló, amelyik elbírná a szükséges vastagságú páncélt? Csoda egy állatnak kell lennie annak a négy patkóján! – Úgy nevezik, hogy belső égésű motor, de nem állat a két láncfalán. – De térjünk vissza a hunok sikereihez! Érdekes az összehasonlításuk a 19. századi-20. századi eseményekkel, amikor az európaiaknak sikerült új, hatásos fegyverekre és taktikára szert tenniük, és felhasználva a fölényüket, sikerült gyarmatosítaniuk Ázsia keleti partjait. Az ottani népeknek szintén körülbelül hét-nyolc évtizedre volt szükségük ahhoz, hogy átvegyék a modern taktikát és fegyvereket, és eredményesen szembeszállhassanak az európaiakkal.

⁵⁷ Sajnos az ókorban a legyőzöttekkel nagyon kegyetlenül bántak, ez csaknem valamennyi győztesre igaz. Ha mégis akadtak különbségek, azok sem válnak mindig a „civilizáltak” dicsőségére. Amikor a rómaiak elfoglalták Karthágót, Korinthoszt, Pergamont, a városokat felgyújtották, a lakosságot – azokat, akik nem tudtak elmenekülni – megölték, vagy rabszolgának elhurcolták. Ugyanígy bántak a görögök is a trójaiakkal, később Szardeisz, Perszopolisz lakóival. Amikor meg a „barbár” gótok, majd a vandálok foglalták el Rómát, megelégedtek a város kifosztásával. A hunok meg úgy vonultak át a galliai hadjáratuk során Tricassisi városra, hogy nem gyilkoltak, gyűjtögettek, de a korabeli följegyzés szerint „még egy tyúkot sem vittek el.” (Lásd: Bóna István (2.): 121. oldal, Lupus tricassisi püspök életrajza után.) Párizst szintén megkímélték. Igaz: ők is alkalmazták azt a stratégiát, amit az amerikaiak a 20. században: az ellenséget megadásra lehet bírni a városai lerombolásával is.

⁵⁸ Ha egy jelenséget vagy eseményt (egy jóval korábban függőlegesen elásott és a száraz földben villámhárítóként működő kard megtalálását) a táltosok úgy magyaráztak, hogy a Jóisten kinyilvánította az akaratát: a világ urává kell válnotok, utána már súlyos bűn lett volna ennek az akaratnak nem engedelmeskedni. (Egyetértek a Lengyel Dénes által lejegyzett népmondával: ha a pástorfiú csak megtalálja a fegyvert anélkül, hogy az vihar idején nem bocsátott volna ki fényjelet, aligha tekintették volna az isteni kardnak.) Az úgynevezett „szent háborúk” az ókorban és a középkorban elég gyakoriak; gondoljunk csak az arabok „szent háborúira” az iszlám felvétele után. Hasonló volt a mongolok harca is a 13. században: Gújúk kán leveléből (IV. Ince pápához) világosan kitűnik, hogy szerintük Magyarországon az embereket az Isten ölte meg az engedetlenségükért (Nem fogadták el a leszármazottját, a mongol nagykánt parancsolójuknak.), ők (a mongolok) csak az

- Jó lett volna abban a dicső korban születni!
- Az embernek abban a korban kell megállnia a helyét, amelyben él.
- Hogy veszett el a régi hatalmunk, bátya; akkor majdnem a világ uraivá lettünk, miként lehet, hogy most a kazárok alattvalói váltunk?
- A vezérek nagyravágyása, öcsém, az sodorta a hun népet testvérháborúba, és ezek az értelmetlen háborúk a pusztulásba. Amikor a legnagyobb illa, Atilla meghalt, a fiai vetélkedni kezdtek a hatalomért, a főillai kürtért; semmibe sem vették az öreg kende, Bendeküz beszédét, pedig a kende szájával a Jóisten intette őket. Atilla, amíg élt, igyekezett a fiait tenni a meghódított népek élére: feleségül vette a legyőzött uralkodók lányait, így azoknak a fiai nemcsak az ő gyermekei, de a behódolt uralkodók utódai is voltak. Miután a feleségeinek a fivérei meghaltak az ilyen-olyan csatákban, amelyekbe elküldte őket, ezek az Atilla-fiak örökölték a jogot az uralkodáshoz a népek felett. Azt hitte: úgy teszi szilárdná a birodalmát, ha mindegyik népet az ő fiai vezetnek; aztán, miután meghalt, éppen ez lett a Hun Birodalom veszte. A főillai tisztséget Bendeküz kende a legidősebb fiúnak, Eleknek adta, aki a magyarok uralkodója volt.⁵⁹ Ebbe nem egyeztek bele a hunok; ők a maguk illait akarták a birodalom fővezérének: Dengeziket, az Égkirályt, meg az öccsét, Csabát⁶⁰, aki – miután az apjától előrökölte annak az ideszökött menyasszonyát, Honóriát –, a bennszülöttek legnagyobb császáraival is rokonságba került.⁶¹
- Elegünk van a keverék vezérekből – hergelték egymást a hun vitézek –, az olyan Atilla-félékből, aki mindig az anyja törzsét, a baszkíreket bújta, a legjobb legelőket nekik adta. Most meg azt tűrjük el, hogy az Ága-törzsbelieket tolják elénk, akiket akkor győztünk le, amikor csak akartuk?

eszközei voltak. Batu mongol kán a következőket jelentette Ögödej nagykának: „...tizenegy államot és népet a helyes útra térítettem.” (Lásd a Mongolok titkos történetét!) A rómaiaknál is, ha a madárjósok azt a választ kapták, hogy Mars isten támadást parancsolt, ellenvetés nem lehetett; néhány nő életének a megkegyelmezéséért hadvezéreket végzett ki az apjuk (Livius szerint). Bűnt követek el a zsidók is, amikor Kánaán földjéért harcolva megkegyelmeztek a legyőzött ellenség asszonyainak és gyermekeinek (Ószövetség: Kivonulás:10.-16., 34.; Számok: 1.-17., 31., 33., 55.-56.). Ez a történet, bár teljesen ellenkezik a keresztény életszemlélettel, mivel a zsidók történelméhez tartozik, bekerült a Bibliába. Nincs miért meglepődnünk emiatt, Jézus előtt az emberek a koruk erkölceik szerint éltek. (Abszurd dolog egy népet, amely már a huszonegyedik század erkölcei szerint él, aszerint ítélni meg, hogy az ősei miként viselkedtek háromezer évvel ezelőtt.) A spanyolok is a hódításaikat a keresztény hit terjesztésével igazolták; miután a pápa felosztotta köztük és a portugálok között Amerikát, nyugodt lelkiismerettel vehették a maguk részét a birtokukba.

⁵⁹ Elek (Ellák. Bíborbanszületett Konstantinnál a név Jelekh (MHK:128. oldal; jelentése: Megjelölt, Kijelölt; a -k ősmagyar képző, l.: fazék, kerék!), Kézai Simonnal Elad: „Arpad filius Almi, filii Elad, filii Uger de genere Turul”; MHK: 485. oldal. (Alighanem a Heliadész név hatására torzította a krónikaíró.) Később az Aleksziosz nevet is erre az ismert alakra faragták. Hóman Bálint és László Gyula szerint az utódok az anyjuk anyanyelvén kapták a nevüket (10.: 185. o.) az akatírok uralkodója volt. Ez a törzsszövetség ott kötetett, ahol szintén a kései ősmagyar nyelvet beszélték. Az akatír (acathir) név származhatott a vezértörzs nevéből, a törzsszövetség alapítója után, gúnynévből stb. Az „agacs eri” jelentése törökül: a fa népe. (L.: Róna-Tas András (15.): 190., 209.-210. oldal) A magyarok fák előtt is áldoztak; lehet, hogy emiatt kapták ezt a gúnynevet. Érdekes az elnevezés hasonlósága az „agatürsz” nép nevével. Ez Hérodotosz szerint a Maros mentén élt kb. kétezer ötszáz évvel ezelőtt, és valószínűleg a gallok elől menekültek el. Ammianus Marcellinus már a Dontól keletre említi őket. (Van olyan elmélet is, amely szerint egy lázadás miatt kellett az uralkodó rétegnek elmenekülni.)

⁶⁰ Irnik (Hernac) neve a magyar krónikákban Csaba, ami törökül Törekedést, Igyekvést jelent; gúnynév lehetett. Csabát azért azonosíthatjuk Hernackal, mert a krónikák szerint a Keletrómai Birodalomba menekült, és ott élt egy ideig, de az is valószínű, hogy a mondák mind a két pártütő testvér emlékét összevonták Csaba személyében. Megtörténhetett, hogy a lázadás nem Irniktől indult el, de a belháború kitörése után neki a bátyját, Dengeziket kellett támogatnia.

⁶¹ Jelenleg a magyarság egy részének az a szokása, hogy a vő az apósát is az apjának szólítja. Hasonló szokás a hunoknál is létezhetett, így magyarázható a krónikáknak az az állítása, amely szerint Csaba a nagyapja birodalmába menekült. Valóban Honóriának volt I. Theodosius római császár a nagyapja és Honorius nyugatrómai császár a nagybátyja. A lejegyzésig a hagyományok egy kissé összekeveredtek, de éppen ez igazolja a történetet: a krónikás kezét kötötték az időkuszált adatok; ha fantáziál, biztosan ellentmondásmentes mesét költ. Természetesen a valódi Honória helyett egy álcsászárlány is jelentkezhetett. Egy hősi énekben talán csak ennyi volt a „görög császárról”: nagyapja lévén Honória által. Irnik aligha volt Arikán vér szerinti gyermeke, a nő valószínűleg a többi feleség gyermekeit (a mostohafiait) is fiának szólította. A megátkozás kivédése céljából az Erik nevet mondhatták Ariknak. „Er” az ered ige töve, a jelentése eredet lehetett, hozzájárult a -k képző, így a jelentése: (isteni) eredetű. Ez az a név, amelyet a hun birodalom szinte valamennyi jelentősebb nyelvéből értelmezni lehet; megtörténhetett, hogy a hunok közé kerülve új nevet kapott.

E két illa meg ahelyett, hogy rendre és belátásra intette volna a rakoncátlankodó törzseket, a forrongás élére állt; gondolták: ha a hatalom a kezükben lesz, a többi a táltosok a Jóistennel elintézik; próbáljanak csak meg mást tenni; Bendeküznek meg az élő unokák kedvesebbek lesznek, mint a halott. Nagy huncutul a germánok is biztatták őket: lázadjanak csak fel a testvérük ellen, ők majd támogatják. A hunok fel is lázadtak, nagy sereggel indultak Elek ellen az Etilhez. Miután legyőzték a magyarokat, egyszer csak hozzák a hírt, hogy az otthonmaradt germánok egy másik Atilla-fiat, a gepidák királyát, Aladárt⁶² tették meg főállának. Erre ki-egyezték Elekkel, elhatározták, hogy német minta szerint megosztóznak a birodalmon, és együtt indultak a féltestvérük, Aladár ellen.

– Kik hozták a hírt?

– A kárpátközi hunoknak is Aladárhoz kellett csatlakozniuk, hogy ki ne irtsák őket családos-tól. Akik a Dengezik meg a Csaba pártján akartak maradni, átszöktek hozzájuk. Erre indultak el a fiak Aladár ellen. Az út hosszú volt az Etiltől a Kárpátokig; mire odaértek, a lovaik patái úgy elvástak, hogy csak sántikálva haladhattak. A germánok addigra már megtanulták a hun taktikát, visszavonulva, a gyerekeiket és az asszonyaikat átmenekítve a Dunán, állandóan nyilazták a lassan mozgó hun sereget.

– A hunok nem nyilaztak vissza?

– Dehogynem, nyilaztak az őseink is, de a lovak sántasága miatt nem tudták tartani azt a távolságot, ahonnan csak ők érheték volna el a germánokat a jobb fjaikkal. Tizenöt napba került, amíg elérték a Dunát; vértől piroslottak addig a folyók, amerre csak vonultak. Sopánkodtak titokban az öregek: nem lesz ennek jó vége, ilyen bolondul hadjáratot hunok még nem vezettek, ekkora marhaságot még csak a fővezér apja, Atilla csinált, aki hajdan a Gálföldön a germánok vitézségére és hűségére alapozta a csatát.

– Azoknak kellett volna bekeríteniük a rómaiakat, úgy-e?

– Igen: a hunok voltak középen, nyilazva visszavonulva maguk után csalhették volna a rómaiakat, majd a megerősített táborukba érve megállnak. Így a rómaiak besétálnak a két hunbarát szárny: az osztrogótok és a gepidák közé. Ha azoknak sikerül visszaszorítaniuk a két ellenséges szárnyat, fordulhattak volna befelé, és oldaltámadással összeroppantathatták volna a rómaiakat.⁶³ Vagy legalábbis nyílzáporban tarthatták volna.

⁶² Aladár (Ardarichus (Jordanesnél így maradt ránk): Ardarik: Ardar reiks: Ardar király) valóban egy germán nép, a gepida uralkodója volt az anyai nagyapja halála után, akit szintén Ardariknek neveztek (Képes Krónika (6.): 25. oldal; Kézai Krónika (1.): 97. oldal). A krónikák lejegyzéséig a két mássalhangzó közé egy „a” került (haszonlóan, mint a Gábor, Aladin, Adorján nevekben), és az „r”-ből „l” lett (mint a Gellért, Borbála, Gergely nevekben). A szavak a regősénekekben is változhattak. (A névmagyarázatnak mintha ellentmondana, hogy bizonyára ezt az elnevezést jegyezte meg Laudaricus (Atilla apósa) alakban a Gall Krónika (lásd: Bóna István (2): 43., 58. és 180. oldal), de a Galliába települt alánok már az l-es alakot használták, az ő nyelvükön ez vezetőt jelenthetett, l. Munkácsi Bernátnál az osztét „aldar”-t!) Az események elmesélésénél Jordanest befolyásolta a római életszemlélet: a szabadságkultusz.

A magyar krónikákban Aladár felbízatója Detricus. Ezt az információt sem kellene agyontudományoskodni, mert Detricusnak Theodemirt (Valamer gót uralkodó testvérét) is lehetett nevezni, éppúgy, mint a későbbi Nagy Theodoriket. A „mir” a perzsáknál parancsnokot jelentett (Jakab Elek (5): 154. oldal. Az arabok „emír” alakban vették át.). A cím korán megjelent a török népeknél is (Balamir hun vezér=Bala vezér, más nyelven: Balember: Bala vezető. A latinok a nyílt „e”-t „á”-nak vették át (L. hátrább!). I. Justinianus reformja előtt Bizánc hivatalos nyelve a latin volt. Az „ember” eredeti jelentése: a törzsanya férfi (fia?), tehát vezető; később családfő; a vénlegényt nem hívták embernek.); a bolgárok, besenyők, szlávok imir, omir, mir alakban használták. A hunoktól átvették a gótok (Lásd Jordanes információját: „... a gótok a hunok tisztségelnevezéseit használták.”), tehát a Theodemir jelentése hasonló a Theoderikéhez. A „Veronai” jelző a feldolgozáskor kerülhetett a Képes Krónikába (A fia volt „Veronai”, Berni.). Az ónémet folklór a két Dietrichet egy hőssé vonta össze, és a fekete-tenger-parti eseményeket is Itáliába helyezte.

⁶³ Amennyiben a hiányos forrásokból ki lehet venni, Atilla Mauriacumnál nagyjából ugyanazt a haditervet eszelte ki, mint Hannibal Canaanál. (A középső hadtest mögött elefántok helyett szekereket használt.) A vékony római csatasor az oldaltámadást nem bírhatta ki. (Csak kevés ember védekezhett egyszerre.) Ezt tudták a római hadvezérek is, és a két széllet rendszerint lovassággal védték. Ezeket kellett hátranyomni, rendszerint szintén (közelharcra kiképzett) lovassággal, majd befelé fordulni és oldalba támadni a csatasort, tehát egy vagy két szimmetrikus L alakú hadmozdulattal felülkerekedni. Másról is alkalmazták: Isszosznál Nagy Sándor maga vezette azt a lovas hadtestet, amely ezt a manővert végrehajtotta. (Akárcsak Hunyadi Szébbennél.) A kedvező hadállás úgy is kialakulhatott, hogy az ellenséges közép a szárnyak nélkül

– Ehelyett mi történt?

– A rómaiak nem támadtak, így nekünk kellett délután elkezdenünk az ütközetet, mert a sötétség nekik kedvezett volna. Előre lendült középen az első hullám, és a jobbszárny, mert tudtuk, hogy ott hamarosan mi leszünk az erősebbek; aztán az első hullám takarásában Atila átparancsolta a jobbszárnyra a gepidákat is. A csatatéren egy domb emelkedett, a római vezér megpróbálta kihasználni: erre telepítette a balszárnyát; ezt így is kell; jó, ha a szárnyak erős helyekre támaszkodnak az oldalukkal, lehetnek ezek meredélyek, székértáborok vagy folyók; de az előnye a hátrányára fordult volna, ha mi elfoglaljuk a dombot, mert a magasból messzebbre lehet nyilazni, és így a középhada pont a domb mellé került. Az osztrogótok és a gepidák már-már hátra is nyomták együtt a vizigótokat, és fordulhattak volna a középhad felé, már a vizigót király is elesett, amikor a vizigót királyfi megfordította az ütközetet: párszáz emberével előretört, megölték Ardarikot,⁶⁴ az öreg gepida királyt, mire a gepidák megfutottak, hiába győzködte őket az unoka-Ardarik: a harapófogó jobb oldala letörött. Az osztrogótok is hátrálni kezdtek, meg a meggyengített balszárny is; Atila, hogy az oldaltámadásokat elkerülje, visszavonta a csapatait a megerősített táborba. A dolgon már az sem segített, hogy a csata

előrenyomult. (Az említett makedón király élete hasonlít a Rugáéra: körülbelül ugyanolyan idősön kerültek hatalomra és haltak meg, mindketten egy-egy nagy birodalmat győztek le. Ami a különbség: Rugáéknak elég volt Bizánc megadóztatása, számukra elég előkelő volt a saját birodalmuk.) Az a tény, hogy Mauriacum után Aetius önmagát jelentette győztesnek, még nem sokat jelent: rendszerint az eldöntetlen csaták után mindkét fél önmagát hirdeti sikeresnek. A magyar krónikák szerint Atila volt a győztes. Az igazság az lehetett, hogy Atila nem tudhatta: a vizigótok és a társaik visszavonulása valóság-e vagy hadicsel; ezért nem kockáztatott; jobbnak látta a háborút Itáliában folytatni, ahol a rómaiaknak a szövetségeseik nélkül kellett védekezniük (Az utóbbiak több kárt tettek volna, mint az ellenség.), a hun sereg pedig kiegészülhetett azzal a harmadával, amely a magyar krónikák szerint Galliában hiányzott.

Aetius tudta, hogy a hunok a közepet azért támadják-nyilazzák, hogy maguk után csalják, és ezt, amíg a szárnyak nem nyomulnak előre, nem ajánlatos megtennie; ezért maradt a nyílzáporban egész délután, ez viszont a katonái megfogatkozását eredményezte. (Amíg a római íjászok a hunoknak veszteséget okoztak, valószínűleg azok sem rágták a körmüket. Az elszólásból kiderül, hogy a közepén távolságtartó íjászcsoportra került sor.) Hogy a római találatok számát csökkentsék, a hunok bizonyára hullámokban, nem tömegesen támadtak. (Ami logikus volt a besenyőknek és Moltkenek, Atilának is eszébe juthatott.) Miután egy hullám kilötte a nyílveaszóit, visszavonult, nem volt miért a rómaiak lőtávolságában maradniuk; emiatt informálódott Jordanes úgy, hogy a csatának több fázisa volt. (Ha Atilának célja lett volna a magaslat elfoglalása, megtehetette volna a rómaiak megérkezése előtt.) A szárnycsaták miatt csak előre-hátra nyargalhattak, a Maszudi által leírt „malomkerék” hadmozdulatot (14: 281. o.) a körülményekhez kellett igazítani. Az új vizigót király tanácsára Aetius ezért nem merte még aznap éjjel megtámadni a hun székértáborát, pedig az lett volna a logikus folytatás: a hun sereg megfosztva a manőverezés lehetőségétől közelharcra kényszerül. A vizigót király megértette a helyzetet: nemcsak neki, de a rómaiaknak is nagyok a veszteségei, és azonnal visszavonult, nem várta meg az íjászoknak kedvező világosságot. (A hatalmát az öccseitől nem volt miért féltetnie: már a pajzsokra emelve királlyá avatták, és a hadsereg az ő irányítása alatt volt. A császárnak beszámoló Aetius jó nagyot hazudott.) Az ember azt gondolná, hogy a rómaiaknak is rögtön ugyanazt kellett volna tenniük, hiszen miután magukra maradtak, a hunok megsemmisíthették volna őket, de épp ez lett volna számukra a rossz megoldás: elárulják a gyengeségüket, és a hun lovasság könnyen utoléri, körbekeríti a gyalogságukat. Aetius inkább kivárt egy napot, sőt még tárgyalni is kezdett Atilával, hadd higgye a barbár: neki nincs oka a félelemre; és csak azután indult hazafelé. Atila bizonyára megsejtette az igazságot, de nem tudhatta biztosan, hogy a vizigótok meg a többi szövetséges hol van; nem hagyta el a biztonságos táborát. A csata előtt épp azért vonult vissza Mauriacumig, hogy a háta mögött egy kiépített terjedelmes székértábor legyen, ahova, ha szükség, visszavonulhat. (Persze még azért is, hogy egyesülhessen a Burgundiát elfoglalókkal.) A Reimset feldúló hadseregnek volt ideje kiépíteni. A hunokat a határig legfeljebb egy párszáz fős könnyűlovasság felderítőcsapat figyelhette meg: nem fordulnak-e vissza; aligha üldözhetné a nehéz gyalogság a lovasságot.

Egy kérdés: Miért nem alkalmazta Aetius a hannibáli stratégiát, miért nem vonta vissza ő a centrumot? Megpróbálta, de a hunok ahelyett, hogy követték volna, a keletkező résen az amúgy is szorongatott vizigótokat támadták oldalba; neki, hogy megmentse a jobbszárnyát, vissza kellett térnie. Később, otthon az alánok gyávaságára kente a melléfogását.

Még egy kérdés: Atila a 433. évi itáliai hadjárata során miért nem tette meg Aetiust római császárrá? Atila úgy cselekedett, mint Nagy Sándor Iránban. Az is meghagyta a helyi tartományfők hatalmát, csak a katonai vezetők lettek a saját emberei. Ne feledjük, hogy az uralkodókat az alattvalóik szakrális személyiségeknek tartották, egy idegennek nem lett volna se tekintélye, se autoritása; tehát okosabb dolog volt együttműködésre bírni őket azzal, hogy a pozíciójukat megtarthatták. (Hasonlóan cselekedtek az amerikaiak is Japánban, a japánok Mandzsúriában, a törökök Magyarországon (L.: Gritti!).) Ezért hagyta meg Atila is Galla Placidia és III. Valentinianust nyugatrómai császároknak, és a szenátus által elutasított, előzőtt Aetiusból csak katonai főparancsnokot kreált. Aetius teljesítette azt, amit Atila elvárt tőle: a Nyugatrómai Birodalom semleges maradt 434-ben, és később is, amíg a hunok meghódították a germán népek nagy részét. Hogy 451-ben mégis fellázadt? (Segítséget nyújtott a régi ellenségeinek, a frankoknak és a burgundoknak, sőt meggyőzte a vizigótokat és a galliai származatúakat is, hogy ők is azt tegyék.) A történelemben az ilyesmi is gyakran megtörténik.

⁶⁴ Kézai Krónika (1): 97. oldal, Képes Krónika (6): 25. oldal

után a gyáva vagy a huncut vezéreket mind kivégeztette. Szerencsénkre a megfogyatkozott rómaiaknak nem volt bátorságuk az éjszakai támadáshoz.

– Ezt már én is hallottam, inkább azt mesélje tovább, mi történt Csabáékkal!

– Mondták az öregek: térjenek vissza, és várják meg, hogy a lovak patái helyreigazodjanak; de Dengezik, a főilla azt felelte: már hiába, a germánok a sánta lovakat tudnák követni; mindig legyőztük őket, most se lesz másként; egyszer csak megszorítjuk őket, ha előbb nem, akkor a világ végénél. Mint egy örült csak hajszolta őket tovább, hátha beékelődhetnek a germán népek közé, és azok így nem egyesülhetnek. Aztán következett a véres dunai átkelés, majd a kinkeserves csata a Dunántúl erdői és mocsarai között, a Négyező folyó sáros vizénél, Négyednél, ahol felfordult a világ: a germán lett a győztes.⁶⁵ Elesett az előhad vezére, Elek is. Akkor derült ki a német turpisság: a győzelmük után nem ismerték el Aladárt sem főillának, mind szabadokká váltak.

– Ilyen rossz huncut népek ezek?

– Ilyen jó huncut népek ezek. Nem szidni kell őket, hanem tanulni tőlük. Az okosságot az ellenségénél is becsülni kell, nekik is joguk volt a szabadságukért ügyeskedni. Az osztrogótoktól, Detrikéktől meg nagyon is példát lehet venni: felettük negyven évig hun és rúg származású férjek meg fiak uralkodtak, Atilla adta oda Bluda halála után a hatalmat az Amálivadékoknak, és ők a belviszálykor mégis a népük érdekei szerint cselekedtek.

– A három testvérnek adta?

– Először csak a nagybátyjuknak. Aztán, ahogy a fiatalok behízelegték magukat, lecserélte az öreget, megosztotta a gótokat.

– A hunokkal mi lett Négyed után?

– Még fel sem lélegezhetett a nép a négyezői (négy folyói) csata után, máris megtámadták őket a keleti hunok, az ogurok.⁶⁶ Véres csaták után, aki életben maradt, behódolt nekik; a két nép: a hun és az ogur összeolvadásából lett a bolgár. Egy ideig a keveréket a tíz ogur törzs népeinek hívták ugyan,⁶⁷ de miután ők összevesztek, a bolg, majd az avar, majd újra a bolg nép került a hatalomra; akik velük szöveterküdtek és győzedelmeskedtek, hamarosan a vérszerződésük jogán mind bolgárként büszkélkedtek. Ennek a birodalomnak is a testvérharc lett a veszte: az egymással tusakodó törzseket a kazár a magyarok és a türkök segítségével meghódította vagy szerteűzte. Szomorú tanulság ez nekünk: a testvérharc sohasem vezet jóra; az embernek a törzs érdekeit kell néznie, nem a saját becsvágyát. Senki sem él, míg a világ; és ha

⁶⁵ A hunok vereségei közül inkább a mauriacumi (catalaunumi) az ismertebb. Ez azonban csak a nyugati terjeszkedésüket állította meg; megakadályozta, hogy Atilla elfoglalja a Rajnától nyugatra fekvő germán királyságokat. Nagyobb volt a jelentősége a Nedao folyó (Az idegenajkúak így jegyezték meg a nevét; Nagylakot is Nádlaclaknak mondják a neolatinok, és Bágiont Bädeninek, Istentót Iştan-Täunak, Erdődöt Ardudnak, Elsasst Alsacenak, Emeriket Amerigonak, a Sajót Šieunak, a Berekjót Barcăunak.) melletti ütközetnek (Ebben a római hadsereg nem vett részt.), amely után a hunok gyakorlatilag elvesztették a Rajna és a Kárpátok közötti területet. Azután a maradék birodalom is több részre bomlott (Az 1990-es évekhez hasonló változás.).

⁶⁶ Pierre Riché és Philippe Le Maitre szerint a hunok a 4. század közepén a Volgától keletre laktak. (Talán ide telepedtek a legyőzött hszungnu törzsek, miután az I. században a szienpi terjeszkedése miatt Kína szomszédságából nyugatra (Turánba) kellett vándorolniuk.) Erről a területről indították a támadásukat Kelet-Európa ellen (15: 1/IV.). Az ok a túlnépesedés lehetett, vagyis primér (elsődleges) népvándorlás volt (A másodlagos népvándorlásnál egy más nép terjeszkedése miatt kell elvándorolni), tehát a lakosság egy része a régi, turáni területen maradt, csak a fölösleg vándorolt nyugatra. Egy évszázadnyi idő után a területet újabb néptömegeknek kellett elhagyniuk (A természetes szaporodás újra túlnépesedést okozott.), ezek voltak az ogurok, a szabírok, akik etnikailag majdnem azonosak voltak a hunokkal. A túlnépesedés azt jelenti, hogy egy területen több ember él, mint amennyit az el tud tartani az akkori termelési módon kihasználva. Például: ha egy pusztaságon két négyzetkilométer volt szükséges egy ember élelmezéséhez, és átlagosan egy emberre csak másfél négyzetkilométer jutott, már súlyos túlnépesedés nyomorgatott. Akkoriban ennek csak két megoldása volt: a háború, amelyben a számfölötti lakosság elpusztult, vagy új területet szerzett magának, és az éhhalál. Száraz éghajlatú vidéken a népsűrűség kicsi, a betegségek nehezebben terjednek, tehát a természetes szaporodási arány nagyobb, a túlnépesedés gyakoribb volt. Miután a háborúskodás megszokott tevékenységgé vált, elkezdheték azelőtt is, hogy az éhhalál vagy az elszegényedés küszöbére értek volna.

⁶⁷ Bíforbanszületett Konstantin szerint: „A bolgárok korábban onogunduroknak nevezték magukat.” (Róna-Tas A. (16): 179. oldal)

meghal, csak az marad utána, amit cselekedett; ha jót tett, a jó; ha rosszat, a rossz. Ha a nép az értelmes Eleket fogadja el illának, akit a künde kijelölt, nem viszi őket Dengezik a pusztulásba.

– És már sohasem nyerhetjük vissza a régi nagyságunkat?

– De igen. Már Atilla idejében megjósolták, hogy a Birodalom szertehull, de a legkisebb fia, Csaba utódaival újraéled. Csaba az ogurok elől Görögországba menekült nekik hagyva a dús legelőit, de az utódai visszatértek és elszaporodtak itt a pusztán.

– Ezek mi vagyunk, úgy-e?

– Mi vagyunk, az ő véreből és csontjából származunk mi, szavárok.⁶⁸

– És mikor leszünk újra nagyok?

– A mikor elég okosak leszünk hozzá. Ehhez nincs is szükség hódításokra, kicsi helyen is lehet nagyszerűen élni.

– Már most elég okos ember van közöttünk, és az erőnk is megvan hozzá. Édesapám mondta, hogy milyen hatalmas nép vagyunk, még a Dunán túl is bolgárok laknak, meg az Etilen túl is. Csak össze kellene fognunk, és megmutatnunk a mocsok kazároknak és a halovány magyaroknak: hol a helyük.

– Édesapád álmvilágban él. Ezek a távoli emberek nem fogják a vérüket azért hullatni, hogy mi megmutassuk a magyaroknak és a kazároknak: hol a helyük. Meg nem is érnénk vele semmit. Mindenfelé ellenségek vesznek körül: oroszok, besenyők. A kazár meg a magyar szövetség nekünk is hasznos, veszedelemkor csak velük együtt védhetjük meg magunkat. Kár lenne felrúgni csak azért, hogy a vezetés a mi kezünkbe kerüljön, vagy hogy egyedül maradjunk az ellenségeinkkel szemben. Egyszer fellázdadtunk, és nagyon rosszul jártunk; nem jött ide senki sem a Dunától, sem az Etiltől, hogy megsegítsen.

– Hogyan is volt az a lázadás, bátya, annyifélet hallottam róla!

– Még az apám illaságának az idejében történt,⁶⁹ amikor ezeken a nyugati részeken átkerült a fővezéri tisztség a türköktől a nyugati szavárokhoz. Gondolták akkor a szavárok: elég erősek ahhoz, hogy a vezetésük alá került törzsekkel együtt legyőzzék a kazárokat. Mi, döntőmögéi szavárok akkor még a Thanán túl laktunk, Kazárdiban, de mi is fellázdadtunk együtt egy-egy elégedetlen kazár és káliz törzsszel. Talán győzünk is, ha a magyarok nem maradnak hűek a kazár kagánhoz, de azok északról megtámadták a nyugati szavárokat; igaz: volt törleszteni-valójuk, elég. Amíg a nyugati szövetség törzsei egymással tusakodtak, a kazárság számára segítség érkezett: a kvarezmiek; nekünk át kellett menekülnünk a Thanán, és elvesztettük az ősi földjeinket, csak az elődök csontjait hozhattuk később magunkkal. Aztán a többi lázadó törzsszel együtt újra behódoltunk; azóta itt lakunk a magyarok keleti gyepűjén, ők a vasban gazdag Ingul mentét kapták helyette a szavárokéból, és közülük kerül ki azóta a keleti törzsek parancsnoka. Nemrég még a kazárok adóját is ők szedték össze a szlávoktól.

– Még egyszer meg kellene próbálni – szolt közbe a gyerek.

– Okos ember nem játszik a tűzzel.

– Atilla hogy halt meg olyan hirtelen? Igaz, hogy a felesége ölte meg: egy hajtút szúrt fel az orrán?

– Sok mindent összebeszélnek az emberek, aminek a fele sem igaz. A feleségének nem volt miért megölnie. Az itáliai hadjárat eredményeként szabadítottuk fel a breukokat; a breuk király lánya volt Mikolcs, vagy ahogy a szépsége miatt mi, hunok neveztük: Csillagocska: Jildikó. A

⁶⁸ A szavárok vagy szuvárok a bolgárok egyik ága volt, valószínűleg a szabíroktól származtak, akik Atilla halálakor még Ázsiában éltek, a Hun Birodalomnak nem urai, hanem sírásói voltak, de a keveredés után ők is átvehették a Csabától (Irniktől) való származás legendáját.

⁶⁹ Abu-Haszán Ali Ibn El-Athir középkori történetíró szerint a „turkok rontása” a Kazár Birodalomban a hidzsa 254. évében (tehát a keresztény időszámítás szerinti 868. évben) történt (MHK: 245. oldal). Ami az iszlámra való áttérést illeti, a segítségkérő kazár követ a kvarezmieknek megígérhette.

római uralom alatt a breukok csak bérlői lehettek az őseik földjének; éhezve tengődtek az egyik évről a másikra, hogy a római uraiknak cifra palotái legyenek; a királyaikat is csak titokban tisztelheték. Meg tudod: a férj meggyilkolása a keresztényeknél is bűn, ők sem annyira elvetemültek; nekik is csak az ellenségüket szabad megölniük; és a férj nem ellenség, lehetett akárki korábban, a frigyu után már nem idegen.

Ezután Kesze a hadicseleket mesélte el, amelyeket a régi csatákban alkalmaztak, a harci szokásokat, amelyeket mindegyik seregvezérnek ismernie kell, meg az idegenekkel való viselkedést, a tárgyalások fortélyait az ellenséggel meg a szövetségessel, akik között sokszor csak ideiglenes a különbség:

– Ha követ érkezik hozzád valamelyik szomszédos néptől, vigyázz erősen: minden követ kém is, azzal a szándékkal jön, hogy megtudja: mekkora a hadsereg, hol van a vezéri szállás? Az embereid, akik kísérik, napos időben – amikor az égtájakat megállapíthatja a nap állása után – az egyik irányba vezessék, borús időben és éjszaka egy másik irányba; így háború esetén egészen máshova irányítja az ellenséges csapatot. Ha jó kanyargós folyó kerül az útkukba, többször keresztül kell vinni rajta, és mindig más nevet mondani, ha kérdi: hogyan nevezitek. A te nevedet, fiam, soha meg ne mondd idegennek, mert tudós varázslóikkal megrontanak; mondj mást; legjobb, ha úgy változtatod át a neved, hogy az átok áldássá változzék.⁷⁰

⁷⁰ Anonymus gesztájában (regényes történelmi művében) a negyvennyolcadik fejezet első sorában szerepel hősünk eredeti neve „Cusee” alakban; figyelembe véve a hangrendet, a kiejtése Küszé; az u betű a régi magyar szövegekben az ü hangot is jelöli, például a Halotti beszédben a „zumtuchel” olvasata szümtükkal, a „bunet”-é bünét. A nyugati forrásokban a magas magánhangzók helyett mélyek vannak: Cusala, Cusol stb. Más nevekkal ugyanez a helyzet: az a személy, akit a nyugati forrásokban Atillának hívnak, a magyar krónikákban Etele; a testvére Jordanesnél Bléda, a magyar krónikák szerint Buda (A két mássalhangzó közül az „l” a lejegyzésig eltűnt; kíváncsi, mint a régi forintból: a firenzei florinból, a florinda pénzből.); Atilla kisebbik fiának a neve a bolgár vezéri listán Irnik, az ellenségénél Hernák; a Magyar törzs neve Bíforbanszületett Konstantinnál Meger. Ennyi véletlen elírás nem valószínű (Mindegyiknél a mély magánhangzók vannak kicserélve magasakra, vagy fordítva.). A törvényszerűség nyilvánvaló: idegeneknek a neveket eltorzítva mondták, hogy azok ne tudják a név viselőjét megrontani, megátkozni. Felismerve ezt a szokást, mertem Künest írni Keános helyett. Ezt tudva, kideríthetjük a hun neveket is: Atilla apja Priszkosz szerint Moundiokhosz (Jakab E., Szadeczky L.: 39. o.), más magánhangzókkal Mon Dékü (Nagy Átváltozás; I.: Róna-Tas: 226. o.) lehetett; a szóvégi „z” helyett érthetett egy görög „sz”-et; az „-üz” mint az ügüz szó képzője. Sok török nyelvben a magánhangzó előtti szókezdő m-ből egy idő után „b” lesz (iráni eredetű murdsz→burç; I.: Róna-Tas: 237. o.) Csak hosszabb idő után, I.: Macar!), tehát megkapjuk a Képes Krónika Béndéküz (a korabeli helyesírással: Bendeküz; a hangrend miatt megváltozva) alakját. (Az az apróság, hogy egyik-másik törzsben a „d” helyett már „dz”-t (csuvas c-t) ejtettek, és emiatt a „Mandzucus” alak is fennmaradt, a lényegben nem változtat.) Kell-e ennél meggyőzőbb válasz arra az elméletre, amely szerint a magyarság a németektől kölcsönözte volna a hun „mítoszait”? A Béndéküzből csak egy török nyelvben válhat Béndéküz. Bármilyen hihetetlen, de a történelmi személyiségek nevei és cselekedeteinek emléke képesek ezer évig is fennmaradni a szájhagyomány útján, hiszen ha a Képes Krónika vagy az ös-krónika szerzője írott forrást használ, a Mundokos, Mandzucus alakokat másolja le; vagy ha a fantáziájára támaszkodik, aligha találja ki pont a Bendeküz alakot. Más krónika-elnevezések is viselik a természetes hangfejlődések eredményeit (Aladár, Buda stb.). Ezért hitelesek.

Ezt átgondolva, remélem: sokkal többre fogjuk becsülni a gesztát és a krónikák „meséit”, elvégre az adomabeli italgyáros is rájött vén korára, hogy még a szőlőből is lehet bort készíteni. Talán a tamaskodó (Csak az afféle: Nem hiszek el semmit, tehát nem is tudhatok semmit, én ettől vagyok okos.) történetesek is rájönnek egyszer, hogy a gesztával és a krónikákkal is lehetne valamit kezdeni, bár ezek a régi följegyzések makacsul csak mondják a magukét, és egyáltalán nem igazodnak az újabb és újabb elméletek után. Minden tudósunk joga van kidolgozni a saját elképzelését – ezt nem is vonja senki kétségbe, ők a legilletékesebbek erre –, de néhány nagy tekintélyű elmélet miatt kell a régi följegyzések élethű részeit szófogadóan kiebrudalnunk. Hasonlóan, mint ahogy a kiokosított vállalkozó is tevékenykedik: amikor észreveszi, hogy túl szűk az istálló, amelyet modern felkészítés szerint épített, más megoldása nincs: ki kell vagdosnia a tehenekből. Nagyszerű dolog a tudomány, de sajnos: megvannak a saját zsákutcái. Miután az ember betévedt egy ilyen zsákutca, csak elmélkedhet azon, hogy milyen logikus dolog lehazudolni a Béla király vagy a Nagy Lajos krónikáit csak azért, mert ők több száz évvel a Honfoglalás után írtak, tehát az eseményeket nem tapasztalhatták; és milyen ésszerű meg kényelmes álláspont hinni csak azoknak, akik több mint ezer év távlatából teszik ugyanazt úgy, hogy elutasítják a régi magyar hagyományokat: a gesztát és a krónikákat, csak egymás elméleteire, és az írott források közül csak a külföldiekre támaszkodnak. (Vagy még azokra sem.) Természetesen mindenki nem elmélkedhet; nemcsak fárasztó, de fölösleges is: az olyan tetszik-látszik embernek elég, ha el tudja ismételtetni azt, amit a hírességeitől olvasott. Én most a kevésbé hírességekkel társalognék: megkérdezem közülük azokat, akik csak a magas beosztásúakra hallgatnak, tehát szerintük is csak az létezhetett, ami a külföldi iratokból is előbukkan: Tisztelt Hölgyeim és Uraim, Önök szerepelnek-e a külföldi megőrizendő okiratokban? Mert ha nem, a magasröptű értékelés szerint Önök sem léteznek.

Vagy nem így irtana a mai forráskritika? Megpróbálom bebizonyítani, hogy néha így. Példának vizsgáljuk csak meg a Vele, Keve és Kadicsa történetét! A krónikák szerkesztői, amikor időrendi sorrendbe rakták a regösök énekeiből kihámozott

eseményeket, Atilla korára tették a tevékenységüket. Ez elég is ahhoz, hogy a kortársaink ne tudjanak semmit se kezdeni a történettel; pedig annak a nagy része valószínűvé válik, ha a hatodik századba helyezzük vissza, Nagy Theodorik gót király korába; amikor a gepidák számos csatát vívtak a longobárdokkal (l. Paulus Diaconust!), miután a longobárdok (lombárdok) egy része átkelt a Dunán (Valószínűleg mint a herulok szövetségei és a rúgok ellenségei. A „Feld”-hez (Földhöz?) a Dunántúl egy része is hozzátartozott.), és hol a gótok ellenségei, hol azok behódoltjai, tehát a szövetségei voltak az akkori idők gyakorlata szerint. Szerintem még a Macrinus névről sem mondhatjuk biztosan azt, hogy nem a helyén van. Miután a lombárdok behódoltak az osztrogótoknak, a főnöküknek – még ha nem is tette meg korábban – föl kellett vennie a keresztény vallást, és a megkeresztelésekor kaphatta ezt a nevet. (Mit lehet tudni, hogy az ariánusoknak milyen szent példaképeik voltak!) A Potentia alakot a krónikások valamilyen dunántúli latin+germán településnévből ronthatták (Bodden+Salina? vagy Baden+Villa Ciana?).

Potentianál a gepidák meglepték és legyőzték a longobárd sereget, majd megérkezett Theodorik a segítséggel; Tárnokvölgy-nél és Zeiselmauernél már alighanem ő győzött. (Az árpa- és lentermesztő osztrogótoknak (Tacitus szerint a germánok ezzel foglalkoztak.) a rúgok, szuávok, szarmaták és a gepidák nyomása miatt kellett bemenekülniük a Bizánci Birodalomba, Zénon csak kényszerből meg szűkségből beengedte őket. A gótok német szokás szerint ugyan megpróbálták a szövetségeket szerezni legyőzni, először a „szkírekre” támadtak; azok kelet felé menekülve találkoztak a segítségükre jövő gepidákkal, és velük visszafordultak. A csata a Bolia folyónál volt. (Valószínűleg Boljó, a Fekete-Körös bal (ősmagyarul bol) oldali mellékveze. Miután a „jó” utótag „lé”-re cserélődött, a név a magánhangzó-összhang miatt Bél-lére, majd Bél-patakra változott. Később az alsó részéből Töz lett. (Töle délre a Tököz?) A Béli-hegység neve elárulja a régi alakot; gyakori, hogy a szóvégi „é” „i”-re vált: Püspöki, Csehi, Ősi, Deáki. A germánban a szóvégi „o” más magánhangzókra: Krakau (Krakkó) (Boros-), Lublau (Lubló).) A kérkedő szájhagyomány Jordanesnek felnagyította a megnyert csata jelentőségét, valóban az említett ellenségeik egy részével a gótok csak később hadakoztak. Ha utóbb csak kalandvágyból hagyták volna el a Kárpát-medencét, nem viszik magukkal a családtagjaikat is. Ez a vízigótoknak a 408-as Itáliába való menekülésére is vonatkozik.

Boljónál a gótok győztek, de nem tudták a győzelmüket kihasználni, a többi ellenségük ellen kellett fordulniuk: Theodoriknak a szarmaták ellen, Theodomirnak a szuávok, herulok és a rúgok ellen. A népével büszkélkedő Jordanes szerint újra győztek; lehet, hogy meg is nyertek néhány csatát, de végül is egy részüknek a Nyugatrómai, a másoknak a Keletrómai Birodalomba kellett menekülniük; területüket a szövetségesek egy része foglalta el, miután azok nyugati földjei a szuávoké (svébeké) lett. A Balkánon egyesülve a nyelvrokonaikkal (Ezeket még Atilla telepítette oda együtt hun és alán törzsekkel, a halála után bizánci alattvalókká váltak.) megerősödtek, és a bizánci-bolgár harapófogóból szófogadóan visszatértek: visszafoglalták a Dráva-Száva-köznek a nyugati részét a gepidáktól. Erre a Dunántúlra települt rúgok is behódolásra kényszerültek, csapataikat el kellett küldeniük Theodorikkal Itáliába. Ravenna elfoglalásakor Odoaker telepeseként, a heruloknak (Katonái a termőföldek egy harmadát kapták meg, főleg északon.) és a tiszok kiszabadítása után a fellázadt rúgoknak is végleg be kellett hódolniuk. Nem hihető, hogy egy olyan erős törzsszövetség, mint a rúg csak Ausztriának és a Kisalföldnek csak apró darabkái gazdálkodhatott volna.)

Ezek után fel lehet tenni a kérdést: kik voltak a gepidák? A felelet adott: mint a neveik, mint a régészeti leletek, mint a korabeli följegyzések szerint egy germán nép volt, de a korabeli írások, nevek, leletek alapján a honfoglaló magyarság is török nép volt, mégis létezett a törökség mellett legalább egy finnugor törzs is. Kétségtávol a Gepida Birodalomban is létezett egy nép, amely önmagát hunnak vagy magyarnak nevezte, és a gepidák harcait a sajátjainak vallotta a krónikáinkban. Jordanes szerint is a gepidák védelmükbe vették a tiszamenti (daciai) „hunokat”. (Alighanem azokat, akik a keleti támadás elől elmenekültek, és Nedaonál az ő oldalukon harcoltak.), emiatt az osztrogótoknak Pannóniába kellett telepedniük (Getica: 264. rész.). (Ha a „hunok” mind a Fekete-tenger mellé telepedtek volna vissza, ezt Jordanes nem írta volna okként a gótok Pannóniába kényszerülésére, a római uralom alá; lett volna számukra hely a Tisza mentén.) Mahmud Tercüman szerint is: „Abban az időben az ő [Aladorinusz] népét Szkulinak hívták.” (Dr. Blaskovics József fordítása.) Szerinte csak a legyőzött Atilla-fiak telepedtek Szkítiába.

Elképzelem a kedves olvasót: hogy méltatlankodott, amiért a lábjegyzetet Anonymus egyik adatával kezdem; biztosan nagyon maradinak gondolt. Valóban Anonymus hitelességét – egyesek szerint – nagyon lerontja az a tény, hogy nem ismerte az ellenséges uralkodók neveit. Erről a véleményről a nagyapám jut az eszembe, aki az első világháborúban két és fél évet végigharcolt. Mesélt az öreg, hitetlenkedve hallgattam; gondoltam: én jobban tudom, én tudományos könyvből tanultam az iskolában. Aztán később rájöttem: amit az öreg mesélt, az sokkal közelebb volt az igazsághoz, mint amit nekem tanítottak. Pedig ő csak három akkori történelmi személyiség nevét ismerte: a „Ferenc Jóskaét”, a „Károly királyét”, meg a „Tisza Pistáét”. Fogalma sem volt az ellenségek: Pétár Karagyergyovics szerb király vagy Raymond Poincaré francia államelnök stb. nevével. Kíváncsi vagyok, hogy azok közül, akik megkérdőjelezték Anonymust, hányan ismerték ezt a két elnevezést? (Önmagával szemben bárki lehet őszinte.) Pedig a többiek is ismerik nagyjából az első világháború eseményeit és következményeit, akár még verseket is alkothatnának a történekről, mint a regösök. Nagyapám még rajtuk is túltett: ő, miután átvészelt két és fél évet a keleti fronton, még a II. Miklós valódi nevét sem ismerte, csak így emlegette: „az orosz cár”. Amilyen udvariatlanok voltak ezek az uralkodók, a cár biztosan egyik csata előtt sem jött ki a frontra, hogy átkiabálva bemutatkozzon érthető magyar nyelven: – Hé, magyarok, én vagyok Nyikoláj Alekszandrovics Romanov-Holstein-Gottorp, minden oroszok cárja, Lengyelország királya, Finnország nagyhercege, tudjátok: ki ellen harcoltok! – Nagy a gyanúm, hogy Arnulf meg Szimeon uralkodók sem voltak udvariasabbak, ők sem mutatkoztak be soha a magyaroknak valamilyen azok számára érthető nyelven; így a hősi énekek szerzői – többnyire egyszerű emberek – nem is ismerhették a neveiket, még ha részt vettek is a csatákban. Végül is szegény Anonymuson csattant az ostor, aki feldolgozta ezeket az énekeket: az ő szavahihetősége foszlott porrá a mások udvariatsága miatt. Ő a 42. fejezetében megkéri az olvasót, hogy ha valaki nem hinne neki, az higgyen a regösök énekeinek, amelyek a magyarok cselekedeteit a feledéstől megmentették. Nyilvánvaló, hogy az ő idejében ezek még léteztek (Mahmud Tercüman krónikás szerint még a 16. században is énekelték őket), és a cselekményüket jegyezte le a gesztájában, még ha az „elfalcsult” meséket és a „csacsogó” dalokat ellenőrizte is az őskronikával vagy a külföldi iratokkal. Hogy a tudományoskodók se vessék meg a művét, a paraszteseményeket lekezelően kellett

minősítene; hogy a saját véleményének és eszményképének is helyet adjon, néhol eltér ugyan tőlük; az ellentmondásokat meg kellett oldania; de a történet gerince csakis a folklórból származhat. Másképpen nem írta volna bizonyítékként a józabbak számára, hogy ezek mentették meg a régi cselekedek emlékét; az események nagy részét máshonnan nem is meríthette, csak a vitézekekből, vagy a szintén azokra alapozó őskrónikából. Kitalált történetekkel önmagát tette volna nevetségessé egy olyan korban, amikor a hősi dalokat mások is ismerték. Csak a képzeletére hagyatkozva meg sem írhatott volna egy ilyen művet, amely ennyire egyezik a többi korabeli feljegyzéssel és a krónikákkal. Persze az egyeztetés sem könnyű dolog (A makacs gyermeknek a legegyszerűbb kirakós játék is érthetetlen, csakhogy neki legyen igaza, hogy az hülyeség; a géppisztolyt kellett volna megvásárolni.). A többi följegyzés nagy részét ő nem ismerhette, csak jóval később gyűjtötték össze őket, sokat külföldről. Kazária népeinek a neveit sem találhatta volna el ilyen pontosan, ezeknek a magyarok előtti bevándorlásáról mások is írtak (L. hátrább!). Törökül sem tudhatott (L. az Álmos, Esküllő szavak magyarázatát!), akkora a társult törzsek már beolvadtak a magyarságba; hogyan találhatott volna ki annyi török nevet? És miért adott volna török neveket a „kitalált” magyar hősöknek? Abban az időben a hunokat még magyaroknak gondolták. Anonymus idejére a prózai beszédben a szövegi „u”-k és „ü”-k már csaknem teljesen elsovdadtak, ő mégis használja az egyes személynevek végén; ezeket csak versekből, énekekből szedezgethette (Vagy ő, vagy az őskrónika szerzője.), amelyek inkább megőrizték a régi alakzatokat, a magánhangzók elhagyása elrontotta volna a ritmust. Az énekek nemcsak a régi neveket őrizték meg, az eredeti szöveg sem változatott túlzottan, az újítót a hallgatóság figyelmeztette volna: Az nem is úgy volt! Nem tartom valószínűnek, hogy a helységek elnevezéseiből formálta volna a személyeket; a középkorban a nemeseket a birtokaik után nevezték el (L.: Podjebrád, Hunyadi, Habsburg!), és a közismert embereket a nép a személynevük nélkül emlegeti (L.: Rákosi, Hitler, Sztálin!), tehát a hősi énekekben is így szerepelhettek. László Gyula szerint: „...kétségtelen, hogy Anonymus családfái egytől egyig tényleg a helyes leszármazást mondják el. A nemzetségi birtokok és a helynevek megvallatása valóban teljes mértékben igazolja a krónikaíró” (10: 148. oldal). A geszta személynevei: Álmos, Árpád, Zulta, Kúszé előfordulnak az általa aligha ismert bizánci forrásokban is, sőt az utóbbi a nyugatiakban is. Elég erőltetett az az elmélet, amely szerint Anonymus a hősi énekekből csak a személyneveket vette volna át, a cselekményt nem. Ha valaki fantáziál, inkább kitalált személyeket illeszt az ismert történelembe (L. az írókat!). Viszont az, aki katedrán keresi a kenyerét, hozzászokhat, hogy minden történelmi lecke lényege az elvárt nevek és az évszámok; aki nem ezeket tudja, azt el kell buktatni. Megszokásból ezért kapott Anonymus is elégtelent, sőt az ilyen értékelés szerint Bölcs Leo bizánci császár és nagy stratégia is azt érdemel, mert a „turkokról” írt dolgozatában egyetlen vezér nevét sem említi.

Szerencsésükre a franciák nem vették át ezt a szemléletet, így számukra a Nagy Károly krónikása szavahihető maradt, bár az ellenséges avar hatalmasságok neveit ő sem ismerhette, sőt mi több állításait a külföldi (magyar, kínai, etióp) iratok sem igazolják. Úgy látszik: ezeknek a nagyvonalú nyugatiaknak mindent szabad, de nekünk, szófogadó keletieknek a kiszabott tudományt kell bevennünk: Ismertem egy öregot, akinek teljesen normális ember létére az volt a rögeszméje, hogy ő részt vett a második világháborúban, és még szovjet fogságban is volt. A mai magastudomány fényében nyilvánvaló, hogy tévedett: nem ismerte a szovjet főmindentható valódi nevét, határozottan tiltakozott: Nem volt ott semmi Dugás Vili; a lágerparancsnokot valami Zsiványt hívták. Én, mint tudományoskodó ifjú, természetesen a „Zs” hangot nem hittem el.

Hasonló az a vád is, hogy a gesztában nincs említve pár helységneve, amelyek egyes nyugati forrásokban előfordulnak. Anonymus azokat a helységneveket említette, amelyekről mondanivalója volt (Nyitra, Veszprém stb.). Nem sorolhatta fel Magyarország összes települését, hogy az a pár is közéjük kerüljön, amely azokban az iratokban véletlenül megmaradt. Gyermek Lajos szláv vazallussainak már azelőtt el kellett szánniuk magukat a döntő ütközetre, hogy a magyarok a Mosaburg-Salapuigin vonalat elérték volna, a többi iratbeli helység meg kívül esett mind a fő támadási iránytól, mind a déli, figyelemeltérítő hadműveletektől. Az említett helységek nem voltak annyira megerősítve (a kőfalak most is látszanának), hogy a döntő csata elvesztése után IV. Ludwig szláv vazallusainak ne kellett volna kiüríteniük harc nélkül. Az a tény pedig, hogy olyan személyekről, eseményekről ír, amelyek a nyugati forrásokban nem szerepelnek, az illető források hiányossága, nem az övé. Ha Bíborbanszületett Konstantin és Georgiosz Monakhosz művei elvesztek volna, most szerintünk Álmos és Árpád is csak az ő meg a krónikások agyszüleményei lennének? Nem szép dolog, hogy Anonymusszal szigorúbbak vagyunk, mint a kortársainkkal: egy történész munkáját sem utasítottuk el még azért, mert röviden csak szovjet hadsereget említett, ahelyett hogy mondatközben sorolni kezdte volna: 1. oroszok, 2. ukránok, 3. kazahok, ... 180. inkerik. Akkor szegény Anonymusnak is legyen megbocsátható, hogy rómainak írt, mert az ő idejében a királyi jegyzők a Szent Római Birodalom népességét így nevezték; ne várjuk a sorolást: frankok, bajorok, karantánok, szlovének stb. Legyen megbocsátható neki az is, hogy a morvákat cseheknek nevezte, mert mi is azt tesszük a Morva-medence lakóival; ez csak akkora „tévedés”, mint a székelyeket magyaroknak mondani. A 12. században még nem létezett a követelmény, hogy történetírásakor nem szabad a kora elnevezéseit használnia, ezért fordult azokhoz, amelyeket az olvasói számára világosaknak velt. Még az is elnézhető, hogy a hősi énekek kunjait hibásan Cumanusra fordította, mert akkora már csak a kumánokat hívták kunnak. (Hasonlóan, ahogyan ma sem hívjuk már németeknek az osztrákokat vagy a luxemburgiakat, tótoknak a Száva mentieket.) Igaz: Anonymus nem a „helyi védelem lehetséges” központjairól írt, de a valódiak lehettek azok, amelyekről ő tudott, például a Duna melletti Belgrád, amely a 39. és a 41. fejezetében megtalálható, vagy a morva Velehrad, amely az 51. fejezetében a másolgatások után Bellarad néven tévelyeg. (A hősi énekekhez nem mellékeltek térképet.) A pozsonyi csata 907-ben volt, és a Honfoglalás sok mai történész szerint is már 900-ban befejeződött. A régészeti kutatások meg pont a gesztaíró igazolják: bebizonyították mint egy új népesség érkezését, mint az avar-onogur-szláv továbbélését (L. Barabás Katalin, Guba Zsuzsánna, Szathmáry László, Lőrinczy Gábor (13.: 83. o.), László Gyula stb. eredményeit!). Révész László régész szerint: „Aligha tekinthető ugyanis pusztán véletlennek, hogy az anonymusi helyek egy részén igen jelentős honfoglaláskori leletek kerültek elő.” (17.: 34. o.) Bocsnátot kérek a kitérőért, de az elhunyt mester helyett nekem kell felelnem a vádakra; évek hosszú során hiába vártam, hogy megtegye más, egy nálam képzetesebb.

Szerintem Anonymusnak az a balszerencséje, hogy egyesek rosszul értelmezték az állításait, mások meg rájőve azok tarthatatlanságára, a művet utasították el, nem a hibás értelmezéseket. (Ez nem is neki, hanem csak négy-öt generációnak volt szerencsétlenség, a későbbi, meggondoltabb korosztályoknak érték lesz, amíg egy magyar is él a Földön.) Nem akarom

senkinek a tudományos meggyőződését lerombolni – biztosan hosszú, fáradságos munkával építette fel a maga és a mi gyönyörködésünkre –, csak megkérem: számoljon néha azzal a lehetőséggel is, hogy a magyarországi eseményeket esetleg még a magyarok is ismerhették, nemcsak a görögök meg az arabok. Egy olyan korról, amelyben az információáramlásnak sokkal kevesebb módja volt, mint ma, ilyesmit feltételezni talán mégsem tudománytalanság. Akik pedig már nem hódolnak az előítéleteknek, azokat megkérem: ne haragudjanak Hunfalvyra! A nagy öreg jót akart: miután nyelvészeti okokból bizonyítottan érezte a magyarság finnugor eredetét, úgy vélte: cáfolnia kell a krónikákat és a gesztát, mert mást állítanak. Abban az időben a nemzetet azonos eredetű embercsoportosulásnak tekintették, így csak ez a megoldás kínálkozott, pedig a keze ügyében volt a valódi is: csak a saját családja történetén kellett volna elgondolkoznia, hogy rájöjjön: egy nép több etnikumból is kialakulhatott. Ne haragudjanak azokra se, akik jóhiszeműen követik, így épp abba a hibába esnek. Járt úton haladni még nem bűn. A szófogadó ember egyetemista korában szorgalmasan memorizál a jó jegyért, később kötelességtudóan ismételteti a tanultakat a tudományos címekért; miként is várja el valaki, hogy a csúcsra érve, amikor már szabad megtennie, egyszerre csak elkezdjen kételkedni a megszokott mondókában? A társadalomtudományokban az igazságkeresés bizonyos eljárás: az eredményeket nem lehet számításokkal ellenőrizni, ezért a döntéshozatal olyan, mint a labdarúgásnál. Ott is csak az a számolandó gól, amit a három bíró megítél; hiába észlel harmincezer néző egészen mást, az ítékezésre nem őket hatalmazták fel. Nem mintha kételkednék a nagy tudású bíró urak szakmai hozzáértésében, de a pályáról sok minden másként látszik, nagyra nőtt jobb- és balszélsők takarhatják el a valóságot, és figyelniük is sokfelé kell, még az öltözködésre is, még arra is, hogy akinek nem inge, az ne vegye magára! Az évszázados dogmák uralkodásához néhány ellenzéki is hozzájárult: úgy védték a hun rokonság elméletét, hogy közben a finnugor eredetet támadták – hasonló a helyzet, mint amikor jóindulatú emberek egy sántán úgy próbálnak segíteni, hogy az egészséges lábát is megkísérlik eltörni –, nem csoda, hogy az érveik nem kerültek egy súlycsoportba a hivatalosokéval.

Az ember sokszor nem tudhatja, hogy milyen érték van a kezében. Ha Anonymus időrendi sorrendbe rakva lejegyzí az énekeket úgy, ahogy hallotta, most meglepne a magyar őseposz; de ő azt hitte: akkor lesz tudományos, ha átírja latin prózába, és kiegészíti, felülbírálja őket. (A fehér ló története számára hihetetlen volt, tehát kihagyta.) Ezután feltehetjük magunknak a kérdést: mennyire maradunk tudományosak mi, ha elfogadjuk az igenis egymást igazoló geszta és krónikák hősi énekeken alapuló vázát? A tudományos gondolkodás a kételkedésen alapul, az Iliász gyökereiben is csak az után kezdtek hinni, hogy egy német autodidakta feltárta Trója romjait. Homérosz kb. négyszáz évvel az események után élt, és csak a népköltészetre támaszkodhatott. (A Nibelung- és a Roland-ének is évszázadokig szájhagyomány útján terjedt, és a hun-burgund csatát meg Nagy Károly spanyolországi hadjáratát – gondolom – Önök sem akarják letagadni.) Remélem: csodák még történnek. (Ilyen volna az alpári csata tömegsírjának a felfedezése, ha ugyan létezik, mert megtörténhetett, hogy a győztesek a saját halottaikat hazavitték a szent temetőikbe és az ellenség hulláit beledobálták a Tiszába.)

Nem vagyunk olyan gazdagok, hogy kihajtsuk az egyik legértékesebb kincsünket csak azért, mert az idők folyamán pár porszem is reáakadott. Ez még így sem okos dolog, hogy egyik-másik tudós nagyítóján keresztül tényleg csak a porszemek látszanak. A fene nagy tudományunk mellett nem árt néha egy hebehurgya példájával is foglalkozni; azéval, aki tisztogatás helyett kevélyen elhajította a csizmáját, mert az összeporosodott a hosszú szeles időben, és ő a port nem bírta elviselni; aztán lefagyott a lába nem lévén más lábbelije. Jó az okos fej, de ha az ember a földön akar járni, a lábára is szüksége van; még akkor is, ha az egy buta, poros csizmába található. A legillatosabb rózsának is van gyökere, és ha levágják róla, az számára a halál; bármennyire is tudományosnak látszik a metszőolló fenése. (A belenyugvásunk szerint tudományosnak van kikiáltva az, aki évszázados közhelyeket ismételt; tudománytalan: saját véleményét merészelt kitöprengeni.)

Visszatérve a Cusala névhez, jelentése nagy valószínűséggel Küsze illa. Mivel a Chussal, Cussal korábbi forrásokban fordulnak elő, arra lehetne gondolni, hogy ez az eredeti alak, de egy latin nyelven gondolkodó logikában nem lesz egy mássalhangzóra végződő férfinévből „a” végződésű, inkább a fordítottja történik. (Nem mindig az az eredeti alak, amely a legkorábbi forrásokban szerepel. Megtörténhetett, hogy az eredeti alakot sokáig nem másolta le senki, vagy soha le sem jegyezték.) Anonymus művében csak egyszer fordul elő a „Cusee” név, utána kilencszer a „Eusee”. Ebből arra lehet következtetni, hogy a „Cusee” az elírás, de a „C” kezdőbetűs alak bújócskázik több nyugati forrásban. A ránkmaradt geszta nem tudjuk hányadik másolat; megtörténhetett, hogy az egyik másoló hol C-t, hol E-t írt; majd észrevéve az ellentmondást, átjavította a C-ket E-re – így volt neki könnyebb –, szerencsére az első C megmaradt, mert más lapon volt. Mivel a nyugati forrásokban a Cusala, Cussal stb. alakok fordulnak elő, valószínűleg a Keszé törzsében a nevet már sz-szel ejtették; de a Kücse alakot is használhatták még más törzsekben, gondoljunk a Kecsed falunévre, sőt a Géza (Geücsa: Fialabbik, Öcsi) név is ennek az alaknak az elferdítéséből keletkezett. Ibn Fadlân említi, hogy a bolgárok a kupát száhráhnak (már nem szágráknak) mondták, tehát a szótagvégek réshangúsodása náluk már korán lezajlott (Róna-Tas András: 188. oldal). Aztán a Küszéből a szóvégi „h” elmaradt. Bíborbanszületett Konstantin szerint egy „turk” törzs neve Kászé (MHK: 125. o.). Alighanem ott szintén a bolgár Küszé (Kicsi) elnevezéssel találkozunk (Vagy Küszjé? A csuvas nyelvben az eredeti cs-ből szj lett.), csak másoláskor elvették a második betűt. (A középgörög kiejtésben már nem is volt ü hang, az üpszilont már i-nek ejtették. Az eredeti alak a magánhangzóösszhang miatt sem lehetett Kászé. Vagy az üpszilonra eshetett egy paca, elkenődött, és alfa lett belőle? Esetleg ezt a törzsnevet is az átkok kivédéséért már torzíva közölték, mint a „megert”?)

Feltehetjük a kérdést: Anonymus miért írta ugyanannak a személynek a nevét egyszer Curzannak, máskor Salanusnak, harmadszor Cuseenek? A válasz egyszerű: mert ő sem tudta, hogy ugyanarról az emberről van szó. Ő feldolgozta a regösök énekeit, a hozzáférhető nyugati forrásokat, és kiegészítette a saját véleményével, szemléletével (A birtokadományok egy része és az évszámok alighanem a saját számításai.), és a különböző neveken szereplő Küszét (mai kiejtése: Kesze) más-más személynek gondolta. (A Salanust némelyek Zalánnak olvasták, ez a Kuzalán név vége, tehát azonnal adódott az ötlet, hogy a két név ugyanazé a személyé. Amikor vizsgálni kezdtem ezt az első pillanatban abszurdnak tűnő lehetőséget, az egymásnak ellentmondóknak hirdetett történelmi források (geszta, krónikák, külföldi följegyzések) egymás kiegészítőiként csodálatos harmóniává álltak össze. Így meg kellett tartanom, sőt bizonyítottan kellett tekintenem a föltevést azután is, hogy rájöttem: mind a két nevet másképpen mondták.)

Anonymus szerint Kurszán az egyik vérszerződő vezérnek, Kündünek volt a fia, tehát még csak nem is Álmos és Árpád törzséből származott. A Kézai és a Képes Krónika Künd fiát Kücsidnek nevezik, és szerintük sem származott a vezető törzsből, efféle tisztségéről nem írnak. Hogyan lett belőle mégis a magyarok kendéje néhány modern tudományos feldolgozásban? Számomra még rejtély; egy bennfentest kell ez ügyben megkérdezni: ki volt, aki bő vacsora után ilyesmiket álmodott? A katonaságnál ugyan megtörténik, hogy valakit az érdemeiért a halála után előléptetnek, de több mint ezer év után is megcselekedni ezt ilyen természetes jószívúséggel? Mégiscsak túlzás. Nem mintha sajnálnám a címet attól a szegény Kücsidtől, de neki is legyen elég annyi, amennyit a Jóistentől kapott! Rosszindulatúsággal ezért még nem vádolhat meg engem a túlvilágon, mert átbogarásztam „A magyar honfoglalás kútfői” című forrásgyűjteményt, és a külföldi följegyzések között sem találtam egyet sem, amelyik erre a tisztségére utalna, sőt azok szerint is a derék ősünk egészen más méltóságban tündökölt. (Például: Bíborbanszületett Konstantin császár szerint a magyarság vezetői már Etelközben Álmos és Árpád lettek, Aventinus középkori történetíró szerint pedig a Kárpát-medencében „Cusala” főszereplő volt már a magyarok honfoglalása előtti években is. A Georgiosz barát utódja által leírt találkozáson aligha képviselhette a vezértörzset két ember, a többi egy sem. A kendének más munkakörük volt (Jaltában sem volt ott az angol királynő.). Egy kicsit furcsa „tudomány” lenne a külföldi forrásokat is elküldeni a búsa, csak azért, mert ők sem az előkelő elméletek szerint vallanak. Akármelyik följegyzés hitelességét meg lehet ugyan kérdőjelezni valamilyen magyarázattal, de annyi valóságmagjuk csak van, mint a jószívűsködéseknek, tegye azt egy bármennyire is eszes és felkészült ember. Ha valaki hajlandó ezt végiggondolni, rájöhet: „Kuszán” magyar „dzsilla” sem lehetett.)

Ha már ennyi időt eltöltöttünk ezzel a Kücsiddel, nem lenne méltányos dolog megfélekezni a nyárrittyeni bíróról sem, mert okos ember az ő történetéből is tanulhat, ha akar; nem hiába említettem meg. Ennek a bírónak jutott az eszébe, hogy ideje volna már fölépíteni egy aszalót a Köröshetedi-tó partjára, ne kelljen a szegény nyárrittyenieknak dideregniük majd télen a hideg szélben. Fel is fogadott néhány ácsot, üssék már össze azt az épületet! Két nap múlva jelentették neki: kész az aszaló. Nem nagyon hitte a bírót, hogy ilyen gyorsan elkészülhetett; gondolta: kifizetés előtt megnézi: úgy van-e; vagy inkább, hogy ne járjon hiába, megkérdezi külön-külön azt a két juhászt, akik arrafelé legettettek.

– Készen van az aszaló – felelte az egyik –, csak túl kicsi rajta a bejárat, főleg egy ilyen nagy kemény embernek, mint amilyen én vagyok.

– Van ott valami szín – felelte a másik is –, csak a bejárat előtt a csalánokat is ki kellett volna vágniuk, ne csípjék össze az ember kezét, ha a kulcsot leejti.

Elgondolkodott a bírót, mert neki szabad volt: Biztosan hazudság az egész, nagyon ellentmondásosan mesélnek a pásztorok: ami az egyiknek kicsi, az a másiknak csalános. Ráadásul a második csak színez, az ő meséjében nincs se aszaló, se csereló. Nyilvánvaló, hogy még csak nem is hallottak róla, nem lesz ő tanult ember létére bolond elhinni az ilyesmit. Viszont ez a regényíró biztosan bolond – gondolhatja a kedves Olvasó –; ilyen se füle, se farka, se hitele meséket írni ebbe a komolynak látszó, jobbményű lábjegyzetbe! Ilyen észjárású bírót nem létezhetett még Nyárrittyenben sem, még ott sem, ahol aszalják a jeget, hogy nyárig meg ne romoljék.

– Bírót nincs is – bevallom –, de tudománybíró annál inkább létezik. Aki nem hiszi el ezt nekem, utánajárhat: ne sajnálja az útiköltséget, menjen el Nyárrittyenbe! (A híres település ott van, ahol a nyár az aszalt jégre lépve rittyenteni szokott; legalábbis én így hallottam még rövidnadrágos koromban a régi pajkoskodó öregektől.) Egyúttal a köröshetedi tavat is körösheti, ameddig csak akarja.

A nyárrittyeni elbíráló után illendő Anonymus betűvetésével is újra foglalkoznunk egy kicsit; nem másért, de akinek nincs humorérzéke, annak is kell kapnia valamit a pénzéért és az idejéért; ne csak zsörtölődjék magában a sok fonákoskodásért! (Akinak van, az is kibírja, a nyárrittyenkedőkre meg ráfér.) A korabeli magyarországi latin szövegek neveiben az s betűvel az s, cs, zs hangokat jelölték, az sz-et főleg z-vel vagy sc-vel jegyezték; például: Zobolsu olvasata Szobolcsu, mai kiejtése Szabolcs; a Halotti beszédben gimilsben olvasata gyimilcsben, a mai kiejtése gyümölcsben. Anonymus más neveket sem toldogatott meg latinus -us végződéssel, valószínű, hogy a bolgár Salanus nevének a vége sem az; tehát az olvasata Csalánus, illabiális a-val.

A magyaroknak is, a törököknek (bolgároknak és türköknek) is megvoltak a vitézénekeik. Az utóbbiaké a török nyelvek beolvadásával elhaltak, de azelőtt még információk kerülhettek át belőle a magyar énekekbe. Így történhetett meg, hogy némelyekben ősünk neve Küszé volt, ahogy a törzsében mondták, másokban a lefordított Kücsid vagy az elferdített Kurszán (Ólom. Hálónéhezék? Emlékezzünk: az s betűvel nem a latin s hangot jelölték! Élhetek ilyen nevű (szürke és elnehezült) emberek, és ez befolyásolhatta az énekmondókat.). Ezekhez járult a csúfnév, Csalánus; a regösök bátran használhatták egy áruló idegenre, mert a hallgatók tudták, kiről van szó; pár emberöltő után ez elfelejtődött, míg az ének megmaradt.

Tehát az egykori pasas valódi neve Küszé volt (mai formái: Keszi, Kesző, Kizsel, Köseley), csúfneve Csalánus, amelynek mai kiejtése Csalános, a magyarok még Kücsidnek (Kicsinek) is hívták.

U. I.: Egyes ízig-vérig tudományos remekművekben hősünk modern megnevezése Korcán. Főleg a költőknek ajánlom, hogy használják ezt a névfacsarítást, mert gyönyörű verset lehet írni vele:

Rejtelmes vezérünk Kündefia Korcán,
Róla a följegyzés a gatyája korcán.

Bocsánatkérésként idézem Rogerius egyik félmondatát: „...mert én ezt a kérdést nem valakinek a leleplezése, vagy a hírnevének a csorbítása céljából vizsgáltam meg, hanem okulásáért.” Amit kibírt a 13. századi kényes lovagi büszkeség, az talán ma sem sértő.

Tizennegyedik fejezet,

**amelyben megvizsgáljuk, hogy mire mondja a székelj:
Csak lassan, mint meneküléskor!**

„...a sivataggal szomszédos [eredetileg talán: felőli] határukön hegység van, amelyben A.in [alin?, alán?] nevű nép szállt meg (...) Ez a hegység a kazárok országához csatlakozik.” [Don-hátság?]

Al-Bakri mohamedán geográfus a magyarokról (Kmoskó Mihály fordítása, Zimonyi István átdolgozása, 8.: 256. o.)

„A turkok nemzete szintén nagyon tart az említett besenyők nemzetétől, mert gyakran szenvedett tőle vereséget.”

Bíborbanszületett Konstantin császár (Szabó Károly fordítása, MHK(14.): 110. o.)

„...egy keresztény nép lakik, melyet mordátnak neveznek, s ezek és a nendezek közt tíz napi járóföld terjed.”

Gárdezi (gr. Kuun Géza fordítása, MHK: 170. o.)

„A szőregiek azt mondják, hogy a nem szúró és nem vágó puszkagolyó nem ér semmit a boszorkányok ellen.”

„Régi szamojéd monda szerint a sámánokat nem fogta a nyíl, kés vagy fejsze.”

László Gyula (10.:194. és 312. o.)

– Ébredjen kend, égnek a jelzőhalmok!

Kesze azonnal talpon volt; kinézett a sátorból: a keleti láthatáron apró, fényes pontok, valóban a lármafák égtek. Az éjjeli szellő távoli kürtszót hozott: riadót. Nem lehet tévedés: a besenyők átlépték a határt.

Ő is elővette a kürtjét és belefűjt, hallja mindenki: asszony, gyermek szedje össze a holmiját, és meneküljön nyugat felé, a férfinép meg gyülekezzen! Alig vette el az ajkától a kürtöt, a dallam messze megismétlődött: egy nyugati nemzetség illája adta tovább a vészhiót.

Nemsokára egy kisebb csoport élén lovagolt kelet felé. Omurát kazárjai jöttek szembe, őket kérdezte:

– Mit tudtok, mi történt?

– A besenyők megtámadtak. A Thana-könyöknél kelhettek át, a kálizokat telibetalálták; ott, ahol vöröslük az ég alja, az ő házaik égnek. Hozzánk még nem értek el; a népünk menekül, hamarosan ideérnek. Omurát kérdezteti: a férfiakkal visszavonuljon ő is, vagy kend jön előre a segítséggel?

– Vonuljon vissza ő is a nép mögött. Amíg meg nem tudjuk: mekkora sereg tört ránk, nem ugorhatunk nekik. Ha csak egy kisebb portyázó csapat lenne, az örök nem lármázzák fel az egész népet. Menjetek át a Kicsi-Thanán túlra, mi is visszavonulunk. Ha majd kivilágosodik, akkor majd meglátjuk: hányan vannak, mit tehetünk?

Omurát kazárjai visszafordultak, hogy lóhalálában megvigyék a parancsot. Kesze gyors futárokat küldött Levédiába a magyarokhoz, meg Kazáriába az ájisádhoz.

A nép gyorsan szedelőzködött, mentette az életét; a kapkodásában azt sem tudta, mit vigyen magával. Nyikorgó szekerek, bőgő állatok indultak nyugat felé. Nem lesz könnyű átúsztatni őket a Kicsi-Thanán a sötétben.

Reggelig megérkeztek a kazár menekülők is, azután már csak a kálizok jöttek, már akiknek sikerült megmenekülniük. Nyomukban feltűntek a besenyő felderítők; csak távolról szemlélődtek, hogy a kavarak nyílveesszői ne érhessek el őket. Mögöttük, a távolban már egy nagyobb sereg közeledett. Kesze a harcosaival követte a népet: átúszattak a Kicsi-Thanán. Közben megérkeztek a magyar harcosok is.

Az új illa, Básmán⁷¹ vezette őket; nagy darab pocakosodó ember volt vastag ajkakkal, csak a szép metszésű, meleg tekintetű szemei hasonlítottak a hűgáéhoz, az Ünükünéhez. Valóban, amikor Keszére nézett, mintha a Napkisasszony huncutkodott volna vele újra. Annak a nőnek az emléke a legváratlanabb pillanatokban bolygatja fel, pedig már semmi értelme sem lenne rágondolnia; olyan elérhetetlen számára, mint a Thanába esett fejsze; meg rendes felesége is van már, és gyermekei, ideje lenne elfelejteni a felejténivalót.

Kesze csak hírből hallotta Básmán tisztségbelépését, de már ismerte: találkozott vele vagy két éve, amikor magyar vasért járt a karvalydi vásárban a Kicsi-Ingul, vagy ahogy a magyarok nevezik: a Kicsi-Mosó partján; így ő szólította meg:

– Kend az új magyar illa?

– Az.

– Hozta a segítséget?

– Azt.

– A többiek hátrább jönnek?

– Ott.

Azután ő kérdezte meg Keszét:

– Hányan lehetnek?

– Szemben vagy háromezren, de vannak csapataik fennebb és lennebb is a folyó mentén; sőt biztosan még hátrább is, ahol nem láthatjuk őket. Hamarosan visszatérnek a hírnökök, akkor többet fogunk tudni.

– Ha az egész besenyő hadsereg ránkjött, akkor csak úgy vehetjük fel a harcot velük, ha megérkezik a kazárdiak segítsége is. Azok nélkül nem bírunk velük.

– Addig velünk mi lesz?

– A nép vonuljon tovább nyugatnak, nehogy legyilkolják! Megengedjük, hogy ingyen legeltesse a rétjeinken, amíg tart ez a háború. A férfiakkal fel kell tartoztatnunk őket itt a folyó mentén. Erre a háromezre ti elegen vagytok; mi fennebb megyünk, ahol a folyó nem olyan mély. Akármi történik, üzenj a kürttel; de hírnökökkel is, mert kürtölni a besenyők is tudnak. Ahogy a kazárok hátbatámadják őket, nekünk is azonnal rájuk kell mennünk. Tudod a kazárok titkos jelét?

– Persze, hogy ismerem.

– Vigyázz, nehogy azelőtt átcsaljanak a besenyők valami jellel! Biztosan megpróbálják.

⁷¹ Az Ibn Haiján 10. századi mór történetíró által közölt magyar vezéri listában Lövedi és Libundi között Básmán található. (Elter István és Vékony Gábor után, MHK (2000): 885. o.) Mivel ő is a Levédi nemzetségből származott, a bizánciaknak ő is Lebediás volt. (Hasonlóan ahhoz, ahogy a magyar krónikák is egy szereplővé vonták össze a két morva fejedelem: I. Szvatopluk és II. Szvatopluk emlékét.) Bizonytalan a név kapcsolata a Vácmán helységnévvel (Vácmán-tető Marosvásárhely és Ákosfalva között), valamint a Vácmán székhely ággal (A 16. században Wachyman, 5.: 95. o.).

- Vajon a besenyőknek is olyan fontos, hogy beleavatkozzanak?
- Nélkülünk ők sem érnek sokat; ha eszük van, nem hagyják, hogy elveszünk.

Természetesen a keleti kazárokról beszéltek, Omurát emberei ott voltak a folyó mellett, valamivel lennebb.

Alighogy elmentek a magyarok, a domb tetejéről a lesők jeleztek a zászlóval: Kőriskerek⁷² felé egy nagyobb besenyőcsapat közeledik. Kesze a harcosai egy részét odaküldte.

A besenyők később szemben is megszorodtak, most már egészen a folyó széléig kilovagoltak. A bolgárok visszavonultak egy nyíllövésnyire, a folyó felett nem volt tanácsos nyílpárbajt folytatni: az ellenség többségben volt, több nyílvesszőt lőttek volna ki ugyanannyi idő alatt. A besenyők csalogatni próbálták őket: be-belovagoltak a víz szélébe, mintha át akarnának kelni. Kesze tudta, hogy nem olyan buták, hogy megpróbálják; a víz a középén elég mély volt, úgyhogy le kellett volna szállniuk a lóról, és a vízben lubickolva pedig könnyű célpontokká válnak, ha a bolgárok előrevágtatnak. Estig még fel tudják tartóztatni őket, ha velük párhuzamosan mozognak a folyó mentén, de az éjszakai sötétségben valahol csak át fognak jönni. Addig csak eléri a nép a magyarok földjét.

Megérkeztek a hírnökök az alsó és a felső csapatoktól, majd Básmántól is, összeadva az eredmény keserves volt: az egész besenyő had ott volt a folyó mentén. Nem is rejtegették magukat; látszott: azt akarják, hogy a magyarok és a szövetségeseik elmeneküljenek.

Estefelé újabb üzenet jött Básmántól: ahogy besötétedik, visszavonulnak a következő folyó, a Bor-Isten⁷³ mögé.

Már egy hete rostokoltak a Dnyeper jobb partján lesve, hogy a besenyők hol próbálnak átkelni; a fáradtságtól Kesze már alig látott. Az utolsó napokban már egy fia besenyő sem lézengett túlfelől, de ki tudja, cselvetés is lehetett. Éppen csak lekoppant a szeme és aludt egy kicsit, amikor meghallotta, hogy a sátor mellett azt beszéltek: a magyarok kiegyeztek a besenyőkkel.

Az emberek örültek a kósza hírnök: vége a háborúnak, még mielőtt elkezdődött volna igazán, de őt olyan balsejtelem szállta meg, hogy idegességében nem tudott helyt maradni. A vezérséget átadta Jabolcsnak, annak nagy öröme: legyen az az illa, amíg ő távol lesz; és Szárváradnak, a magyarok központja felé vágatott.

A magyarok éppen a Kiengesztelő ünnepüket tartották, sűrű sorokban járták körül tizennyolcszor egy turulmadár alakú úton a szent dombjukat, ahol a fehér lovat áldozták, mintha béke lenne. Ez az áldozatuk a fő istenüknek, a Napistennek szólt, de ha eljön az éjszaka, a sötétben – hogy a Napisten észre ne vegye – elvégzik áldozatukat a másik istenüknek is; ott a Földanya köve is a szent dombon, rajta a stilizált női alak, amelybe a termékenység jeleként mind kisebb és kisebb alakok vannak belevésve, és amelyből kinő az életfa. A kő most a lapjával lefelé van fordítva, hogy fentről semmit se lehessen gyanítani. A magyarok nagyon tisztelik Nagyboldogságasszonyukat, a Földanyát; stilizált alsó része ott díszleg minden ház bejáratán, hogy az asszonyaik és az állataik minél termékenyebbek legyenek; és ha egy idegen megkérdezi, hogy mi az, hol azt felelik, hogy egy szív, hol meg azt, hogy egy virág⁷⁴,

⁷² A kerék régen környéket jelentett.

⁷³ Boristen (görögül Borüszténész) a Dnyeper régi neve.

⁷⁴ A magyarok a tulipánt csak később ismerték meg. A negyedik és ötödik századi nő- és madárszobrocskákat a tudósok cikádáknak nevezik. Közülük egynéhány már megközelíti a később tulipánnak nevezett formát (L.: Bóna István (2.): 107/1 és 40/1 fényképeket!) (A franciáknál lilium.) Ezeknek a kultikus szimbólumoknak a használatát a magyarság már a Honfoglalás előtt átvehette (L.: Emese-monda!). A tarcali tarsolyelemezen a motívum még egy hölgy törzsét és lábait stilizálja. (A Földanya és egy férfiisten születése egy ősi virágból?) Ha a korábbiakat fából faragták ki, a régészeti bizonyítékokat hiába is keresnők. Egyelőre még nincs adatom arra, hogy a bolgárok is imádták volna a Földanyát. A magyarok akkor már a tízes számrendszert használták, de a vallásukban nyoma lehetett a régi, hatos számrendszernek is. A hatot eredetileg nyolcnak (kötégnek) nevezték; a harminc (harmincszor hat) eredetileg tizennyolcat jelentett.

aszerint, hogy éppen milyen nézetből faragták oda. A tarsolylemezeik is nagyon pajzánok: női szeméremtesteket gyümölcsöző termékenységfák kacskaringóznak rajtuk.

Az öregasszonyok otthon maradtak tűzörzőnek, egyikük énekelni kezdett:

– Egy szem látszik ugyan, de százan lehetnek;
Ha megállunk vívni, szélről bekerítnék.
Ez a magyar mondó! Nem egyedül követ.
Elfáradt lovával utol úgysem érhet.
– Húgocskám, ne higgyél a hazug kun szónak!
Rongy szolgáló leszel, hogyha majd megunnak.
Rántsd le a mocsok kunt: Fogd meg a kaftánját!
Szorítsd a kaftánját, úgy hagyd ott gyors lovát!
– Nem bírom, nem bírom kaftánját megfogni,
Kaftánját szorítva lóról leugrani,
Szép fiatal testét kardodnak kitenni,
Szerető jó lelkét a Halálnak vetni.
– Édes kicsi húgom, hallgass a bátyádra!
Édesapánk vár ránk, gondolj fájdalmára!
Rántsd le a csábítót: Fogd meg a kaftánját!
Szorítsd a kaftánját, úgy hagyd ott gyors lovát!
– Nem bírom, nem bírom kaftánját megfogni,
Kaftánjától fogva lóról lerántani,
Imádó szemeit sebes kínba lökni,
Kedves arcocskáját vérrel befröcskölni.
– Szép húgom, könnyörgök: hallgass a bátyádra!
Anyánk beteg szívét szétzúzza bánatja!
Rántsd le a hódolod: Fogd meg a kaftánját!
Szorítsd a kaftánját, úgy hagyd ott gyors lovát!
– Istenem, Istenem, ezerszer jaj nekem:
Bárhogy ver a szívem, ezt kell most megtennem;
Mefogom erősen takarónk: kaftánját,
Életünk-halálunk: itthagyjuk gyors lovát.
Nem hagyták a kunok a vezért sorsára:
Sebzett sörtésvadként tekeredtek hátra.

Kesze ismerte már: A magyar kende lányának a balladája, az édesanyjától is, Emecstől is sokszor hallotta: Hét kun elrabolja a magyar kende lányát, akibe a vezérük, egy sárkányfajzat, aki csak a bal sarkán sérthető, szerelmes. A lány bátyja, a mondó (az illa), a magyar Kadmosz egyedül veszi üldözőbe a rablókat; egy nap és egy éjjel után a közelükbe kerül, de a lova fáradt, nem tudja utolérni őket. Meggyőzi a húgát: úgy ugorjon le a kun vezér lováról, hogy rántsa magával az elrablóját is. A többi kun visszafordul, nem hagyják egyedül a vezérüket.⁷⁵

⁷⁵ Nagy Géza és László Gyula szerint (10.:310.-325. oldal) a Szent László-legenda pogány kori hagyományra épül; keleten a templomi festményekhez hasonló képeket találtak (10.: XXXV.-XLIV. táblák). A csak-sarkon-sebezhetőség pogány hiedelem, a magyar táltosmesékben is előfordul. Hasonlóan a Kőműves Kelemenné balladához, több szomszédos nép énekelhette különböző változatokban (Vagy a Fehérlófia-Fehér szerecsen mesékhez). A Szent György történet a hagyományoknak alighanem egy grúz eredetű változata. A hagyomány magja egy régi anatóliai ének lehetett, amelynek a cselekménye az elhurcoltak által a görögökhöz is átkerült. (Homérosz neve hasonlít gomérhoz, a kimmerek másik nevéhez. Trójában a priámoszi rétegre következő a gomérekre utal. Homérosz alighanem egy eposzba vont össze a két pusztítás emlékét: az akhájokét és a gomérekét sújtó aiólokét.) Az Iliászból a magyar illa szerepében Hektór (a kergetőzésnél szerepcsere), aki ázsiai királyfi, nem akháj. A testvére és megbosszulója (a Kígyófajzat, ógörögül Akhilleusz megölője) a görögöknél még férfi (Párisz).

Másnapra lejárt az ünnep; ideje volt, hogy valaki Keszével is szóba álljon. Básmánnak más dolga akadt, a féltestvérét, Szabolcsot küldte maga helyett. Kesze már ezt is baljós jelnek tekintette, nagyon rossz hírt fog hallani biztosan.

Szabolcs barátságosan üdvözölte:

– Hogy vagy, Kücsid? Régóta nem láttalak.

– Mindjárt te döntöd el, hogy miként leszek. Remélem: erősen nem nyomorítottatok meg minket.

– Mi nem nyomorítunk meg senkit, főleg téged nem, de nehéz idők járnak, Kücsid.

– Megkötöttétek a békét a besenyőkkel?

– A mocskok kazárok nem mozdultak, muszáj volt valamit tennünk. Lehet, hogy a segítségük nélkül is győzhettünk volna, de akkor úgy legyengülünk, hogy később nem tudunk megállni az oroszokkal szemben. Ha kibékülünk a besenyőkkel, később akár szövetséget is köthetünk velük.

Kesze érezte, hogy a torka összeszorul: az ő legelőik nagyon közel voltak a besenyő határhoz.

– És mi a béke ára? – kérdezte.

– Mindennek ára van, persze.

– A mi földjeinkből mennyit adtatok oda?

– Tudod, Kücsid, a körülmények minket is kényszerítettek. A fiataljaink még a kazároknál vannak.

– Azt mondd már meg: mennyit adtatok oda!

– Ha a kazárok megmozdulnak...; elég lett volna egy fölvonulás is, hogy megossza a besenyő hadat...

– Azt mondd már meg: mennyit adtatok oda a mi földjeinkből!

– Mind oda kellett adnunk, Kücsid.

– Mind?! Az egészséget odaadtátok?!

– Oda kellett adnunk mind, Kücsid. Ne feledd: valamikor mind a miénk volt, mielőtt ti, dontómögiek⁷⁶ odaköltöztetek. A mi földjeinkből is odaadtuk a Bor-Istentől keletre eső részeket. Senkinek sem lett volna jó, ha a két nép legyilkolja egymást; ezért úgy döntöttünk, hogy párviadalt ajánlunk fel a besenyőknek. Szent fogadalmat tettek, hogy ha az ő emberük veszt, visszatérnek a régi területükre; és mi is megesküdünk az Öreg-Istenre, hogy átadjuk nekik a keleti részeket, ha a mi emberünk marad alól. A táltosok végig kérték a Jóistent, hogy minket segítsen meg; Sebes állt ki az Ügyek nemzetségből, de a besenyő bajvívóval szemben még ő is csak alulmaradt. Lelke legyen megbecsülve a túlvilágon, mert megcselekedte, ami tőle telt. Ezután mit tehettünk volna mást, el kellett fogadnunk az istenítéletet.

Kesze érezte, hogy a szíve összeszorul. Szeme előtt megjelent a szülői ház az almafákkal, a szőke Thana, szemben a dombon az ősök sírjai; ezekhez nekik többé semmi közük, mind a besenyőké!

– Most mi lesz az én szerencsétlen népemmel?

– Elrendezzük, Kücsid. Básmán azért ment el.

– Hova ment Básmán?

– Beszél a görögökkel. Valamikor Csaba is a görögökhöz menekült, amikor üldözték az ogurok. Sokat segítettük mi is őket, most ők is segíthetnek: egy darab földet csak adnak nektek valahol. Jó harcosok vagytok, nem járnak veletek rosszul.

⁷⁶ Alighanem Kazáriát hívták Dontómögének.

- Hogyan menjünk ennyi állattal a görögökhöz?
- Meglátod: hajón átvisznek. Akkora hajók vannak, hogy mind elfértek rajta.
- Ennél még a harc és a halál is jobb lett volna.
- Meghalni könnyű, Kücsid, de amíg az embernek kötelességei vannak, nem szabad. Legkönnyebb dolog: nekirohanni az ellenségnek és meghalni, mert az életet már nem lehet elviselni. Gyermekeitek vannak, akiket föl kell nevelnetek.

Amíg Konstantinápolyból várták a választ, a magyarok földjein legeltettek. Elég vita keletkezett belőle, már félős volt, hogy a két nép egymásnak esik. Végül megérkezett egy görög követ; Kesze későn tudta meg; mire a Básmán házához ért, már rég folyt a beszélgetés. Elszorult szívvel ment be.

- Jó, hogy jössz, Kücsid; megoldódott a sorsotok – köszöntötte Szabolcs.
- Indulunk délnek? – kérdezte Kesze szorongva.
- Nem, nyugatnak. A nándor⁷⁷ bolgárok és a morvák országa között van egy háborúpustította, majdnem lakatlan gyepű, oda fogtok menni. A görög császár most jóban van a Bolgár Birodalommal, elrendezi, hogy titeket ne zaklassanak; miért is zaklatnának, elvégre rokonok vagytok?
- És a morvákkal?
- Azokkal majd te rendezd el a dolgodat! Ha lehet: szóval, pénzzel; ha nem, akkor az íjaitokkal. Ha gyengül a besenyők nyomása, mi is segítünk. Szövetségesek kell maradnunk továbbra is, elvégre vér vízzé nem válik.

⁷⁷ A nándor országost, birodalmit jelentett (Talán a germán landerből? L.: Hollander!), tehát a déli bolgárokról, a Bolgár Birodalomról van szó. Az örmény források megkülönböztették az onogur bolgárokat a „vlendur” bolgóktól (Róna-Tas András: 179.o.).

Tizenötödik fejezet,

amelyből kiderül, hogy milyen néha, ha beborul.

„...a szkyták, névszerint a kazárok közül jövének, akiket bolgároknak neveznek, a Duna mellékére telepedtek, és a szlovének szomszédaivá lettek.”⁷⁸

Orosz őskronika (MHK (14.): 367. o.; dr. Jagič V., Thallóczy Lajos és dr. Hodinka Antal 19. századi fordítása)

„Az Úr testetöltésének 889. évében az ungárok legvadabb nemzetsége⁷⁹...előjött a szkíta tartományokból, a Thanais áradásoktól megnőtt mocsarai közül.(...) A fenti helyekről az említett nemzettséget a szomszédos népek üzték ki, akiket besenyőknek hívnak.”

Regino prümi apát világkrónikájából (MHK: 320. és 321. o.)

„Kusid Ungária középső vidékére érkezett, és leereszkedett a Duna vidékére...”

Képes Krónika (6.: 43. o.; Bellus Ibolya fordítása)

„A területet, amely a Tisza és a Duna között van, a nagy Keanus, Bulgária hercege, Salanus herceg elődje vette birtokába (...), és szklávok meg bolgárok készítették el ott a lakásaikat.”

Anonymus (MHK (14.): 407. o.)⁸⁰

⁷⁸ Van olyan vélemény, hogy ezek a sorok a balkáni bolgárokról vonatkoznak. A balkáni bolgárok nem a kazárok közül, hanem azok elől vándoroltak el. A szövegből kitűnik, hogy azokról a bolgárokról van szó, akik a szlovének szomszédjaivá váltak, és azokról a szlovénekről, akiknek a földjét az Északi-tenger melléki (A kételkedők olvassák el az egész krónikát!) ellatinosodó frankok elfoglalták (Dunántúl és Szlavónia), és akiknek a területére később a magyarok is betelepültek, így az „az ugrok és a bolgárok földjévé” vált; tehát nem Aszparuk bolgárjairól. Az a megjegyzés, hogy az ugrok Herakliusz császár idejében kezdtek „hírré kapni”, azt jelenti, hogy akkor érkeztek a kijeviek szomszédságába, ahol azok információkat kaphattak felőlük; és nem azt, hogy akkor távoztak volna el onnan. Ez egy közbeszúrt adat, utána és az avarokról szóló rész után tovább folytatódik a megkezdett gondolatmenet: az a kijelentés, hogy Oleg idejében történt, mind a fehér, mind a fekete ugrok betelepülésére vonatkozik. (Az eredeti ósláv szövegben nincs benne az „ez”, csak a fordításban; a „коке” (ракоке) szintént jelent.)

⁷⁹ „Az Úr testetöltésének” jelentése: Jézus születése után. Az ungár név az onogurból származik (Jelentése: tíz ogur (ugor) törzs, a vengrié ugyanaz, l: negyven!); a hetedik században onogur törzsek telepedtek az avarok közé (László Gyula régész szerint); ezután a nyugati forrásokban az avar mellett az ungar elnevezés is elő-előttűnik (L. Olajos Teréz és Király Péter adatait: 7.:97. és 98. o., 9.:114. o.). Kesze bolgárjai sokkal jobban hasonlítottak rájuk, mint a balkáni elszlávosodó bolgárokra (L.: Bíborbanszületett Konstantin: „A bolgárok korábban onogunduroknak nevezték magukat.” (Róna-Tas A. (16.): 179. o.!). Ugyanazok a törzsek tartoztak egykor az onogur, később az avar, majd a bolgár törzsszövetséghez.; ezért a nyugatiak az onogurok egyik nemzetségének tekintették őket. Később ezt az elnevezést kiterjesztették az egész törzsszövetségükre, még a finnugor nyelvű törzsre is. Mivel az ófeltnemet nyelvben a „hungár” szónak volt jelentése (éhség), nyugaton a név elejére egy h betű került (l.: Róna-Tas: 218. o.), angol alakja a „hungarian” lett.

Ha feltételezzük, hogy a Bíborbanszületett Konstantin császár művében az „Ötven évvel ezelőtt” úgy kerekedett ki, hogy a hatvanat egy felhasznált iraton a régi számjegyekkel jegyezték le, és a másolgatások folyamán az ötvenes utáni delta elmaradt, a kavar bevándorlás akár 890-ben is lehetett. Aventinus csak 892-re tette.

⁸⁰ A kavar bolgárok, mint később csatlakozott törzs a legveszélyesebb helyen, a besenyő határ közelében laktak (Al Bakri mohamedán földrajztudós szerint: „Országuk határa nyugaton a Buwayra [Buga illa? Buda illa?] országa és Buyaslaw [Ugyanaz más adatközlőtől: sláv=illa] országa, északra tőlük van a Rus [normannok uralta szlávok]; keletre tőlük vannak a besenyők (...) és a lakatlan puszták.” (Kmoskó Mihály fordítása, Zimonyi István átdolgozása, 8.: 257. oldal), ott inkább keveredtek a magyarokkal, mint a szlávokkal. (A Kazár Birodalomban az összes északi külföldit szlávoknak hívták, ezt az elnevezést vette át tőlük Ibn Fadhlan is (MHK: 201. és 203. oldal), így nevezhették a Magyar-törzs tagjai is az északról jövő bevándorlókat. Erre a szemléletre, vagyis hogy a más eredet miatt az azonos anyanyelvűeket is idegennek tekintik, és más-ként nevezik, ma is van példa: A zsidókat sokan tartják idegennek, sőt vannak, akik még a székelyeket is románózzák.) Keleti

Az új hazában az elején minden jól ment. A föld termékeny volt, a fű magasabb, biztosan sokkal több eső esik erre felé; az éghajlat is melegebb, a déli részeken a hó egész télen meg sem tudott maradni; ha hullt is egy kevés, pár nap alatt elolvadt; legelhetett a jószág kedvére. A magyar bérlők jó nagy darabokat szántottak fel a folyók mentén a fekete földekből, senki sem mondhatta már, hogy az ősi bolgár terület. Amikor tavaszodni kezdett a hólebe elszórták a búzát, árpát; az ösvények között távolságokat hagytak, hogy ne tapodják össze a vizes földet; aztán bogos-tüskés ágakkal a tetejét jól meghúzogatták, hogy a mag betakarodjon, a madarak el ne hordják. Az őszt már az első hó alá elvetették, hogy tavasszal minél hamarabb – mielőtt a nap a föld felső rétegét kiszárítaná – megerősödjék.

Kicsit furcsa volt, hogy a bennszülöttek ősszel sokkal korábban vetettek és a magaslatokra, de a megszokott dolgokon nem változtattak.

Aztán esni kezdett, esett napokig; ilyen tavaszt még az öregek sem láttak; a vizek kezdték előnteni a szántóföldeket.

Kesze a keleti részekre lovagolt, ott már minden víz alatt volt, túl a nádasokon mintha megbolondult volna dagadt, rohant a Csiglő (Kanyargós-víz, más néven a Tisza⁸¹), öntötte a vizet kétfelé magából; biztosan a hegyekben a havat az eső csak a napokban olvasztotta meg.

A parasztok nagyon el voltak keseredve:

- Milyen földre hozott kend minket?! Itt mindent megöl a víz!
- Amilyenre lehetett. Ne legyetek megijedve, csak a ló első térdéig ér! Ott a felhők alatt látszik valami magaslat, kimehettek – felelte Kesze.
- Nem is magunkért kesergünk; mi megleszünk valahogy, de mi a vetéssel?
- Fent a dombokon majd újra vetek.
- Hogyan vessünk, ha nem szántottunk?
- Szántotok ezután. Ilyen esős helyen úgyis lesz valami. Mire a kölest kell vetni, fölszárad itt is. Ne siránkozzatok, a dolgotokat végezzétek el; a többi a Fennvaló dolga; eddig sem hagyott éhen halni titeket.
- De látja kend: csak nem áll el; hogy szakad fentről!
- Itt sem fog esni mindig. Amikor bejöttünk, szárazság volt. Otthon azért sírtatok már jó pár éve, hogy nincs eső, nem lesz termés. Na, itt most elég van, ne panaszkodjatok!
- A kende mit csinál ilyenkor; miért nem állítja meg? Miért kell annyi víznek lehullnia?
- Mert létrán nem jöhet.

helyzetük miatt kergette el őket az első besenyő támadás, amely Břborbanszületett Konstantin szerint a „turkokat” is Levédiából Etelközbe költöztette. (Valóban talán Etelközből a Levédek területe mellé. Etelköz a Volga és a Dnyeper köze lehetett (Vékony Gábor, (9): 97. o.)) Anonymus az őslakosok felsorolásánál valószínűleg azért hagyta ki a magyarokat, hogy ne kerüljön ellentmondásba saját magával. Szerinte ők mind Árpáddal jöttek be; csak így büszkélkedhetett, hogy a magyarokat soha senki sem igázta le. Valószínű, hogy már az őskrónikában is már így szerepelt, legalábbis ez derül ki a Képes Krónikából, ahol pont ezt a szemléletet kritizálja a szerző a 35. fejezetben. Betelepüléskor Keános volt a bolgár kende. (künes=fényesség? nap? Eredetileg elnevezéspótló lehetett, miután kagánnak csak a főuralkodót lehetett nevezni, vagy babonából a szent főpap címét nem volt szabad kiejteni; ugyanazt jelenthette, mint a magyar kende.) A szlávok a bolgár, avar, kazár uralom alatt a künes elnevezést knéz, knjáz alakban vették át. A dolgot kissé bonyolítja az a tény, hogy a méltóságnév személynévként szerepel mind a gesztában, mind a krónikákban. Lehet, hogy a méltóságnévet másként ejtették ki a Küszé törzsében, mint a többiben, ezért csúfnév lett a nevetségesnek tűnő alakból. A künde helyett némely törzsben használhatták a künisád alakot is; nem kizárt, hogy a Kanizsa szavunk ebből származik. (Ezért a szlávpartiak elátkoznak.)

⁸¹ Kristó Gyula Győrfi György és Zólyomi Bálint nyomán megállapította, hogy abban a korban melegebb és szárazabb volt az éghajlat (7.: 184.-185. o.). Ettől még időnként árvizek lehettek. Priszkosz szerint a hunok a Tiszát Tigásznak mondták. Ez Tzigasz (Csig) is lehetett a félezredes másolgatásak előtt (l.: Bultzu!). A Kézai Krónika „Chigle”-je tehát a Tisza, nem a Csig-ér. (L. a Zala megyei Kebele patakot, az Oroszhegyen, Szentkirályon, Tibódon átfolyó Ballét, a Küküllő folyókat, Küküllői János krónikás névadóit, vagy a korondi Kebeled (újmagyarul Völgykisvize?) patakot!) A „Tiphesas” szintén a Tisza volt, a kísérők kikerültették a temesi mocsarakat, egyetlen átjáróját sem volt szabad elárulniuk. Iránytű híján a görögök északinak ítélték az északnyugati és az északkeleti irányokat is.

Kinn a magaslaton egy újabb csoport jött szembe.

– Hova mennek, jóemberek? – kérdezte őket Kesze. – Tovább ne menjenek, ott mindenütt víz van.

– A hátunk mögött is víz van. Megátkozott vidék ez, itt még a föld alól is víz folyik.⁸²

Kesze nem tudta, hogy mi lesz, meddig nőnek még a vizek, de vezérként neki kellett magabiztosnak maradnia, hogy bátorítsa a kétségbeesetteket.

Amikor a vizek visszahúzódtak, úgy nőtt nyomában a fű, mintha a meleg tavaszi nap szívta volna fölfelé. A parasztok a dombokon új darabokat szántottak fel, hamarosan a gabona is kidugta az orrát. Akkor jött a hír, hogy egy nagyobb ellenséges csapat tört be északnyugatról. A népnek megint menekülnie kellett, most már dél felé.

Kesze a harcosokkal az ellenség felé lovagolt. Kevesen voltak, magukkal kellett vinniük a magyar férfiakat is, pedig ez addig nem volt szokás.

– Akartok-e aratni ott, ahol vetettetek? – kérdezte őket Kesze. – Ha igen, akkor meg kell védenetek nektek is az új hazát.

A támadók a ruhájuk után szlávok lehettek. Kesze ismerte már őket még az óhazából; harcos, bátor emberek voltak, de a széthúzásuk miatt sok apró népecskére bomlottak, emiatt régen a bolgárok sikeres rablóportyákat indíthattak ellenük,⁸³ de amióta az oroszok egyesíteni kezdték őket, nagyon veszélyessékké váltak a portyák, sőt az előrelátó vezérek már félni kezdtek a növekvő orosz birodalomtól.⁸⁴ Most már a besenyők félhettek: az országgal átvették annak a gondjait is; meg a kazárok, akik a bajban nem segítettek.⁸⁵ Keszének megvolt a maga gondja: ezekkel a nyugati szlávokkal kellett valamit csinálnia.

⁸² A folyószabályozások előtt az árvizek sokkal nagyobbak voltak.

⁸³ Dzsajháni Khoraszáni emír a 9. században följegyezte, hogy a magyarok a szlávokkal gyakran hadakoznak, és „mindig legyőzik azokat”. Nyilvánvaló, hogy egy olyan adatközlővel beszélgetett, aki egy kazáriaival állt szóba. Ha egy szlávot kérdeznek meg, a derék emír biztosan az ellenkezőjét jegyzi le.

⁸⁴ Nem az én feladatom eldönteni, hogy kiket neveztek ruszkoknak, skandináv eredetű harcosokat-e, vagy szláv vezéreket? (A tauruszk név vége?) A varég elnevezés a „vlag” szóból is származhatott, amely az ószlávban más vallásút jelentett.

⁸⁵ Mindkét népet a következő évszázadban az orosz (viking-szláv?) hadjáratok csaknem kiirtották.

Tizenhatodik fejezet,

amelyben a borúra még nem jön derű.

„Zuatapolug nevű fejedelem..., aki Bracta leigázása után a bulgárokon és a messiánusokon uralkodott”⁸⁶

Bécsi Képes Krónika (Bellus Ibolya fordítása)

„Hátrányos számukra a fegyveres kézítása és az éjjeli támadások.”

Bölcs Leo bizánci császár a „turkokról” (Morávcsik Gyula fordítása: 9: 87. oldal)

„Ha valaki megházasodik, a király mindegyiktől egy lovat kap.”

Gárdezi a bolgárokról (MHK: 166. o.)

A stratégia egyszerű volt: esténként gyakran mesélték az öregek: legjobb távolról legyőzni az ellenséget, kihasználva, hogy a nyugati népeknek gyengébbek az íjaik. Kesze is ezt próbálta alkalmazni: a bolgárok tegzében már elő voltak készítve a nehéz nyílvevesszők, a hosszúak vékony vashegygel, a páncélok átütésére valók, a bolgár vasgyűrők igazi remekművei; hegyükkel a halál vizébe merültek, a bőrbe fúródva majd súlyos fertőzést okoznak.⁸⁷ Eleinte visszavonultak az ellenség elől, hadmozdulatokkal késleltetve annak az előrenyomulását, amíg megérkezett Omurát a kazárokkal.

– Mi van, komám, nélkülem semmit sem érsz? – érezte nyeregben magát Omurát.

– Majd meglátom: veled mit érek – válaszolta Kesze. – Csak nem reménykedtél, hogy kihagylak belőle?

– Csak nem ezektől ijedtél meg?

– Vigyázz: a végén nehogy te ijedj meg! Már láttam nagy hősöket, akik a csata előtt nem tudták tartani a szájukat, hogy ne dicsekedjen; a végén meg a lovukat, hogy ne meneküljön.

– Az biztosan nem én leszek. Add át a megáldott fővezéri kürtöt, és ebédre megeszem az egészset. Nincs, amiért annyira ragaszkodj a vezérséghez; ha kettőnk közül valamelyiket megölik a csatában, az úgyis csak rám marad.

⁸⁶ Zuatapolug Svatopluk morva uralkodó eltorzított neve, Baktra helyett baktriaiakat kell érteni. (A kálizok Baktriából és Alániából indultak. Maszudi szerint: „Kharezm környékéről származtak, s az iszlám elterjedése után kevéssel kiűtött háborúk és pestis miatt a kazár királyhoz menekültek.” (MHK: 256. oldal, gr. Kuun Géza fordítása. A 11. századi Abu-Hamid al-Andalusi al-Gamati szerint akkor Magyarországon ezerszázmra éltek az utódaik.) A tartomány, Baktria sokkal messzebb volt, mintsem hogy Svatopluk elfoglalhatta volna. Messana görög gyarmatváros volt Szicília keleti részén (ma Messina), tehát a szikulusok földjén; középkori szokás szerint az őskrónika szerzője a névhasználat miatt azonosított egy korabeli törzset vagy népet egy ókorival. A Kézai-krónikában messiánusok helyett morvák szerepelnek; lehet, hogy az őskrónikában mind a három nép fel volt sorolva, a Képes-krónika szerzője viszont a messiánusokat a csehek elnevezésének vette (L. a 32. fejezetét), így ezen a helyen csak két népet említ. Svatopluk Tisza menti uralmáról Aventinus (Johann Turmair) középkori történetíró is tud, nemcsak a magyar krónikák.

⁸⁷ Ammianus Marcellinus jegyezte le, hogy a hunok a nyílvevesszőiket húsból főzött tápoldatba mártják, amelyet valószínűleg romló húsdarabokkal be is oltottak, másképp a kutyvasztásnak nem sok értelme lett volna. Így megsebesítve az ellenséget hullafertőzést okozhattak. A hunok utódai is alkalmazhatták ezt a biológiai fegyvert egészen a kereszténység felvételéig; az új vallás a hullákkal való mesterkedést megtiltotta.

– Azt, hogy milyen sorrendben viseljük a főillai tisztséget, a régi öregek már eldöntötték, és a Jóisten megerősítette az egyezségüket; csak büntetéssel járna, ha megszegnék a törvényt; de ne békétlenkedj, szlávot ebédelni kürt nélkül is lehet.

A bolgár és a kazár sereg laza sorokban közeledett a szlávokhoz; amikor lőtávolságra értek, ki kezdték löni a nyilaikat. Csaknem ugyanabban a pillanatban a válasz is megérkezett: suhogó gyilkos vesszők, akárcsak az övéik; szerencséjükre a nagy távolság elvette a nyilak erejét, így kifoghatták a bőrvérteket, nagy része közéjük hullott le.

– Nafene, ezek éppolyan messzire lőnek, mint mi; valami mást kellene kitalálni – gondolta Kesze. Már jól látszottak a szláv harcosok: dárdákkal, fejszékkel voltak felfegyverkezve, sokan is voltak, közelharcba belemenni nem volt ajánlatos.

Közben a szlávok hátrálni kezdtek. A cselük átlátszó volt: mellettük jobb felől erdőfolt zöldellt, biztosan ott rejtettek el egy csapatot, hogy az előrenyomuló bolgárokat oldalba támadják és közelharcra kényszerítsék, vagy hogy az erdő fedezékéből lenyilazzák. Az oldaltámadás nagyon veszélyes: a szemből támadó nyílveesszői, ha nem jól saccolta meg a távolságot, a sor előtt vagy mögött csapódnak le, de az oldalról támadónak nem számít, hány lóhosszat téved, a nyílveesszőit milyen ferdeséggel lövi fel, így is, úgy is embert vagy lovat talál.

Kesze a kürttel balra irányította az embereit; elkerülték az erdőfoltot, majd elérték azt a helyet, ahol az előbb még a szlávok voltak; közülük többet a bolgárok nyílveesszői ott is marasztaltak.

Kesze felszedett néhány íjat. A bolgár mestermunkák mellett bizony szegény tákolmányok voltak; a jó íj már a kihúzás kezdetén nagy erővel áll ellen, de az erő tovább sem növekedhet erősen, mert akkor az ember nem tudná egészen kihúzni. Ezeket már a félúton túl alig lehetett feszíteni; medveerős harcosok lehettek, ha ezekkel olyan messze el tudtak löni.⁸⁸

⁸⁸ A régészek a honfoglaló magyarok sírjaiban olyan íjakat találtak, amelyeknek az ívük (a húr nélküli részük) három részből állt. (Nemhiába tették oda a hozzátartozók: a vitéznek a másvilágon is szüksége volt a jó fegyverre.) Úgy gondolták, hogy a középső rész merev volt, és a két szélső rugalmas. Ha tanulmányozzuk az ilyen íjat, rájövünk, hogy nagyobb erővel feszített, mint az ugyanolyan vastagságú hagyományos íj, viszont ha az utóbbi vastagságát megnöveljük, ugyanazt az erőt biztosítani tudjuk. A régészek által elképzelt íjnak a hagyományossal szemben csak egy előnye van: az hogy könnyebb; viszont a hagyományossal (amelynek az íve az egész hosszában rugalmas) nagyobb távolságokra lehet ellőni, és a nyílveessző átütőképessége is nagyobb, mert a rugójellemzője kisebb. (Ugyanakkora hajlításra kisebb feszítőerő-növekedéssel válaszol. Megkérem a kedves olvasók közül azokat, akik nem szeretik a fizikát (a mechanikát), hogy itt hagyják abba a lábjegyzet olvasását, nehogy később engem küldjenek el valahová. Egy kínai szöveg számomra is zagyvaság, de egy kínainak érthető.) A nyílveessző sebessége annál nagyobb lesz, minél több energia halmozódik fel az íjban kihúzáskor, a felhalmozott energia pedig az elmozdulás differenciáljának és az elmozdulás függvényében változó feszítő erő szorzatának integrálja zérótól a kihúzás hosszáig. Tehát akkor lesz nagy sebessége a nyílveesszőnek (és emiatt akkor száll nagyobb távolságra és lesz nagyobb az átütőereje), ha az íjász minél hosszabban és minél nagyobb erővel húzhatja ki a húr, mert miután elengedi a nyílveesszőt, annak a felhalmozott energia adódik át majdnem teljesen. Viszont a kihúzáshoz szükséges erő nem lehet nagyobb, mint az emberkar ereje, másként a nyilat nem lehetne kifeszíteni. Hasonlítsunk össze két íjat, mindkettőt úgy szerkesztjük, hogy a kihúzásuk után elérjük az erő maximális értékét. A nyílveessző elengedése után a nagy rugójellemzőjű íj ereje meredekebben csökken, a rugódiagramon (a feszítési grafikonon) a jelleggörbe alatti terület kisebb lesz, tehát kevesebb lesz a nyílveesszőnek átadott energia is ugyanakkora elmozdulás után. Tehát a nagyobb rugójellemzőjű (merevebb) íj adott át a nyílveesszőnek kevesebb energiát. Miért használhatták mégis ezt a magyarok? Csak egyféleképpen felelhetek: nem használhatták ezt. Lehetőségük volt megismerni a másik változatot is, és miután a gyakorlatban kipróbálták volna mind a kettőt, a jobbik mellett döntenek. Miért találtak a sírokban mégis részben megmeverített íjakat? Azoknak a felépítésük más lehetett, mint amilyenre némely régész következtetett. Aligha aratnak annyi győzelmet tökéletlen íjakkal. Gondolom, hogy a középső rész domború oldalán egy acélhuzal feszült, amely furatokon átbújt az említett rész végein, úgy csatlakozott a két szélső taghoz. Az utóbbiak kétkarú emelőként működtek; az emelő egyik, nagyon rövid karjához csatlakozott a huzal (az íj középső részének a vége volt a támasz), a hosszú karjához kötötték a húr; felajzáskor a görbe emelőket a középső rész domború oldala felé feszítették. Az emelők megsokszorozták az elmozdulást, tehát kihúzáskor a feszítő huzal csak keveset nyúlt. (Mivel a huzal fajlagos nyúlása kicsi, a feszítő erő alig növekszik.) Nyilvánvaló, hogy az így felépített íjnak kisebb a rugójellemzője, mint a hagyományosnak, tehát több energiát ad át a nyílveesszőnek. Ellenvetheti valaki, hogy amit nyerünk az elmozduláson, azt elveszítjük az erőn, azt az emelők erősen lecsökkentik. Úgy van, de lehet olyan vastag huzalt használni, hogy az emelők húrhoz kapcsolódó végein is meglegyen a szükséges erő.

Nagy hátrány az íjzásban, hogy a kihúzás folyamán, ahogy a húr egyre jobban megtörik (az alakja eltér az egyenestől), egyre jobban nő az íjász erejének az irányítása és a félhúrok közti szög, emiatt nő a kihúzáshoz szükséges erő, tehát csökken a lehetséges kihúzás hossza. (Az íjász ereje vektoriálisan felbomlik két összetevőre, amelyek a félhúrok meghosszabbításában

A szlávok behúzódtak egy nádasba, ott semmit sem lehetett tenni ellenük: a nád még túl zöld volt ahhoz, hogy égjen. Kesze elhatározta, hogy visszavonul ő is, majd csak kitalál valamit.

– Mire vársz, ember? – támadta ki Omurát. – Mit kerülgetjük őket hiába, mint a bolond szűcs a marhabőrt?

– Ültesd le valahogy magadat, komám; az okos szűcs se vág bele egyből a közepébe! Inkább azt mondd meg, hogy szerinted mit kellene tennünk?

– Vágtassunk be a nádasba és öljük halomra őket! Ha te félsz, én megteszem.

– Amíg vágtatsz, a szlávok a nádasból nyugodtan nyilazhatnak, azután meg a közelharcban ők aprítanak fel benneteket; nem láttad, milyen fegyvereik vannak? Biztosan azt is tudják: hogyan kell kezelni.

– Bízd csak rám; ebédre megeszem az egészet!

– Ebéd előtt jobban teszed, ha reggelizel. Ott az erdőben egy kisebb csoportjuk lehet elbújva, azért akartak melléjük csalni; most biztosan mind az erdőfolt innenső oldalán vannak és minket figyelnek. Mi itt maradunk, fenntartjuk a nádasban levőket; te indulj el annak az érnek az árkában, ott nem látnak, és kerülj a hátukba. Ott anélkül bemehettek az erdőbe, hogy rátok nyilaznának; aztán kiderül: mennyit értenek a közelharchoz; de az is, hogy ti mennyit.

– Ti persze itt csak vártok.

– Ahogy hátbatámadjátok őket, mi is megtámadjuk erről felől.

Jó időbe telt, amíg felharsant a csatazaj, de sajnos az erdő túlsó feléről. Úgy látszik: a szlávok észrevették a lopakodó kazárokat, vagy csak megsejtették, hogy mi készül, és átmentek az erdő túlsó oldalára. Kesze jobbnak látta, ha megkerüli az erdőfoltot; átvágni rajta, amíg nem ismeri a belsejét, balgaság lett volna.

Ahogy megkerülte, a kazárok már menekültek visszafelé; Omurát futott legelől, őt kérdezte:

– Mi van, komám, elment az étvágyad; miért nem etted meg őket?

– Bölcsködni persze jól tudsz; beküldesz minket, és ti csak nézitek.

– Bár néztem volna, akkor legalább tudnám, hogy mi történt!

Kesze jobbnak látta, ha egy értelmesebb embert kérdez ki a történeteikről; ki is választott egy okosabb képű kazárt, azzal állt szóba, miután a szlávok látva a bolgár erősítést, visszahúzódtak az erdőbe:

hatnak. Nagyságát megkapjuk, ha az emelők szétfeszítő erőinek az összegét megszorozzuk a félhúrok által bezárt szög felének a kotangensével.) Ezt a hátrányt a háromrészes íjjal részben orvosolni lehetett úgy, hogy a kihúzás folyamán a szélső emelők elcsúszhattak a szarusínek közt a laza szíjkötésben – a huzal megnyúlása engedte –, és így megnövekedett az erő karja (a támasztól a húr menti erőre húzott merőleges szakasz), és csökkent a teher karja. A könnyű szarunak és a csontnak az akkori kézműiparban hasonló volt a szerepe, mint ma a műanyagoknak. A vékony kovácsolt vaslap a terheléstől elhajolt volna, a vastag pedig megnehezítette volna az íjat. A csontlapnak a kisebb sűrűsége miatt sokkal nagyobb a keresztmetszeti térfajdája, mint az ugyanakkora lapfelületű és súlyú laposvasnak. Ha az íjhoz simuló huzalt előfeszítették, az ilyen szerkezettel majdnem kétszer olyan messze lehetett lőni, mint a hagyományossal. (A jellegzőbe majdnem vízszintes lett, alatta a terület majdnem a duplája.)

Megkérem a régészeket, ha íjat találnak honfoglaláskori sírban, vizsgálják meg a középső rész mentén a talajt, tartalmaz-e vasoxidot? Ha nem, tovább kell gondolkoznunk. (Lehetséges, hogy a feszítő huzal nem a középső rész domború oldalán feszült, hanem húrként a másik felén, így nem vesztett energiát a súrlódással.)

Még egy kérdés: ha a török és a magyar harcosok ismerték ezt az íjat, később miért mondtak le róla? Egy feleletet látok: mert az új hazában nem találtak olyan nyersanyagot, amelyből a kellő minőségű huzalt előállíthatták. (Akkoriban még nem ismerték az acélok ötvöztetését, a vasérc mikroelemei határozták meg a végtermék minőségét.) Politikai okokból kereskedéssel sem jutottak hozzá. (Lehet, hogy el sem árulták a kitűnő nyersanyag helyét az új tulajdonosoknak.) Alighanem a gyakori területcserék voltak az okai, hogy ez a találmány a sztyeppén elfelejtődött. A gyengébb minőségű huzalnak maradó alakváltozásai voltak, többszöri használat után annyira megnyúlhatott, hogy az íj az előfeszítést elvesztette. (Az emelők a maradó nyúlás nagyságát is megnehezíték.) Húrnak (idegnek) viszont lehetett használni, a húr megnyúlásait a hagyományos, rugalmas ív kiegyenlítette.

Hogyan találhattak ki iskolázatlan pásztorok egy ilyen szerkezetet? Ahogy az ókor és a középkor többi találmánya is született: jó technikai érzékű emberek megsejtették, majd a gyakorlatban kipróbálták; miután bevált, mások is átvették. Akkoriban valóban nem megterveztek, hanem feltaláltak valamit. A hajózás is már jóval azelőtt létezett, hogy Arkhimédész a vízkiszorítással meghatározott felhajtó erőt felfedezte.

- Mi történt, öcsém, mondj el mindent őszintén!
- Mi lett volna, ahogy az erdőhöz közeledtünk, már nyilazni is kezdtek.
- És ti haladtatok csak előre, nem próbáltatok meg oldalra kitérni és máshol behatolni?
- Mi csak mentünk előre, már aki el nem esett, ezt fújták nekünk parancsként.
- Elértétek az erdő szélét?
- El.
- Mi történt azután?
- A fák között a fejszéikkel egy csomó embert megöltek, az ágaktól a kopjákat nem is tudtuk forgatni.
- Kérlek: őszintén válaszolj; nem lesz semmi bajod, akármit is mondasz, csak igaz legyen; jobban értenek a közelharchoz, mint mi?
- Úgy láttam: sokkal jobban.

Éjszakára egy tágas fátlan helyre vonultak, ahol az ellenség nem tudja meglepni őket; tüzeket nem gyújtottak, ne lehessen látni, hogy pontosan hol vannak. Éjfélre egy csomó harcost – akiket a szlávok nyilai megsebesítettek – a láz kezdett rázni; úgy látszik: az ő nyílhegyeik is mérgezetek voltak.⁸⁹ Könnyű dolga volt az ösöknek, amikor bejöttek ide Európába, de ahogy teltek az évszázadok, a bennszülöttek mindent eltanultak. Szerencsájukra majdnem mindegyik harcosnál volt egy csobolyó életvíz titkos füvekből főzve, ami a halálvíz hatását megakasztja, de hogy biztos legyen, a kaftánokkal eltakart fáklyalángnál csak kimetszették az elszínesedő sebeket, a fejen is lekaparták a koponya felületét.

Hajnal felé az örök minden felé szlávokat jeleztek. Kesze azonnal felköltötte az embereket, Omurát most is ellenkezett:

- Hová indulsz most, amikor semmit sem látunk?
- Mire látnánk, késő lenne. A szlávok be akarnak keríteni, hogy közelharcra kényszerítsenek bennünket.
- De miért nyugatnak indulunk? Nem látod: melyik az Állócsillag?
- Mert ők azt hiszik, hogy dél felé törünk ki, a családtagjaink felé, és ott biztosan várnak. Ha sikerül körülzárniuk ebben a sötétben, végünk: nem fogjuk látni, hogy a nyílveesszőinket hova lőjük. Gondolom: nem vagy újra kíváncsi a fejszéikre. Olyan súlyosak, hogy hárítani sem tudjuk, ha jól behúzódkodnak. Megmondta hajdan az apám: ezek medvék emberbőrben, vékony suhancok vagyunk mi mellettük.

Mire megvilágosodott, a szlávoknak már csak a nyomait találhatták. Egészen jól jött ezeknek a nyugatiaknak az a kegyetlen szokása, hogy képesek vasdarabokat szegezni a saját lovaik lábára, a homokos föld teljesen feltúrva maradt utánuk.

A nyomok dél felé vezettek, oda, ahová az asszonyok menekültek a gyerekekkel és az állatokkal. Jó időbe telt, amíg utolérték az ellenséget és elébük kerülhettek. Akkor azok behúzódtak két homokhát közé, egy borókásba, ott várták a bolgárok támadását. A távoli nyilazástól védve voltak, mert nem látszott, hogy pontosan hol vannak.

Az ellenség már túl közel volt az asszonyokhoz és a gyermekekhez, és éjszaka akárhova elvonulhattak újra, így Kesze jobbnak látta, ha tovább nem taktikázik, inkább megpróbál kiegyezni velük.

⁸⁹ A szlávok mérgezett nyílveesszőiről Bölcs Leo bizánci császár írt a Taktika című művének XVIII. fejezetének 106. részében.

A megbeszélésre mindkét részről a vezér ment el és két-két testőr. Kesze a legjobb két harcosát vitte el, akik a közelharcban leginkább megállnák a helyüket; ki tudja, hogy a morva fejedelem mit forral? Már megtudták, amit Kesze sejtett: a morvák támadták meg őket.

– Mit keresel az én földemen az én engedélyem nélkül? – kérdezte Szvatopluk, a morva fejedelem. Szavait a tolmácsa lefordította valami félig érthető török nyelvre, amin Kesze egy darabig elrágódott, majd mikor úgy érezte, hogy kibogozta az értelmét, visszafelelt:

– Ez a mi örökségünk, valamikor az ősünké, Atilláé volt.

– Sohasem hallottam ilyen nevű emberről – jelentette ki határozottan Szvatopluk, miután türelmesen kivárta, hogy a tolmácsa megkínlódjon Kesze válaszával –, és nem is akarok hallani többet róla! Hiába huncutkods, ilyen mesékkel semmit sem érsz el nálam. Ez az én birodalmam, és ha itt akartok élni, tőlem kellett volna erre engedélyt kérnetek. Nem vagyok olyan ember, aki nem értené meg a mások szükségét; ha elveszítitek a hazátokat, itt befogadlak benneteket; persze, ha megfizetitek a bért a terület után, éppúgy, mint a területem többi népe, és ha szükségem lesz a kardjaitokra, ti is támogattok.

Kesze nem látta semmi értelmét a vitának; a történetek után nyilvánvalóvá vált, hogy Szvatopluk az erősebb; inkább arra törekedett, hogy minél kisebb legyen a bér. A dolog jogi felét ráér firtatni majd akkor, amikor valahonnan segítséget kap.

– Szegény menekültek vagyunk, sok bért nem tudunk fizetni. Ha túl sokat kérsz, inkább a nyilainkban kell újra bizakodnunk.

– Sokat nem kérek, csak annyit, amennyit megbírtok, de ha szükség lesz rátok valamelyik csatámban, segítenetek kell.

A békekötés hírére Omurátnak újra megjött a bátorsága:

– Mi biztosan nem fogunk fizetni – mondta Keszének. – Ezt te vállaltad, fizessd csak ki te! Én szívesen háborúztam volna tovább, amíg legyőzöm őket.

– Látom, komám, megbátorodtál, mint az éhes patkány. Lehet, hogy végül legyőztük volna őket, de közben úgy legyengülünk, hogy nem tudtunk volna megállni egy másik ellenséggel szemben. Minden törzsnek tartoznia kell valamilyen szövetséghez, mert egyedül gyenge. Miután a magyaroktól elszakadtunk, itt kell szövetségeseinket találnunk; olyan feltételekkel, amilyeneket ki tudunk csikarni.

– Ez nem szövetség, hanem rabság. Ezt a szégyenletes békekötést el nem fogadhatom.

Kesze nem tudta: mit kezdjen ezzel a makacs kazárral. Megérdemelte volna, hogy szóljon Szvatopluknak: az egyik törzs nem akar behódolni; az mósra tanítaná a kelekótyát, de ezt könnyen Ünükün és a két húga is megszenvedné. A vezetők hebehurgyaságának legtöbbször a nép issza meg a levét. Inkább úgy döntött, hogy kifizeti ő a kazárok részét is, bár ez a saját törzsével szemben nem volt a legbecsületesebb dolog. Miután a kazárok eltávoztak, megint Balig oldalát kezdte furdalni valami; látszott rajta, hogy szívesen kibökné.

– Mi van, Balig, mondjad csak bátran! – biztatta Kesze.

– Nem haragszik meg érte?

– Nem haragszom meg, ígérem.

– Kend-e a legfőbb illa?

– Az volnék.

– Akkor miért tűri el, hogy ez a kazár így jártassa a pofáját? Láthatja: ez önmagától nem kussol, csak folyton-folyvást csak küsszed⁹⁰. Csak egyet küszdik. Ha kend továbbra is eltűri a

⁹⁰ Küsszed: kicsinyeskedik, verseng (L. Heltai Gáspárnál!). Küszdik: küzd, küszködik.

gégéskedését, még a mi embereink is vérszemet kapnak, és ők sem fognak engedelmeskedni. Én a kend helyében már rég kivégeztettem volna.

– Mit értem volna vele? Háborút a kazárokkal, akik istenítik a vezérüket. Anélkül is elég bajunk van. Igaz: néha még engemet is majdnem felmérgesít; de ilyen a világ: mindenki csak olyan bogyót hordozgathat a nyakán, amilyen termett neki. A Jóistennek ilyen embert is kellett teremtenie, meg tetűt; másképpen túl jó dolgunk lenne ezen a világon.

Kesze valóban gondolkodhatott, hogy miként teremti elő az adót. Valamennyi pénze volt, de túl kevés ahhoz, hogy évenként csak ő fizessen Szvatopluknak. Kiktől szedje össze a hiányzó részt? A magyar és a szláv bérlők még fizettek valamit, de azt is nehezen. Azt, hogy az ó-hazában fizetniük kellett, még elfogadták, elvégre az a bolgárok földje volt; de hogy itt miért kell fizetniük, ahova egyszerre jöttek a bolgárokkal, az sehoggy sem fért a fejükbe. Az őslakosok fizettek volna rendesen, de azok meg túl szegények voltak; a bolgárok bejövetele előtt mind a két birodalom hadserege rendszeresen fosztogatta őket a határok között; erősen megterhelni őket nem lehetett. Mind a jószágban, mind a szolgában csak addig van haszon, amíg csak élhet.

Kesze összehívta a nagygyűlést; elmagyarázta a bolgároknak, mi a helyzet: vissza kell állítani a régi adót; minden férfi a nősülésekor az ősi szokás szerint egy lovat ad, vagy más nagymarhát, vagy fizesse ki az árát! Ha valakinek megvan hozzá a módja, hogy feleséget vásároljon, akkor annak legyen módja adót fizetni is!

Meghallgatták a bolgár vitézek, és csak somolyogtak magukban: embert találjon Kesze, aki ezt összeszedi; akárki áll is oda, hosszú életű nem lesz, az biztos; különben sem tudja számon tartani, hogy ki mikor nősül.⁹¹

⁹¹ Később a törvény e miatt megváltozott: minden család a király nősülésekor adott egy ökröt, majd növelték: a királyfi születésekor is. Ezt az adózási módot alkalmazták később a Székelyföldön is.

Tizenhetedik fejezet,

**amelyben már kiderül. Az, hogy a huncut kutya a láncból a fejét kihúzza,
de a még huncutabb, miután rosszkodott, vissza is tudja dugni.**

*„A tanácskozáson megjelentek (...) a hungárok királyának, Cusalának a követei.
(...) A követségnek megörült Arnulf⁹² (...) és megbeszélte velük, hogy a morvákat
három irányból megtámadják.”*

Aventinus középkori történetíró a 892. év májusáról

*„Pannónia királya pedig örült, hogy a birodalmába telepedtek, és úgy értette,
hogy az ő alattvalóivá váltak.”*

Mahmud Tercüman krónikája

„A győzelem csak gyűlöletet szül, mert a legyőzöttet elkeseríti.”

Buddha

Keszenek nehéz teher volt a morváknak fizetett adó; elhatározta, hogy szövetségeseket keres, és amint néha megtörténik, a szerencse is a kezére játszott: valami kereskedőtől megtudta, hogy Szvatopluknak esetleg szándéka lenne, hogy fellázadjon ura, a német Arnulf ellen. Biztosan őt is nyomasztotta a németeknek fizetett adó, és már elég erősnek érezte magát, hogy tegyen is valamit ellene. Kesze követeket küldött Arnulfhoz, inkább csak puhatolózni: mi igaz a pletykából; de megbízta azzal is őket, hogy ha tényleg fellázad Szvatopluk, úgy mutassák be Baligot, mint az új hungár illát, és kössenek szövetséget a némettel.

Késő tavasszal érkeztek vissza az emberei, hozták a jó hírt: megvan az egyezés a némettel meg a lengyellel, hamarosan azok el is elkezdik a háborút Szvatopluk ellen.

Nem sokkal később megérkezett a morva követ is; csatlakozásra szólította fel a bolgárokat a háborújukban. A követet rögtön lefogták, ne tudjon hírt vinni a gazdájának a bolgárok szándékáról, majd Kesze kivárt egy kicsit. Jó dolog volt a német szövetség: megszabadulhatott általa a morva uralomtól, de kár lett volna az embereit feláldozni; győzze csak le Szvatoplukot Arnulf hadserege!

Amikor már úgy számította, hogy a morvák akkora már biztosan összeakaszkodtak a németekkel, elkezdtek vonulni fölfelé a Duna mentén, de nem sok ellenséget találtak; ha maradt is katona ezen a vidéken, az erdőbe menekült.

Egyszer csak hozták a hírt a felderítők: egy nagyobb sereg közeledik. A lapályon a hegyekből lefutó folyók kanyarogva pihentek meg, partjaikon széles nádasok húzódtak. Kesze a nádasokba bújtatta el az embereit, majd amikor a morvák belovagoltak a csapdába, mindenfelől előnyar-

⁹² Arnulf (Karintiai) Bajorország hercege és Karintia kormányzója, 896 után a Szent Római Birodalom császára volt 899-ig. A Cusala név Küszé illára vonatkozik. Aventinus sok olyan dokumentumot felhasználhatott, amely később, a harmincéves háború folyamán megsemmisült. Hitelességéről csak annyit, hogy Aba Sámuel királynak a pénzekben is fellelhető Sámuel neve csak két történetírónál fordul elő: Anonymusnál (32. fejezet) és Aventinusnál. Furcsa, hogy a nagyokosok mégis pont az ő szavaihihetőségeiket kérdőjelezzik meg leginkább. Aventinusnál főleg azt vitatják, hogy a hungárok 892-ben már be voltak-e már telepedve a Kárpát-medencébe. (Mi értelmese lenne elismételni a tudományos munkákban azt, amit Anonymus, Aventinus meg a korabeliek lejegyeztek? Ismételtetni még a hülyék is tudnak; sokkal eredetibb lesz a tudós, és nagy felfedező, ha azt mondja, ami éppen az eszébe jutott.)

galó lovasok kezdték nyilazni őket. Azok felvették a harcot, de kevesen voltak, kevesebb nyílvevőztől lehettek ki, hamarosan csak egy maroknyi maradt belőlük; ők megadták magukat.

A foglyok között volt néhány avar, akikkel szót lehetett érteni; könnyen meg lehetett ismerni őket: kopasz fejükkel kiváltak a többi közül. Szvatopluk, hogy a hűségüket megnyerje, megengedte nekik, hogy az ősi hagyományuk, vagy ahogy a frankok mondták: a pogány szokásuk szerint leborotválják a fejbőrüket.

Kesze kikérdezte őket, és megtudta a döbbenetes hírt: a németek négy hét után visszatértek a hazájukba, Szvatopluk most erre tart és nagyon dühös az áruló bolgárookra.

Kesze választhatott: vagy megütközik a morvákkal, kockára teszi a népe sorsát, vagy megpróbál újra kiegyezni velük. Amíg az utóbbi lehetséges volt, nem kockáztathatta az elsőt. Persze a történetek után a kiegyezés sokkal nehezebb lesz, de semmi sem lehetetlen.

A legértékesebb arab lovát hozta elő, arannyal-ezüsttel kiveret nyereggel és kantárral szerszámozta fel – maga a fölszerelés egy vagyont ért –, és azt adta oda a morva követnek, aki immár kiszabadulhatott a fogságból.

– Rosszul bántam-e veled, amíg fogoly voltál? – kérdezte a követet.

– Rossz sorsom nem volt, az igaz, de az ember szabadon van a legjobban.

– Látod: most a szabadságodat is visszakaptad, és a fogságodért is kárpótollak, csak éppen szépen beszélj rólam az uradnak. Ezt az ajándékot add át neki; mondd meg, hogy én küldtem a tisztelem jeléül, és még máskor is küldök, ha kegyes lesz irántunk. A németek akármikor visszatérhetnek, és csak azoknak kedvezne, ha azelőtt egymást lemészárolnánk. Beismerem: hibáztam, amikor felültem a németek csalfa ígéreteinek, de most kész vagyok mindent megbánni, a régi szövetségünket felújítani, az embereit hazaengedni a fogságból. Ha úgy beszélsz az uraddal, hogy a szövetség újra létrejön, gazdagon megjutalmazlak, amikor még erre küld.

– Megteszek mindent, amit megtehetek, de Szvatoplukot úgysem lehet becsapni; átlát az az emberen.

– Nem is kell becsapni, csak éppen az eszébe jutatni, hogy a bosszú nem okos dolog.

Szvatopluk most már kemény feltételeket szabott. A legnehezebb követelés az volt, hogy Keszének személyesen kell elébe járulnia, a testőrei nélkül és fegyvertelenül, hogy a hűség- esküt letegye.

Kesze úgy készülődött az útra, hogy nem tudta: visszatér-e. Fia, Ürkünd még túl fiatal volt az illaságra, így a tisztséget nagybátyjára, Jabolcsra hagyta, ha nem térne vissza. A fővezérségben úgyis Omurát következik. Veszélyes út, Szvatopluk akár ki is végeztetheti, de a törzs érdekében meg kellett tennie. Gondolta: ha rátámadnak, akár csupasz kézzel is addig védekezik majd, amíg meg nem ölik; gyávaságból biztosan nem engedi meg, hogy élve fogják el és megkínózzák, megcsúfolják.

Az esküt Szvatopluk az ősi bolgár szokás szerint kérte. Tudta: hiába eskettetné a Bibliára a pogányt, az annak nem sokat jelent. Keszének ketté kellett vágnia egy kutyát Szvatopluk előtt, és utánamondania: így járjak én is, ha még egyszer ellened fellázadok; felfordítania egy nyeret, és azt mondania: így forduljon fel az egész családom, ha még egyszer ellened fellázadok; majd szétszórnia egy kürt vizet és egy marék fűvet a következő szavakkal: így szóródjon szét és száradjon ki az egész törzsem, ha a hűségesküm megszegem és a parancsaidnak nem engedelmeskedem.⁹³

⁹³ A bolgár esküt Fehér Géza és Kristó Gyula után írtam le (7: 104. oldal). Hasonlóan ismerteti Györffy György (9: 105.o.) és László Gyula (10: 298. o.) is.

A kérdés csak az volt, hogy milyen nyelven esküdjön Kesze.

– Én a Jóistennel mindig csak az anyanyelvemen beszélgettem; nagyon megharagudna rám, ha másként szólnék hozzá, mint ahogy szoktam, mert ezt adta ajándékba nekem; a többi később tanultam meg. A törzsem istene meg sem hallgatna más nyelvet – mondta a fejedelemnek.

– Esküdj akkor az anyanyelveden, de vigyázz: az embereim közül vannak, akik ismerik az ungár nyelvet! – felelte Szvatopluk. Újat ezzel nem mondott, a tolmácsai eddig is egy bolgárhoz hasonló nyelvre, az ungárra fordították a szavait, amit a bolgár már elég jól megértett; sőt a tolmácsok is az ő ungár beszédét.

– Azt ismerhetik, de a magyart biztosan nem⁹⁴ – gondolta Kesze, és azzal nekifogott a szertartásnak.

A kutyát összekötött lábakkal elébetették, egészen farkas formája volt.

– Úgy segéljen a Jóisten, hogy az eskümet betartom; amit itt elmondok, mind be is teljesüljön! – mondta Kesze ungár nyelven, és a kardjával kettévágta a kutyát.

– Mondd, hogy így szakadjon ketté te tested is, ha a hűségesküdet megszeged, és még egyszer ellenem fellázadsz! – parancsolta Szvatopluk. Egyik tolmácsa lefordította ungár nyelvre.

– Így szakadjon ketté – kezdte Kesze ungárral, majd folytatta magyar nyelven: – a te országod is, és a nagyobbik fele az enyém legyen a lóért, amit neked küldtem!

Szvatopluk tolmácsai buzgón bólogattak az uruk felé; nem árulhatták el neki, hogy nem mindentudók, és csak az elejét értették ennek az ungár tájszólásnak. Egyikük sem akart butábbnak látszani a többinél. Úgyis nyilvánvaló volt, hogy ez a megszorított kapcájú kóborló pont azt mondja, amit kell, másképpen a többi tolmács is miért bólogatna?

Elétették a nyeret, Kesze felfordította.

– Mondd, hogy így forduljon fel az egész családot, ha a hűségesküdet megszeged és a parancsaimnak nem engedelmeskedsz!

– Az ilyenforma nyeregért, amit neked küldtem, megveszem a földed minden vizét – bátorodott meg Kesze.

Utána szétszórta a vizet és a füvet is.

– Így szóródjon szét és száradjon ki a néped is, ha még egyszer fellázadsz! – mondta elől Szvatopluk.

– Országod összes fűvét megveszem a kantárért, ami a lovon volt – ismételte el Kesze szabad fordításban. – Az Isten büntesse meg azt, aki az egyezségünket megszegi! – tette hozzá ungár nyelven, hadd értsék a morva emberei, ne gondolják, hogy akármiket beszél!

Szvatopluknak az eskü után egészen jó kedve kerekedett:

– Téged ne csak az eskü kössön hozzám, hanem a meggondoltság is! – mondta Keszenek, miközben az áldomást fogyasztották, hogy az egyezség isteni elfogadást nyerjen. – Meglátod: csak a javatokra válik, ha engem szolgáltok. A Német Birodalom egymással tusakodó törzsekből áll, könnyen jó darabokat hasíthatunk ki belőle, ha majd eljön az ideje. Ne félj, megkapod te is a részedet, ha hűséges leszel. Annyi földet foglalhattok magatoknak, amennyit csak akartok. Az adóért meg ne búsulj; amíg a barmaitok az én fűvemet legelik, igazságos

⁹⁴ Megkérem a kedves Olvasót: ne tekintse ezt a sort végleges válasznak a magyar történelem egyik alapkérdésére. Két vélemény van. 1. A magyar nyelvű népesség csak a kilencedik század végén vándorolt be. 2. Már azelőtt is magyarul beszéltek ezen a területen, sőt némelyek szerint már a kőkorszak óta (Szerintük a mezolitikumban a finnugor (szvidéri) törzsek vadászterületei egészen az Alpokig nyúltak: László Gyula: 9: 14. o.). A nagyokosok szerint a jelen pillanatban az első vélemény áll közelebb a győzelemhez; a fejezetben is csak e szerint mertem írni, de bármikor egy újabb történelmi forrás felfedezése teljesen megfordíthatja az eredményt. Ha a Kárpát-medencében már a Honfoglalás előtt is jelentős magyar nyelvű népesség élt, Kücsid biztosan más nyelven esküdött, talán alánul.

dolog fizetnetek érte. Ennyi a te kötelességed: az adót fizeted, a háborúimban támogatsz, és vigyázol, ha a német követeket küldene a tartományodon keresztül a Bolgár Birodalomba, vagy máshova, elfogod őket és átadod nekem.

Kesze közben csak hallgatott: okos ember, amikor eszik, nem beszél; minden szóból olyankor varázslat lesz, és mit lehet tudni, hogy a jövőben miként értődik; de Szvatopluk után csak megszólalt:

– Ha jól értettem, azt mondta Felséged, hogy annyi jó füvű meg jó vizű földet foglalhatunk magunknak, amennyit csak akarunk?

– Azt mondtam, és úgy is lesz. Ha betartod mindazt, amire megesküdtél, és ezután is megadod az ajándékot, megengedem nektek, hogy annyi földet foglaljatok, amennyit csak akartok

– mosolyodott el Szvatopluk. Úgy látszik egy kicsit nehézfejű ember ez a kóborló vezér, el kell ismételni neki. Nincs a világon annyi föld, amennyit ne tudna odaígérni a kelekótyának.

– A Jóisten hallgassa meg az egyezségünket, és büntesse meg azt, aki megszegi! – ünnepléseskedett Kesze.

– Úgy legyen! – zárta le kurtán Szvatopluk a pogány szertartást, mert már unni kezdte a sok zagyvaságot.

Tizennyolcadik fejezet,

**amelyből az olvasó megtanulhatja, hogy miként kell mással
kikapartatni a forró gesztenyét.**

„Ők az ungárok... sokaságát magokhoz csatlakoztatták”

Theotmar salzburgi érsek a morvákról a IX. János pápához írott levelében (MHK: 327. o.)

„Azok az avarok, akiket ungároknak neveznek, abban az időben a Dunán túl járva sok nyomorúságot okoztak”⁹⁵

Fuldai évkönyvek a 894. évről (MHK: 316. o.)

„Szvatopluk... Pannóniában is uralkodni kezdett”

Kézai Simon Krónikája (1: 102. o.; Bollok János fordítása)

„...a folyó kifolyásánál van Sermion, két napi járásnyira Belagrádtól, és azután van Nagy Morvaország, a keresztleletlen,... amelyen azelőtt Szfendoplosz uralkodott”⁹⁶

Bíborbanszületett Konstantin császár (MHK: 126. o.; Marczali Henrik közlése Szabó Károly fordítása után.)

„A tűhegyes négyzet keresztmetszetű nyilak... alkalmasak voltak a vért áttörésére is”

Révész László régész (17: 168. o.)

⁹⁵ A Dunántúl Fuldától és a Bajor-erdőtől nézve is a Dunán túl van.

⁹⁶ A Duna mentén Belgrád és a Szerémség után a Dunántúl következik. (Belgrádtól légvonalban kétszeresen is a Dunán túl van.) A fejezetben még többször is előfordul a Nagy Morvaország elnevezés, és a szövegkörnyezeteiből világosan kitűnik, hogy olyan területről van szó, amelyet a magyarok nemcsak elfoglaltak, de amelyre le is telepedtek (MHK: 122. o.). Naum I. (legrégbbi) legendája is hasonlóan informál: „a magyarok elfoglalták a földjüket [a morvák földjét] ...földjük az ugrok hatalmában maradt.” (7.: 130. o.) A Dunántúl ezt a nevet azért kaphatta, mert korábban a morvák foglalták el, mint ahogy az idézet végéből is kitűnik. A szöveg a X. század közepén íródott, a Dunántúlt nevezhette keresztleletlennek; az ott lakó avarok és onogurok a frank uralom alatt felvehették ugyan a kereszténységet, de a kényszerátállítás a többségnél nem lehetett végleges, a magyar hódítás után egy részük visszatérhetett az ősi vallásra. A betelepülő szláv törzsek között is lehettek pogányok; a magyarok és bolgárok nagy része a X. század közepén még bizonyára az volt. A „Nagy” jelző is érthető, a Dunántúlnak nagyobb volt a területe, mint az eredeti Morvaországnak. Ez B. Konstantin idejében már szintén magyar uralom alatt lehetett, ezért nem szerepel évtizedekig a nyugati iratokban. (Liudprand a magyarokról: „igen nagy sereget gyűjtve maguknak követelték a morvák népét”; 7: 138. o.) A magyarok a Tisza menti őslakosságot sem irtották ki, miért tették volna a morva-földiekkel? (Odoaker is Itáliában csak a földek egyharmadát koboztatta el.) A Dráva-Száva közén I. Szvatopluk már 892-ben szövetségeseket talált, ezért kellett a Bulgáriába küldött frank követeknek a Kulpán utazniuk. (A Krapina nem tutajozható.) A „Nagy” elnevezés származhatott onnan is, hogy I. Szvatopluk felosztotta a birodalmát a fiai között (L. Bíborbanszületett Konstantint: MHK: 129. o.), és a Dunántúl a legnagyobb fiúnak jutott. Abban az időben a bizánciak csak a Dunától keletre eső részt nevezték Turkiának (MHK: 127. o.). „Patinakiával” átellenben a Dunántúl és Horvátország terület el, csak a használt térkép (MHK: 127. o.) tájolatlansága (Az égtájakat nem tüntették fel.) és elfordulása miatt délen említődtek (MHK: 113. o.). Azt, hogy Frankország nyugaton van, a szerkesztő térkép nélkül is tudta, emlékezetből írta.

Miután a legnagyobb fiúnak, II. Szvatopluknak be kellett hódolnia a keleti frankoknak, és azok az uralmát területi engedményekért meghagyták, a tartománya hivatalosan is Moraviaként került be a nagyhatalmak tudatába. (A bizánciak Nagy Morvaország alatt nem azt a területet értették, mint mostanában egyes szláv történészek.) Valószínű, hogy 900 előtt II. Szvatoplukon és Brászlávon kívül még uralkodott egy harmadik tartományvezető is – talán a Mecsektől délre –, és neki volt szerepe a bizánci elnevezés fennmaradásában. Brászlávot 896-ban nevezték ki Mosaburg vár élére. Nem kellett volna kinevezni, ha az azelőtti két évben is ott kormányoz. L. még a The Times Atlaszt (Világtörténelem, Akadémiai Kiadó, Budapest (1992): 112. oldal: Morva határ a 9. században)!

Ami késik, nem múlik: egyszer csak Szvatopluk is elérkezettnek látta az időt, hogy elfoglalja a Dunántúlt a németektől. Kesze is megkapta a parancsot, hogy kelljen át a Dunán, és akkor már nem mert ellenkezni. Nagy teher volt a függőség az adó miatt; gondolkozott is eleget: hogyan szabadulhatna meg tőle. Egyetlen megoldásnak az látszott, hogy a magyarok segítségével legyőzi a morvákat, de azok nem akartak háborút a morvákkal, pedig nincs olyan gazdag a földön, amilyennek Kesze Moraviát lefestette nekik.

Ez a háború talán segít: ha győznek, a zsákmányból fizet; ha veszítenek, akkor csak megeszi a fene a morva uralmat.

Arnulf emberei annyira agyon voltak bádогоzva, hogy mozogni is alig tudtak. Kesze Omurátot küldte elébük a kazárokkal, hogy csalja őket maga után; ő két erdőfoltban rejtette el az embereit. A két folt között alig volt két nyíllövésnyi puszta terület, oda kellett becsalnia Omurátnak a bajorokat.

Minden úgy történt, ahogy az öregek meséiben szokott: A bajorok azonnal megpróbálták lerohanni Omurát embereit, azok hátrafelé nyilazva visszavonultak a nehéz páncélosok előtt, hátukban az üldözőkkel; amint bevonultak a két erdőfolt közé, záporozni kezdtek mindkét felől a nehéz páncélfűró nyílvesszők. Szemben támadó ellenségre nem lehet hosszasan nyilazni, az hamar lerohanja az embert, de ha el lehet érni, hogy az a sorfallyal párhuzamosan mozogjon, akkor a nyilazás hosszas és biztonságos.

A nyílvesszők kevés kárt tettek a bajorokban, a távolság elvette az erejüket; erre Kesze a kürttel kiparancsolta az embereit az erdőből: próbálkozzanak közelebbre a kopjával! A jól meghajított nehéz kopják áttörték a páncélok, a bajorok egymás után dőltek le a lovaikról; mások támadták a kopja nélkül maradt bolgárokat, de azok visszaillantak előlük az erdőbe. Hamarosan a fák közé került át csata; akkor látszott csak: ki a jó lovas, ki tudja a lovát úgy irányítani, hogy az ágba-gyökérben, kidőlt fatörzsben el ne botoljon.

Keszével egy behemót alak került szembe; akkora lándzsája volt, hogy szekérrúdnak is elég lett volna; persze hogy nem tudta elég gyorsan mozgatni a nehéz fegyvert, a bolgár elhajolhatott előle, a biztonság kedvéért a könnyű fapajzzsal még félre is ütötte a lándzsa végét; majd miután a hegye elhaladt mellette, bátran lovagolt előre.

A bajor kardot rántott, de Keszének volt annyi esze, hogy jó távolságból kerülte meg, ahol az el nem érte; aztán visszafordult.

Fordult volna a páncélos is, de a lova nehezen mozgott a súly alatt; alig lépett kettőt-hármat jobbra, Kesze már el is vágta az egyik hátsó lába izmait.

A bajornak úgy látszik nem jutott az eszébe, hogy a lábát emelje; a ló, ahogy eldőlt, a földhöz szorította, de a lovas még lenn sem adta fel: a kardjával csapkodott mindenfelé. Kesze meg-meghergelte jobbról is, meg balról is a kopjával: hárítsa csak a szúrásokat, emelgesse csak a nehéz kardját meg a súlyos karpáncélt, amíg el nem fárad; aztán ahogy zihálni kezdett az úri melle és a kardja is lassulni, benézte a végső döfést. A bajor sisakján nyílás volt a szemei előtt, hogy kiláthasson, Kesze a kopjával odacsapott pontosan és gyorsan; egy csontroppanás jelezte, hogy a hideg vas átütötte a szem mögött a koponyát.

Jól begyakorolt mozdulat volt, gyermekkorában az apja unalomig ismételtette vele; még most is a fülébe cseng az intelme:

– Tanuld meg, fiam: bármennyi vasat is raknak a nyugatiak magukra, a szemüket fedetlenül kell hagyniuk, hogy lássanak.

– Ez a szerencsétlen sem látja meg többé Bajorországot – gondolta Kesze, de ilyen a háború: nem jószántából volt ő sem ott, és a kettőjük közül egyiküknek meg kellett halnia. Csak jobb, ha a másiknak a sietősebb. Így közről megölni valakit teljesen más, mint a nyilazás irányítása. Ott az ellenség csak távoli alakokból áll, akik lefeküsznek anélkül, hogy az ember látná a vonagló arcukat, a kifolyó vérüket; de nem volt miért tépelődni, csak azt tette, amit meg

kellett tennie és amire a neveltetése szerint az Isten a férfit teremtette. Mert az embert nem csak az édesanyja neveli, hanem a környező világ is, és ő egy olyan világban nevelkedett, ahol az öldöklés hozzátartozott a túléléshez. Ocsmány dolog a háború, de az embernek a kötelességét teljesítenie kell.

Miután támadójától megszabadult, az embereit kürtszóval hátrálásra szólította; az erdő mögött mocsaras rét terült el, ott ezek a nehéz páncélosok biztosan elsüllyednek. A bajorok még akkor sem vették észre, hogy vesztesre állnak, diadalmas kiáltásokkal nyomultak a bolgárok után. Kinn a réten aztán beteljesült a sorsuk: miközben a lovaik tehetetlenül cuppogtak a sárban a nehéz terű alatt, a bolgárok egészen közélről, ahonnan a nyílvessző már átüthette a páncélt, nyilazták le őket. A vastagabb vértékhez már elő kellett venniük újra a dobókopjáikat, sőt, akinek volt, annak a fokos csákányt is.

Kesze azt remélte, hogy amiért a hadviselés nehezét mindenütt ők meg az avarok⁹⁷ viselték, elől ők jártak, Szvatopluk az osztozkodásnál méltányosan bánik velük. Ámde nem így történt:

– Vitézül harcoltatok; visszamehettek a hazátokba; amit zsákmányoltatok, mind nektek hagyom – dicsérte meg őket Szvatopluk.

– Megbocsásson, hogy szólok, de azt ígérte, hogy ami földet a fegyvereinkkel megszerzünk, az mind a miénk lesz – próbálta emlékeztetni Kesze.

– Ezek szláv földek, ezeken már szlávok laknak, ezekből nem adhatok, de ha akartok, ti is foglalhattok majd a németektől. Nézzetek nyugatra: az óceánig mind gyönyörű termőföldek vannak. Ha eljön az ideje, a parancsnokságom alatt annyi földet foglalhattok belőlük, amennyit csak akartok.

– Legalább az adót engedje el ezután!

– Nem tehetem, nem lenne, amiből fizetnem az embereimet; márpedig szükségem lesz rájuk, ha a bajorok vissza akarnak ütni. Ne telhetetlenkedjete; csak az alattvalói kötelességeket teljesítettétek, amivel nekem tartoztok!

– Fösvényeskedjél csak! – gondolta Kesze magában. – Visszafizeted te ezt majd sokszorosán, csak kapjak segítséget a rokonaimtól! Akkor megtanulod te is, hogy nem ökrök, hanem ikek vagyunk.

⁹⁷ Azok a leborotvált fejű álkeresztények, akiket Theotmar salzburgi érsek említ, és akik 894-ben a morvák alattvalói voltak, azok előtt kellett hadakozniuk, csak avarok és onogurok lehettek. Őket, mint katonanépet, nemcsak a morvák, de később a magyarok is megbecsülték. László Gyula régész szerint a magyarok telepei kikerülték az avar-onogur falvakat. Autonómiájuk miatt az első évtizedekben kapcsolataik a magyar lakossággal annyira gyengék voltak, hogy azok a folyók elnevezéseit nagyjából a szlávoktól vették át.

Tizenkilencedik fejezet,

**amelyben bebizonyosodik, hogy milyen hasznos néha,
ha az asszony a férje kollégáját szereti.**

„Abban az időben Liuntina... volt a fejedelmük.”

Bíborbanszületett Konstantin császár (Marczali Henrik közlése Szabó Károly fordítása nyomán, MHK: 125. oldal)

„Az ország kormányzását és egyéb ügyeket illetőleg nagy súlyt fektetnek a tanácskozássokra.”

Otto freisingeni püspök a magyarokról (László Gyula után: 10: 179. o.)

Miután a besenyők beékelődtek a magyarok és a kazárok közé, és az előbbi nép is már szabadon megválaszthatta a vezetőjét, a kende tisztsége visszakerült az isteni eredetű Ügyek nemzetiséghez, ahogy az réges-régen is volt. Álmos lett a kende, annak az asszonynak a férje, aki Keszét a sebesülésekor a házába vitte, és fia, Árpád az illa. Árpád üzent Keszének, hogy fontos megbeszélésen kell részt vennie, Omurát szállásán találkoznia kell az öccsével, Libundival.

Kesze örült is, meg nem is a meghívásnak. Egyfelől jó volt, mert a magyar illa öccsével találkozik, felvetheti megint a morvák ügyét. Miután Szvatopluk úgy kisemmizte, megátokoztatta a táltosokkal; meg is lett az eredménye, mert a morva fejedelem hamarosan meghalt. (Nem volt ugyan bátor viselkedés így elbánni az urával, de nem nézhette tétlenül: miként morzsolódik fel a törzse egy idegen hódításaiért.) Utána a három fia uralkodik, de úgy hírlík: hárman együtt sem érik meg az öreget. Az apjuknak a birodalmát háromfelé osztották, a Kesze adójára is ketten tartanak igényt: Mojmír is, meg az ifjú Szvatopluk is, mind a két szomszéd; de nem csak ezen, máson is civakodnak. Most már el lehetne húzni a morvák nótáját, ha a magyarok is úgy akarnák. Másfelől tartott Omuráttól, az a kapaszkodó ember még az életére is törhet, hogy a kavár fővezérséget végre megkaparinthassa; aztán csak vonogatja a vállát a magyaroknak, hogy ő nem tud semmit a balesetről. Mindenesetre jó nagy kísérettel lépte át a Tiszát, és egészen megnyugodott, amikor épen megérkezett a Hortobágy partjára, ahol Libundi és Omurát már várta.

A sátorban már pattogott a tűz az üst alatt, a füst kóválygott egy kicsit a magasban, majd kiment a kijáróján. Jó illat cirógatta az orrukat, egy vén vaksi juhból főtt a zsenge vendéglátó báránytokány köleskásával⁹⁸ és hagymával, az apróra vágott torma csak később kerül belé.

Kissé elfancsalodott képű, búvalbélelt ember volt ez a Libundi, biztosan volt néhány rossz foga, amelyek kánonban fájtak. Üdvözölte Keszét, rég nem találkoztak; a hogyléte felől érdeklődött, meg a törzse sorsáról:

⁹⁸ Ez még nem jelenti azt, hogy én is annak az elméletnek lennék a híve, amely szerint a pásztornépek rá lettek volna szorulva a földművelők termékeire. Évszázadokon keresztül éltek eszkimó és más északi vadász-, vagy pásztor- és vadász közösségek több ezer kilométer távolságra a legközelebbi földműves társadalmaktól úgy, hogy csak azokat a termékeket fogyasztották, amelyeket maguk szorítottak ki a természettől (Bóna István: 36. oldal). Viszont, ha egy pásztortörzs földművesek mellé kerül, annak előbb a termékeit, majd ha lehet, a termelési ismereteit is átveszi. (Ha az éghajlat a földművelést ott is megengedi.) A másik furcsa véleményről, amely szerint a pásztorkodás gazdasági zsákutca, csak annyit, hogy az ipari forradalmat pont a legeltető juhtenyésztésre alapozott gyapjúfeldolgozás indította el. (Igaz: véletlenül nem egy török népnél.)

– Úgy hallottam: szerencsétek volt a szerencsétlenségben: az új hazátok sokkal termékenyebb, mint amilyen a régi volt? – kérdezte.

– Igen, fuldoklunk a jólléttól, mint a tejbe esett légy – felelte Kesze.

Egyszerre csak meglibbent a sátor ajtaja és Ünikün lépett be.

– Szegénykén is meglátszik az idő múlása – állapította meg Kesze magában –, az a tizenöt év, amely eltelt azóta, hogy Khamligban kísérgettem, de azért még az a kedves szép nő maradt, aki volt. Istenem, hogy elrepült az idő, mintha csak a tegnap pörölt volna vele az íjért! Csak ha régi ismerősökkel találkozik az ember, akkor döbben rá, hogy talán még ő is vénül.

– Ünikün, itt semmi keresnivalód; itt mi, férfiak tanácskozunk! – utasította rendre Omurát a feleségét.

– Csak bent felejtettem valamit – mentegetőzött az.

– Na, hordd ki gyorsan a valamidet, míg fel nem mérgelődöm! – keményedett meg még jobban a férj hangja.

Mind a három férfi a nőt mustrálgatta, mosolyogva a szójátékon, az zavarodottan hátrált kifelé.

– Nem úgy néz ki ugye, mint lány korában? – kérdezte Omurát Kesze. – Ilyen kegyetlen az idő; ahogy múlik, megöregednek a jó lovak, a szép asszonyok; még a vas is elvásik. Szerencsére mind a három pótolható – nevetett Omurát, pedig a dolog egyáltalán nem volt nevetnivaló: sohasem tetszett neki igazán ez a satnya fehérnép, csak azért kezdte tölteni vele az idejét, hogy ennek a csökött Keszének a kezéről leüthesse; aztán úgy belegabalyodott a dologba, hogy egy csomó pénzt fizetett ki a lányért hiába. Akkora összegért egy sokkal szebbet is vehetett volna. Ez a sunyi Kesze meg fel sem vette az egészet, sokkal formásabb asszonyt szerzett magának tiszta ingyen, mint az a nyamvadtság.

– Hallom: te pótolta is, több fiatal feleséged is van? – kérdezte Libundi Omurátot.

– Egyszer él az ember ezen a világon. Hogy a túlvilágon mi lesz, nem tudhatjuk; legalább ezen élünk jól!

Ezen a ponton meg kellett állni, mert még szóba kerülhet Omurát legfájóbb dolga: egyik feleségétől sem született gyermeke. A múltkor meg is említette valaki, hogy azért nincs, mert gyenge tutyimutyi szolgálai vannak, és Omurát szinte megölte.

Libundi lassan a lényegre tért:

– A Bolgár Birodalom ügyében jöttem ide. Miután a besenyők kiszorították a nép egy részét a régi helyéről, a bolgár gyepüket is be kellett laknunk, és ott sohasem lehetünk biztonságban. Akármikor rántörhetnek, kirabolhatnak. Jó lenne a határt egy kicsit arrébb tolni, és erre most van lehetőség, amikor a bolgárok a bizánciakkal háborúznak. Meggondoltuk a dolgot, kényes dolog egy régi békét felrúgni, de meg kell tennünk; ha nem, ők teszik meg akkor, amikor mi leszünk bajban.

– A Bolgár Birodalom nagyon erős – válaszolta Kesze –, kockázatos dolog lenne vele kikezdeni, inkább a morvákra kellene most ütni egyet. Termékeny, szép földjeik vannak, jó vizekkel, magas füvel, akár szántónak is jók; ott is ellakhatnának azok, akik nincsenek biztonságban a gyepükön.

– Kücsid, ahogy hallottam, neked ez állandó mondókád – mosolyodott el Libundi. – Majd ezen is gondolkodunk, de most a Bolgár Birodalomról van szó; mindig azt a gyümölcsöt kell szedni, amelyik megérett. Mekkora sereggel tudnál részt venni a háborúban?

Kesze már megszokta a magyar szövetséget, a Bolgár Birodalomhoz nem sok köze volt, de azért még csak bolgár volt ő is, nem volt kedve a testvérei ellen harcolni:

– Jobb lenne, ha én a morvákra vigyáznék; a bolgárok akármikor bevonhatják őket is a háborúba, ha elkezdjük. Ha én elmegyek a vitézekkel, nyugaton teljesen védtelenek maradunk – mondta.

– Ezt úgy értsem, Kücsid, hogy nem akarsz részt venni a háborúnkban? – kérdezte Libundi.
Újra Ünükün jött be a sátorba.

– Asszony, megmondtam: nincs itt semmi keresnivalód! – zörrent rá újra a férje.

– Csak egy kis fát hoztam a tűzre.

– Elég fa van itt, gondoskodtam róla; eleget hordattam. Hányszor kell megmondanom, hogy az asszonynak a házban a helye; te a dolgotat végezd! Ilyen buta liba ez, hiába beszél neki az ember – nézett Libundira Omurát.

Ez a pillanat volt az Ünüküné: amikor a két férfi egymásra nézett, az ő tekintete a Keszéével találkozott, és gyorsan kétszer igent bólintott.

– Mit jelezget nekem ez a hóbortos fehérnép? – gondolta Kesze. – Csak nem akar találkára hívni itt, ahol minden lépésemet figyelik? Amikor kergültem meg a szerelemtől miatta, nem kellettem neki; csak nem jött most rá a hopparé? – Aztán hirtelen megértette: a halál torkában van! Ez a minden hájjal megkent Omurát elhitette a magyarokkal, hogy a háborúban rá nem számíthatnak; sőt mint bolgár, biztosan a Bolgár Birodalom mellé áll majd; és Libundi azért jött, hogy kikémlelje a gondolkodását. Ha nemet mond, egy megelőző háborúban szétverik az ő törzsét.

És ő a nemet már kimondta!

Itt még nem bántja senki, tiltja a vendégjog, de ahogy elhagyja a szállást, biztosan megölik, aztán meglepetésszerűen megtámadják a törzsét. Nagyon is érthető: nem kezdenek a magyarok háborút úgy, hogy az oldalukat ne biztosítanák. Azok a békés szállások, amelyeket otthon hagyott, pár nap múlva csak füstölgő romok lesznek temetetlen hullákkal, mert neki nem volt meg a kellő esze. Libundi biztosan a szükséges csapatokat is magával hozta. A háború törvényei könyörtelenek: lehet a legvajszívűbb illa is, ha választania kell, hogy kik pusztuljanak el, a rokonsága-e, vagy egy más törzs, mindegyik az utóbbit választja.

Ez az Ünükün sem tudta hamarabb meginteni az igent!

– Mondd meg nyugodtan, Kesze, ha nem tudsz részt venni – biztatta kedvesen Omurát, miután a felesége kiment –; nélküled is elég erősek leszünk. Addig is vegyél még ebből a báránybordából, nézd: milyen jó porhanyósra főtt!

Keszének azonban valahogy nem volt már étvágya, inkább beszélni kezdett:

– A háborúban részt veszek, nincs miért kimaradnom. A morvák nem rám veszélyesek, én a szolgájuk vagyok, hanem rátok. Csak megemlítettem, hogy vigyázzatok erre is.

– Mekkora csapattal tudnál részt venni? – kérdezte Libundi.

– Ha össze tudom szedni az adót és elküldöm a morváknak, hogy meg ne haragudjanak rám, majdnem minden emberemet elvihetem. Azután segítetek ti is a morvák ellen!

– Nem vagyok felhatalmazva, hogy ezt megígérjem – felelte Libundi –, de szólok egy-két szót az érdeketekben.

– Egyelőre az is elég lesz.

– A dunántúli zsákmány hova lett, hogy gondod van az adóra?

– Azt már apránként odafizettem Szvatopluknak.

Ahogy elnézte, hogy Libundi ábrázatja miként derül fel és az Omuráté miként komorodik el, megbizonyosodott: jól sejtette meg a helyzetet.

– Rendes ember vagy, Kücsid – mondta Libundi. – A csontjaid lehetnek bolgárok, de a szíved az magyar. – Majd Omuráthoz fordult: – Szabolcsnak volt igaza: Kücsidre valóban lehet számítani. – Aztán újra Keszéhez fordult: – Ami az adót illeti, ne búsulj semmit. Először a görögökkel megkötjük a szövetséget, az mindig pénzt hoz a házhoz.

– Ha a kavarokat is képviselnie kell valakinek, rám számíthattok – szólt közbe Omurát.

- Számítunk is, de nem rád, hanem Kücsidre, ő a kavarság fővezére.
- Arról volt szó, hogy én... – hebegte Omurát, miközben a szeme úgy járt ide-oda, mint az asztalfiókja.
- Rosszul mértük fel a helyzetet, Omurát; te is észrevehetted. Egy hét múlva légy nálunk, Kücsid, és nagy tarisznyát hozz, mert a bizánciak gazdagok; tudod te is jól: úgy tele vannak pénzzel, mint a kutya bolhával; és hozd a fiad is, mert a görög követ meg szeretné ismerni. Nem kell mondanom, ugye, hogy ez mit jelent; megvan neked is a magad esze.

Huszedik fejezet,

amelyből megtanulható, hogy hol tartsa az eszt az, aki nagy úrral vásárol.

„Az ütközetben megverték a rómaiakat”⁹⁹ ... Ezt látva, haragra lobbant a császár, és Nicetast, kit Szklérosznak neveznek, hadihajókon elküldte a Dunához, hogy ajándékokkal bírja rá a turkokat Symeon megtámadására. Az elment, és a turkok fejedelmeivel, Árpáddal és Kuszánnal találkozáván, rábírta őket a háborúra.”

Georgiosz Monachosz: Az új császárok élete című krónikájának 10. századi folytatásából (Szabó Károly fordítása, MHK: 106. oldal).

Kesze a fia helyett egy árva rabszolgagyermeket vitt el, felöltöztette drága ruhákba, mintha az ő gyermeke lenne; kitanította: mit mondjon, nehogy elárulja magát. Legfőbb kincse volt a fia, Ürkünd, semmi esetre sem tette volna ki valamilyen veszélynek.

Árpád, a magyarok illája szintén egy idegen gyermekkel érkezett. Mellette volt Kötél is, a legokosabb tanácsadója.

– Kücsid, te a találkozáson hagyd Árpádot beszélni! – kérte Kötél Keszét. – Tudom, hogy okos vezér vagy, de a görögökkel való tárgyalásokhoz még nem lehet meg a kellő tapasztalatod, ahhoz még túl fiatal vagy.

– Nem törekedek a szereplésre, de azért megjegyzem: jóval korábban voltam illa, mint Árpád.

– Kesze szerette a dolgait maga intézni.

– Ez így igaz, a hazai dolgokban a tapasztalatodat és a hozzáértésedet senki sem vonja kétségbe. Mi sem vagyunk olyan oktanok, hogy a tehetségedet ne vettük volna észre, de most egy olyan ember irányítására van szükség, aki a görögöket ismeri jól, és ez én vagyok, te is tudod. Neked is érdeked, hogy a tárgyalás minél jobban sikerüljön; ez fontosabb, mint az, hogy ki szerepel. Árpáddal már megbeszéltük, hogy miket mondjon. Ha olyan követelésekkel jön a követ, amikre nem számítottam, valamilyen ürüggyel megszakítjuk a beszélgetést; kijövünk és tanácskozunk. Ott leszek én is melletted tolmácsként, ha bal kézzel végigsimítom a homlokomat, mintha csak az izzadságomat törölném, az azt jelenti, hogy a beszélgetés rossz irányba tart; félbe kell szakítanunk, hogy tanácskozzunk. Vigyáznunk kell, mert biztosan a görögöknek is lesznek tolmácsaik; jó, ha ti is azt mondjátok előre, amit én fordítok. Jól választottad-e ki a rabszolgagyereket, a legokosabbat hoztad-e el?

– Annyit tud, hogy azt mondja: az én fiam. Hogy többet tudjon, az nem is olyan fontos.

– A görögöknek nem, de nekünk igen. Árpádnak én a saját fiamat ajánlottam. Ha szükséges, az embernek a veszélyt is kell vállalnia. Egy buta gyermek elárulhatja magát; nincs ellenedre, hogy kicseréljük?

A Bizánci Birodalomból egy nagyon előkelő úriember érkezett fényes kísérettel; gyanakodva vizsgálta Keszét, megpróbálta minél jobban memorizálni a kinézetét, hogy majd a képekkel azonosíthassa: igaz lenne, hogy a magyarok még mindig parancsolhatnak a kavaroknak, vagy csak egy szélhámost hoztak magukkal? A szokott formaságok után azt magyarázta

⁹⁹ Itt a Keletrómai Birodalomról van szó, tehát Bizáncról, amelyben akkora már a görög etnikumhoz került a vezető szerep, ezért Görög Birodalomnak is nevezték. Annak a császára „lobbant haragra”.

el a két vezérnek, hogy milyen egyszerű dolog lesz legyőzni a bolgárokat most, amikor a fenséges császár hadserege már meg is semmisítette a fő erőiket, a magyaroknak északról csak be kell sétálniuk a hátrahagyott területekre, és birtokukba venniük azokat. A két vezér komolyan hallgatta; tudták: olyan fényesen nem állhatnak a dolgok, ha a görögöknek az ő fegyvereikre is szükségük van. Ellent nem mondtak, de a végén Árpád megjegyezte:

– Nagyon lekötelező, hogy a fenséges császár ránk is gondol a préda felosztásánál, miután már legyőzte a bolgárokat. Sajnos: nem élhetünk a szívességével. A bolgárokkal már jó ideje békés viszonyban élünk, több törzsünk bolgár eredetű, nem vezetne jóra, ha háborút kezdenénk. Ha a fenséges császárnak szüksége lenne a segítségünkre, barátságból szívesen segítünk, de miután a bolgárok fő erőit már megsemmisítette, a mi beavatkozásunkra már nincs is szüksége.

– A szerencse forgandó; hogy a dolgok rosszra ne forduljanak, nem ártana még egy biztosíték; ez lenne a ti támogatásotok.

– Nagyon nehezen tudnók megmagyarázni az embereinknek, főleg a bolgár vezéreknek, hogy miért kell nekünk is belépünk.

– Ebben is a segítségetekre leszünk. Nem jöttünk üres kézzel, és az arany csengésénél nincs meggyőzőbb érv. – Ez valóban komoly érv volt mindig; akkor is arra számítottak a bizánciak, hogy azzal mozgósíthatják a déli (birodalmi) bolgárok ellen a turkiai bolgárokat és a magyarokat, ez pedig megmenti őket.

– A barátság minden aranynál többet ér – folytatta Árpád. – Mi a magunk részére semmit sem kérnénk, de hogy meggyőzzük az embereinket, és azok ne kényszerből, hanem jókedvvel kövessenek, valóban szükségünk lesz egy kis pénzre.

– A fenséges császár mindig gazdagon megjutalmazza a barátait, a ti fáradozásaitokat sem kéri ingyen. Itt van a bőkezűségének a bizonyítéka; és ez csak az előleg. Holnapra megérkezik a megkésett hajó is, és akkor még háromszor ennyiben részesültök.

Az aranypénzek valóban jókora halmot alkottak, de sem Árpád, sem Kesze nem mozdult. Mi lesz ennek az ára?

– Vállaljátok-e, hogy az egész haderőtökkel a bolgárokra támadtok, és addig harcoltok ellenük, amíg azok meghunyászkodott kutyák módjára nem könyörgik a fenséges császár kegyelmét?

– Az összes harcosunkkal nem tudunk részt venni a támadásban; egy kis csapatot hátra kell hagynunk, hogy biztosítsák a feleségeink és a gyermekeink védelmét egy esetleges besenyő vagy orosz támadás esetén; viszont az embereink nagy részét elküldjük, és nem kötünk békét a bolgárokkal a császár engedélye nélkül. Ezeket vállaljuk.

– Nagyon megbízható jó barátaink vagytok, a fenséges császár továbbra is nagyon szeretni fog benneteket a családtagjaitokkal együtt. Nagy bánata, hogy nem ismer személyesen titeket.

– Meghiszem azt – gondolta Kesze. – Ha meg akarnók látogatni, be sem engednének a palotájába. Még távolról is csak úgy pillanthatnók meg, hogy azelőtt egy hétig fürdetnének.

– Szívesen vendégül látna Konstantinápolyban – folytatta a görög követ –, de persze benneteket most a dolgaitok ide kötnek. Ha ti itt is maradtok, akkor is semmi akadály, azt hiszem, hogy a fiaitokat elküldjétek velem, hogy a fenséges császár megismerhesse a becses személyüket. Ígérem: rangjukhoz méltóan fogjuk tisztelni és ellátni őket.

Várható volt, hogy túszoikat is kérnek; szerencsájükre mindketten a helyén tartották az eszüket, amikor elindultak. Ennek ellenére kérték egy kicsit magukat, nehogy a görög gyanút fogjon:

- A fiainkat nem tudjuk elengedni, a tenger nagyon veszélyes, viharok dúlnak rajta, meg viking kalózkodnak. Nem tehetjük ki őket a veszélynek, inkább készítsenek képeket róluk; biztosan az emberei között van egy-kettő, aki tud.
- A fenséges császár személyesen szeretné megismerni a gyerekeket. A vihartól meg a kalóztól ne féltsétek őket, a fenséges császár hajói nagyon erősek és a kíséret sem gyenge.
- A mi gyermekeink nincsenek szokva a tengerhez, és úgy tudom: ott, aki nincs szokva, hamar megbetegszik.
- A mi hajóink nagyon sima járásúak, de ha mégis megbetegednének, kitűnő orvosaink vannak. Ha nem külditek el a gyerekeiteket, valamelyik tanácsadó még arra gondolna, hogy valami turpisságon töritek a fejüket, és esetleg még a fenséges császárt is befolyásolná. Sajnos, a pénzt nem hagyhatom itt, ha a fiúkat nem engeditek el, bármennyire is örülök, hogy megajándékozhatlak benneteket.¹⁰⁰ Én ugyan ismerlek titeket, mondtam is a tanácskozáson, hogy meg lehet bízni bennetek, de sajnos a fenséges császárnak vannak bizalmatlan tanácsadói is. Szinte hallom, amint mondja valamelyikük: Csak rosszban törhetik ezek a ravasz turkok a fejüket, ha a gyerekeiket nem merték elengedni. Bizony meggondolatlanul hagyta náluk Szklérosz azt a rengeteg pénzt. Nem kis összeg; gondoljátok csak meg: ma eljönnek a gyerekek velem, holnap befut a megkésztett hajó és megkapjátok az elmaradt részt is.
- Elengedjük azzal a feltétellel, hogy a győzelem után visszahozzátok őket. Mellettünk kell kitanulniuk a vezetést meg a hadviselést, sokáig nem maradhatnak távol.
- Ezt megígérem, és azt is, hogy a legnagyobb kényelemben és tiszteletben lesz részük. A fenséges császár a legjobb nevelőket adja majd melléjük.

¹⁰⁰ A bizánci-magyar szövetség elég ingatag alkotmány volt. Harminckilenc évvel később történt – miután a bizánciaknak sikerült egy jót terjeszkedniük észak felé, így határosokká váltak a magyarokkal (Valamilyen bolgáriai belviszály miatt néhány szláv kenéz a görög pártfogásra szorult, és Časlav Klonimirovičot fogadták el főnöküknek.) –, hogy a magyar és a török törzsek között háború tört ki, mert egyikük megsértette a vendégjogot. A bizánciak kihasználták a kedvező alkalmat, megtámadták a magyar szövetséget, és nagyszámú rabszolgát szereztek. Azok erre kiegyeztek egymással, és a hozzátartozóik kiszabadításáért egészen Konstantinápolyig nyomultak. (Lásd Mascudi 10. századi mohamedán történetíró sorait! 8./II: 183.-185. oldal.) A magyar hagyományok másképpen tudósítanak: az őskronika szerzője fanatikus egyházfi lehetett, akinek csak rossz véleménye lehetett a pogány korról és csak jó a bizánci császárról; a későbbi művekben az ő hatása tükröződik más események elbírálásánál is.

Huszonegyedik fejezet,

**amelyből az tanulható meg, hogy mit tegyen mérgében az ember,
ha a pénztárcáját kiverik a kezéből, és az érméi szertegurulnak.**

„Az avarok [értsük úgy: Avarföld lakói!] megtámadták a bolgárok határait, de azok megelőzván őket, a seregük nagy részét megsemmisítették.”

Fuldai évkönyvek a 895. évről (Kristó Gyula (7): 133. oldal)

„Arról pedig, hogy Árpád már a besenyő támadás előtt diadalmasan bevonult volna a Kárpát-medencébe, már csak azért sem lehet szó, mert Bíborbanszületett Konstantin egyértelműen azt írta: a besenyők a magyarokat fejedelmükkel, Árpáddal együtt üzték el Etelközből.”

Kristó Gyula történész (7: 182. oldal)

„Hunor népéhez és bégjeihez ügyes kémeket küldtek.”

Mahmud Tarcüman (Dr. Blaskovics József fordítása)

„Az ugrok Kijev mellett azon a hegyen (magaslaton) vonultak, amelyet magyaroknak neveznek. A Dnyeperhez érve sátrakat verének.”

Nesztor orosz őskronikája (Dr. Jagič V., Thallóczy Lajos és dr. Hodinka Antal nyomán, MHK: 372. oldal.)

„A bizánci császárnak csak szolgálai a hadvezérek, míg a hunoknál a vezérek egyenlők a császárral.”

Priszkosz rétor

Elkezdődött a háború. A magyar csapatok fergetegként zúdultak a Balkánra.

Kesze csak várt: minek pazarolja a törzse véré? A háborút úgysem az ő kis csapata dönti el, hanem a magyar és a bizánci sereg.

Végül a birodalmi bolgároknak egy kis csapata tört be a területére, miután megtudták, hogy hova pártolt. Kesze kelepcebe csalta őket, és meggyőzte az ellenséges vezért, hogy csak mímeljék a háborúskodást, majd megüzente a magyaroknak: vereséget szenvedett, kénytelen a saját területén védekezni.

Így maradt ki az öldöklésből.

A magyarok számára amilyen jól kezdődött a háború, éppen olyan rosszul végződött.

Addig minden jól ment, amíg a birodalmi bolgárok csapatai a bizánci határról vissza nem tértek, de azok, ahelyett, hogy megütköztek volna a váraikat szorongató törökökkel, kikerülték őket és az otthonmaradt védtelen családtagjaikra támadtak. Ezzel egy időben a besenyők is támadtak keletről. Árpád, aki az otthonmaradt csapatok vezére volt, nem vette fel a harcot a besenyő túlerővel, a Dnyeper mentén északra menekült a magyar családokkal. Szomszédjaik, a török vitézek egy vereségük után hallották meg a szerencsétlenséget, ami a családtagjaikkal történt; sietve tértek haza, de már mindenfelé csak üszkös romokat és temetetlen holttesteket találtak.

Alig hantolták el a szeretetteiket, már menekülhettek az újabb besenyő-birodalmi bolgár támadás elől. Megfogyatkozva a Turuly¹⁰¹ felső folyásához húzódtak, az erdők közé. A hatalmas ország, amely valamikor a Kazár Birodalom nyugati és talán a legszebb része volt, úgy hullott szét, mint egy marék libapihe. Helyén a besenyők találtak új hazát, a bolgár-bizánci háború igazi nyertesei.

Kesze, aki a szövetségbe belekényszerült ugyan, de a birodalmiakat nem merte ingerelni, csodálkozva szemlélte az eseményeket a Tisza mellől: ilyen gyorsan változhat a világ? Miután a magyarok messze elbujdostak, csak egy útja maradt: hamar békét kötni a Bolgár Birodalommal. Meglepően gyorsan sikerült. Szimeon, a bolgár fejedelem¹⁰² örömmel fogadta az eltévedt rokon megtérését, és Kesze egyszerre csak azt vette észre, hogy már nem egy, hanem két úrnak kell adót fizetnie. Szerencséjére a bizánci aranyakból egy ideig még futni fogja. A császár aligha küldi olyan készségesen, ha megsejti, hogy hamarosan adóként az ellensége zsebeli be.

Aztán a szétkergetett törzsek mégis mintha feléledtek volna: Keszéhez egy bolgár követség érkezett a Turuly felső vidékéről, Bülsütől:

– Eljött az ideje, hogy a régi szövetséget felújítsuk.

– Igen, az jó lenne.

– A magyarok nagyon furcsán viselkedtek a besenyő háború idején. Azért tértek vissza a birodalmi Bolgáriából korábban, hogy megvédjék a családtagjainkat, hogyha meg kell; erre ők elmenekültek. Az új szövetségbe nem vesszük be őket még akkor sem, ha előkerülnének valahonnan. A kérdés most az, hogy milyen törzsből legyen az új szövetség vezére? Azért kellene a támogatásod, hogy közülünk, bolgárok közül kerüljön ki. Ha egy türk lesz, mindig őket fogja pártolni.

Kesze is szerette volna, ha bolgár lesz a fővezér, de ilyen apróságért nem akart háborút, a visszautasítást meg veszélyesnek gondolta, így inkább kitérő válaszokat adott. A bolgár követet, Bülsü öccsét végül is felbosszantotta a Kesze köntörfalazása, megpróbálta döntésre kényszeríteni:

¹⁰¹ Turuly: Bíborszületett Konstantin császárnál a Dnyeszter folyó neve Trullosz (MHK: 123. oldal). Anonymusnál a Turul egy pogány-magyar istenség neve, akitől a magyar uralkodóházak származtatták. Egy tizenegyedik századi királyi törvényből tudjuk, hogy a pogány magyarok fák, kövek, vizek mellett imádkoztak; azt hitték, hogy az istenük a folyóvízben is lakozhat. (Háromszéken ma is létezik egy Ügy (Szent) nevű folyó.) A Turuly indoeurópai eredetű istenség lehetett – a török népek előtt ők is lakták az eurázsiai sztyepp északi részét –, aki az ősmagyarok szerint daru, sólyom (kányakirály, a török „tugrul” hatására), de inkább bika alakjában jelent meg. Theophilaktosz szerint a turkok szarvasmarhákat is áldoztak (Küldtek vissza az égbe.). A kereszténység felvétele után az ősi hiedelmek csak a népmesékben éltek tovább, ezekben a táltos sokszor ló vagy bika alakjában jelenik meg. A Tauronak (Szauronak) nevezett pogány istenség vallása elterjedt keletre (A felpattanó zárhangok gyakran réshangokká válnak.), vélt leszármazottainak egy része turkoknak nevezték önmagukat. (A saurumata jelentése bikaisten „nemzete”; n-m csere után.) A Római Birodalomban Traianus idejében megjelenő sárkány, a draco őse is egy ilyen szárnyas bika lehetett; a pikkelyességét azért kaphatta, mert azelőtt alán típusú vértben ábrázolták; elvégre ez járt az ősnak is, nemcsak az utódainak, a vezéreknek. Pikkelyessége miatt később a testét is kígyó alakúvá képzeleték. A vallások könnyen terjedtek az egyik néptől a másikhoz, gondoljunk csak a kereszténység vagy az iszlám történetére. Átvétel után át is alakulhattak. A draco magyar megfelelője, a sárkány fehér (szent) uralkodót jelent.

Miután Ázsiában az ősi tauruszkból turuk lett, és abból újra Európában az ősmagyaroknál turu, a szó a magyar nyelvben kétféleképpen fejlődhetett: vagy turullyá alakult – hasonlóan a Korbuly, Ráduly vezetéknévhez, a Kiruly helységnévhez (régebben Kérulj, a Kéru törzs neve után), illetve a fej, száj szavainkhoz, vagy elmaradt a szóvégi u. Abból, hogy a törzsek szövetségesek voltak, még nem következik, hogy a vallásuk is teljesen azonos volt. Közülük némelyek egy ménlovat hihettek az ősiüknek (fehérlófiak), mások egy bikát, megint mások egy szarvast, sőt legalább egy, a „kurtijermet” (farkasgyermek=farkas-teremtette) egy farkast. (A kutya szavunkban az „a” kicsinyítő képző.) A Bikaisten vélt leszármazottai elnevezhették egymást Farkasnak, Lónak, és ha egy ilyen nevű személy utódaiból külön törzs alakult, azok megkülönböztetésül farkasfiának, lófiának nevezhették magukat. Hosszú idő után az emlékezetben a valódi személyből mitikus ős lett. Valószínűleg az ogur nép egy olyan törzs után kapta a nevét, amely önmagát egy togrultól (sólyomtól) származtatta.

¹⁰² Szimeon csak 917-ben vette fel a cári címet.

- Engem ne bolondíts tovább ezekkel a semmitmondó beszédekkel, csak annyit mondj: igen vagy nem! Nekem csak ezt a két szót használd!
- Hát... nemigen – fogadott szót Kesze.
- Ez már megint milyen beszéd? Mondj már valami érthetőt is!
- Inkább te segíts! Adj tanácsot, hogy tanácstalanságomban mit hazudjak?
- Mondd azt, hogy mellénk állsz!
- Még lehet belőle valami, hazugságnak egészen ne vegyétek!

Aztán egy másik küldöttség érkezett. Már nem volt fontos, hogy ki lesz a fővezér: bolgár-e, türk-e; már az volt a baj, hogy közeledtek a magyarok. Otthagyták Kijev vidékét, és a bolgár-türk szövetség vezetésére pályáztak újra. Ha háborúra kerül sor, lehet-e számítani Keszéék segítségére, mint jó bolgárokéra?

– Ezek a lúdzabáló magyarok túlzásba viszik a kapaszkodhatnékjukat! – mondta felháborodottan a bolgár követ. – Ami hadviselést tudnak, azt mind tőlünk lesték el; most mégis rajtunk akarnak uralkodni! Nem veszik észre, hogy nincs már mögöttük a kazár, hogy tolja őket fölfelé. Amiért úgy elszaporodtak, azért még nem ijedünk meg tőlük; több nyílvevesszőnk van nekünk, mint ahány emberük nekik. Ha egyszer az újainkat a kezünkbe vesszük, csak a Jóistentől félünk.

Alig ment el a küldöttség, jelentik Keszének, hogy egy káliz kereskedő akar vele beszélni.

– Ez alighanem egy harmadik küldöttség lesz – gondolta Kesze. Jól gondolta: álrühában Szabolcs érkezett.

– Hát veletek mi van; ti még éltek? – kérdezte Kesze. – Úgy hallottam: minden elveszett.

– Az ország megsemmisült, de minden el nem vészett, amíg mi még élünk – felelte Szabolcs, a magyarok követe. – Nem mehetnek a dolgok mindig jól, a népet érik időnként katasztrófák. Remélem: még nagyon sok fogja élni, mert akkor nagyon sokáig fog élni. Az a fontos, hogy minden szerencsétlenség után talpra tudjunk állni. Ha ez mindig sikerül, akár a besenyőket vagy a kazárokat is túlélhetjük; bár most, ebben a nyomorúságunkban valóban nem érünk még egy göndör szőrszálat sem mellettük.

– Te is szövetkezni jöttél?

– Miért, már mások is jártak? – nevetett Szabolcs elengedve a füle mellett a kérdés gúnyos élet: egyezkedni jött, nem megsértődni. – Remélem: elég eszed van, hogy rájőjj: kivel érdemes.

– Miután a vezérség visszakerült az Ügyek nemzetséghez, neked milyen tisztséged van?

– Nem fogunk a vezérségért viaskodni most, amikor minden emberre szükség van. Nagy butaság lenne részünkről, Lővédiék részéről, ha nem értenünk meg, hogy az ősi jog a Jóistentől származik, és szentebb, mint egy kazár ájisádnak egy régi parancsa. Nemcsak az Ügyek, de a mi nemzetségünk is tudja, hogy a besenyőjárás az Isten büntetése azért, mert annak a szentségtelen, jogtipró parancsnak engedelmeskedtünk.

– Hallottam: Árpádot végül a kazár hatalmasságok is elismerték, valami előkelő címet is kapott tőlük.

– Igen, a kazárok ilyesmivel szórakoztak, ahelyett, hogy segítettek volna. A szövetség megújítása nekünk is érdekünk volt, Árpád el is utazott Kazárdiba és végigszenvedte a ceremóniákat, de sajnos: az újabb besenyő támadástól ez sem mentett meg minket. A kazárok a másodiknál is éppúgy vesztig maradtak, mint az elsőnél. Meglátják majd, hogy mire mennek nélkülünk; mi ezután már csak a magunk sorsát intézzük: Árpád megbízik bennem, és amit én ígérek meg, olyan, mintha ő mondaná.

– És mit ígérsz?

- Ami nektek is a legfontosabb: a régi szövetség visszaállítása a vezetésünk alatt, amelyben a te törzsed is boldogul.
- Igen: amikor menekülnie kell újra valakinek, megint én fogok takarodni, és amikor kérem a segítséget a morvák ellen, megint nem fog mellém állni senki.
- A segítséget a morvák ellen ezután biztosan meg fogod kapni. Még akkor is meg kellene majd adnunk, ha éppen nem szeretnénk. Változtak a dolgok.
- Mit akartok végül is?
- Kijev vidékét el kellett hagynunk. Sajnos az Oleg birodalma¹⁰³ túl kemény diónak bizonyult. A Turul felső folyásához jövünk, ahol a régi szövetségeseink is élnek. Semmi értelme sem lenne, hogy mindegyik törzs ezután másfelé húzzon. Ez mindegyiknek csak a kárára lenne. A szövetségnek újra kell alakulnia valamelyik törzs vezetése alatt, és ha megvan az erőnk és a tehetségünk, hogy mi legyünk az, miért ne lennénk? Ehhez kérjük a te támogatásodat. Árpád majd úgy fog segíteni neked, ahogy te most viselkedel. Gondold meg, kérlek: a szövetség számotokra is előnyös: egyedül olyan gyengék vagytok, mint most a kisujjam – Szabolcs feltartotta a kisujját –, ideje, hogy ökölben egyesüljünk a sok ellenség között – a kisujját is ökölbe szorította.
- Mit tehetnék én, amikor közöttünk vannak a többi törzsek? Egyet lépek, már nyakamat is szegik.
- Nem is kérte senki, hogy nyíltan állj ki mellettünk; az valóban öngyilkosság lenne. Elég lesz, ha hitegeted őket a támogatásoddal, de amikor csatára kerül sor, te lekéssd. Omurát már nagyon szeretne a helyedre kerülni, meg is ígérte a segítséget a lázadóknak, ha őt teszik meg főállának, de amíg téged is magukhoz számítanak, csak a te parancsnokságod alatt marad. Az lesz a te feladatod, hogy együtt vonuljatok fel, és mindketten lekéssétek a csatát. Ha ezt megteszed, ígérjük: elintézzük majd a morvákat. Persze ehhez az kell, hogy a szövetség újra létrejöjjön.
- Vigyázzatok: a kunokat¹⁰⁴ a szláv törzsek is támogatják!
- Jól teszed, Kücsid, hogy mielőtt döntenél, felméred az erőviszonyokat. A kunokat a bolgár háború nagyon tönkretette, erről biztosan te is hallottál. A hadviselőket a csatavesztés, a hozzátartozóikat a besenyő dúlás majdnem kiirtotta. Én a helyükben most nem vackolódnék. A szláv törzsek támogatásáról is tudunk, és megoldjuk azt is. Nem ugrunk csak úgy bele a háborúba, mint a bolond a zavaros vízbe; azért indítjuk el, mert tudjuk, hogy megnyerjük. Biztosan sok szemetet ránszórtak a besenyő háború miatt. Semmi értelme sem lett volna, hogy megütközzünk a besenyőkkel egymagunkban – a szövetségeseink a nándor hadjáratban voltak, a fiataljaink még a kazároknál –, és elveszítjük a csatát. Az ő családtagjaikat úgysem menthettük volna meg, és feláldozunk egy csomó harcost hiába. Amikor a mi családjainkat menekítettük, üzentünk nekik is, hogy ők is azt tegyék. Úgy döntöttek: inkább hazahívják a harcosaikat a Bolgár Birodalomból. Nem a mi hibánk volt, hogy azok későn érkeztek. Így van az, ha nem a fővezérre hallgatnak, mindenki megy a maga feje után. Tudom: nehéz elfogadni, hogy a szülőföldet csak úgy ott kell hagyni egy parancsszóra. Mi sem jókedvünkől hagytuk

¹⁰³ Oleg a Kijevi Birodalom (Rusz) nagykenéze (vezetője) volt 882 és 912 között. A történetet Anonymus lelkes magyar szívvel színezte ki, de a krónikájából a lényeg kiderül: Kijevet a magyaroknak nem sikerült elfoglalniuk, és nyugatra vonultak. A szláv-török törzsszövetség szintén nyugatabbra kötődhetett, másképpen a Nesztor adatközlői is tudtak volna róla. Anonymus először ugyanazt írta, mint Nesztor: a magyarok csak elvonultak Kijev mellett, később a galíciai eseményeket mégis áttette Kijevbe. Alighanem két hősi énekről azt gondolta, hogy ugyanarra az eseményre vonatkoznak, de szerencsére mindkettő információit lejegyezte a vélt ellenmondásaik ellenére.

¹⁰⁴ A honfoglaláskor a magyarok a török (bolgár, türk stb.) törzseket nevezték kunnak, Anonymus idejében már csak a kumánokat (kum=homok, sivatag), ezért ő a hősi énekek kunjait Cumanusra fordította. A népnév Székelyföldön és a román nyelvterületen Komán (Coman) alakban él napjainkban vezetéknévként és helységnevekként is: Alsókomána, Comănești, Kománfalva stb., sőt a határőrök hagyatékaként még a Morva mentén is előfordul, lásd Kománát, Comenius Szeges János pedagógus szülőfaluját.

ott, de a bujdosás a halálnál csak jobb. Igaz: nekünk szerencsénk is volt: a régi bolgár-szláv gyepűn, északon laktunk, könnyebben kitérhettünk. Aligha tudnunk most új hazát szerezni a népünknek, ha akkor felmorzsolódunk egy kilátástalan küzdelemben. A vérünk nem a miénk; őseinktől kaptuk, hogy továbbadjuk az utódainknak; nem pocsékolhattuk el csak úgy büszkeségből. Kérlek: most mérd fel okosan: melyik fél képes pontosabban kiszámítani a jövőt, és úgy döntsél a saját érdekeitek szerint! Én úgy gondolom: okosabban teszed, ha velünk szövetségeskedel. Ezt a háborút kiszámítottuk és mi fogjuk megnyerni. Nem kis feladat, de meglátod: fölérjük ésszel. Az van neked is, úgyhogy minket fogsz támogatni. Itt hagyok néhány embert; ha valami olyasmit tudsz meg, ami számunkra fontos lehet, üzenj velük! Légy a mi szövetségesünk, nem bánod meg!

Amikor Kesze és Omurát átérték a csapataikkal a hegyeken, akkor tudták meg, hogy a csata eldőlt: a magyarok bekerítették, így közelharcra kényszerítették és legyőzték a kun-szláv szövetséget.

- Mi halálnak lennénk jók. Ha mást nem is, de késni azt jól tudunk – gúnyolódott Omurát.
- Még szerencse, hogy elkéstünk – felelte Kesze. – Másképpen minket is meggyérítettek volna. Nem is volt olyan butaság, hogy annyit húztad az időt.
- Tudtam én, hogy miért húzom – büszkélkedett Omurát, mintha addig nem ő mérgeződött volna, hogy Kesze mit szöszmötöl annyit.

Alig értek vissza, már megérkezett Kötél, a magyarok követe.

- A behódolt törzsekkel újra meg kell kötnünk a vérszerződést – mondta Keszének. – A régi a kun törzsek lázadása miatt megszeptségtelenedett. A hét kende közül, aki megköti, az egyik a te apád lesz. Nagyon rendes voltál, titeket semmiképp sem hagyunk ki belőle; jó lenne minél hamarabb felvonulnotok.

Ez nagy előrelépés: befogadott törzsből vérszerződővé válni; ezért érdemes volt szót fogadni. Kesze mégis megkérdezte:

- Miért kell nekünk jobban sietnünk, mint másnak?
- Azt hiszem, Kücsid, már tisztán megmondhatom az igazat. A győzelmünket két dolog segítette: Az egyik az, hogy meg tudtuk győzni a szláv törzsek egy részét, hogy átálljanak hozzánk. Ez nem is volt nehéz, mert már elégük volt a kun uralomból. A másik: el tudtuk hitetni a lázadókkal, hogy ti mellénk álltatok. Amikor itt járt Szabolcs, itt hagyott néhány embert, akiket ők jól ismertek. Miután a követeik felismerték őket, arra következtettek, hogy mellénk csatlakoztatok. Szegény Omurát eleget győzködté őket a hűségéről, de miután benned csalódtak, neki sem hittek. Így sikerült megosztani az erőiket, és ezért adták be a derekukat egyetlen röpke ütközet után. Jó is, hogy így történt, mert a nagy embervesztéséből senkinek sem lett volna semmi haszna. Úgy szabdaltuk a kopasz fejüket, mint a tököket, de mielőtt halomra öltük volna őket, Árpád visszavonulást kürtölt. Persze azután is bekerítve tartottuk, úgy tárgyaltunk velük.¹⁰⁵ A vezérfiak már túszként nálunk vannak, nem kell félned semmitől. Most be kell még bizonyítanunk, hogy a támogatásod valóság, ezért minél hamarabb vonulj fel a csapataiddal és apáddal!¹⁰⁶

¹⁰⁵ Mahmud Tercüman krónikája szerint egyáltalán nem is került sor csatára, már azelőtt kiegyeztek.

¹⁰⁶ A törzsek vezetőit Anonymus gesztájából és a krónikákból teljesen ki lehet silabizálni. Ami már az első villanásra is nyilvánvaló: Anonymusnak a vérszerződésnél a kendeiket kellett felsorolnia, mivel ebben a szakrális szertartásban a vallási vezetőknek, az istenkirályoknak kellett részt venniük. A krónikákban kapitányokról, tehát illákról van szó (A keresztény krónikásoknak már ezek voltak a fontosak, nem a kendei, a pogány, vajákosi főpapok.); kivétel Künd (A Bécsi Képes Krónika szavai szerint: „Cund, cuius filius Kusyd et Cupan”: Künd, akinek fia(i) Kücsid és Kopján; a nevek már magyarosak.). Künd nem is személynév, hanem tisztégnév, de lehetett csúfnév is, ha az ő törzsében másként ejtették ki, mint a

többiben. Mivel Anonymus lejegyezte a kendék utódait is, és a legtöbb törzsben a kende fia vagy unokája volt az illa, a következő csoportosítások kikövetkeztethetők (elől a törzs kendeje, utána zárójelben a törzs illája): Álmos (Árpád), Előd (Szabolcs), Küнд (Kücsid), Tas (Lél), Tühütüm (Horka, majd Gyula). Maradt két kende: Und és Huba, valamint két illa: Örs és Bülsü; őket e szerint nem tudom megfeleltetni, ebben a két törzsben vagy nem a kende fia volt még az illa, vagy Anonymus nem említi a fiút. Viszont ha elfogadjuk, hogy a gesztában és a krónikákban a birtokadományok megfelelnek a valóságnak, akkor a Huba törzsében Örs volt az illa, mert ők ugyanabba a régióba telepedtek: a Felvidékre (A hadviselő Huba másadilla lehetett a törzsben.), míg Bülsü és Etének a fia, Ödü a törzsükkel a Dél-Dunántúlt kapták. Anonymus úgy írja le a földosztást, mintha Árpád közvetlenül a magánszemélyeket ajándékozta volna meg. Ez kilencszáz körül nem történhetett úgy. A területet először a törzsek között osztották fel, azután mindegyik törzsnek a vezetősége a nemzetségeik között, és így tovább (Az említett helységek gyakran pont a határokat jelölik.); tehát akik ugyanahhoz a törzshöz tartoztak, egymás közelébe kerültek. (L. Bölcs Leó császár leírását: „.... nemzetségenként és törzsenként szétszóródva télen-nyáron legeltetve”, XVIII/52.!) A vezérek nevei a legjobb bizonyíték arra, hogy Anonymus gesztája és a krónikák igazolják, ki egészítik egymást, tehát a megtörtént valóság található meg bennük.

Elhamarkodottnak tartom azt a véleményt, amely szerint csak a törzsszövetségnek lettek volna meg a vezető tisztségei, a törzseknek nem. A törzs volt az állandóbb társadalmi szerveződés. Most sem a NATO-nak van királya. A vérszerződésre épp azért volt szükség, mert a törzsek nem voltak mind rokonságban egymással, tehát az ősi szent istenkirályuk, a kende sem lehetett közös. (Bíborbanszületett Konstantinnál a bizonyíték: „Jobb lesz az utánam következő vajda, Szalmutesz, kinek fia is van, Árpád nevű” (MHK:121. oldal, Szabó Károly fordítása. A vajda-kende azonosságra l. a 29. fejezet 10. lábjegyzetét!) Zábrági Krónika: „E népnek több vezére volt...” A rómaiaknál is az egyesülés után megtarthatta mind a három ősi törzs az augurját. A delphoi amphiktüniában is az ethnoszok a pülagorászukat. Arról pedig, hogy mindegyik törzsnek még külön arkhónja (illája) is volt, szintén Bíborbanszületett Konstantin írt (L. u.o. 127. és 128. o.!) A hadseregek megszervezéséhez még tizedesekre, századosokra is szükség volt, hogyne lett volna szükség törzsparancsnokra.

Maradt a hét kun vezér problémája. A magyarok a török törzseket nevezték kunnak, tehát a kun törzsek végeredményben az a négy török törzs, később a vérszerződésben részt vettek. Nem héttel, négygyel ütköztek meg a magyarok, de az idő múlásával a hősi énekekben a nádüből (néjüből?) könnyen lett hétü, sőt még a „kétü” magyar nemzetségből is. A hét a magyar folklórban is meseszám, ez a hősi énekeket is átformálhatta. (Mahmud Tercüman erről csak ennyit írt: „Néhány bég nem akart az [Árpád] alattvalója lenni, más bégségeket alakítottak.” Anonymus csatáról, a „kunok” kopasz fejének a hasogatásáról is tudott.) A „kun” törzsek vezéreinek a vélt neveit valószínűleg a gesztaíró keresgélte össze, aki valóságnak vette a hét magyar és a hét kun törzset; olyan neveket gyűjtött össze, amelyek a hősi énekekben előfordultak, de a vérszerződők között nem voltak. Két törzs nem vett részt a vérszerződésben, mert az első besenyő támadás idején délkeletre (Azerföldre?) menekült, csak később jött utánuk (de még Oleg nagykenéz uralkodása idején a Nesztor-krónika szerint); persze, megtörténhetett, hogy még akkor is csak egy részük. A két magyar nemzetséget két külön törzsnek véve, a kavárokkal kitelt a bűvös hetes szám. Szembetűnő, hogy a Képes Krónikában a kavár kende már a negyedik helyen szerepel, a társult törzsek a vérszerződésre felértékelődtek.

A kende-illa féle hatalommegosztás a különböző népeknél nagyon gyakori, gondoljunk csak a mikádó-sogun, szultán-nagyvezír, augur-rex, baszileüs-arkhón, burgund sinist-hendinos, gót thudans-reiks, király-kancellár, elnök-miniszterelnök párokra! A legitim uralkodó-rátermett vezető kettőség elejét vehette mint a trónviszályoknak, mint az ostoba kormányzásnak. Később a főilla funkcióit a nádorispán vette át. A főpapnő-hadvezér páros már a matriarchátusban megjelenhetett. Erik R. Wolf szerint: „...az irokéz nőké volt a jog, hogy a matrilineáris ágazatukból egy férfit jelöljenek az onondagágnál tartott közös tanácskozásba. Ebben a testületben a helyek ötven névhez, illetve címhez kötődtek, mindegyikének egy nő ág volt a birtokosa.” (20: 190. o.) Az irokéz „szenátus” „patriciusairól” van szó. Meglepő, hogy sokszor a társadalom mennyire hasonlóan alakult a világ különböző pontjain: miután a szövetséges vezérek tanácskozásai állandósultak és intézményesültek, létrejött egy új kormány szerv.

Huszonkettedik fejezet,

**amelyben a dolgok úgy összegabalyodtak,
hogy a történészek a mai napig oldozgatják.**

*„A turkok pedig a besenyőktől elűzve elmentek, és azon a földön szálltak meg,
hol most is laknak.”*

Bíborbanszületett Konstantin császár (Marczali Henrik és dr. Vári Rezső nyomán, Szabó Károly fordítása.)

*„Amikor Honor [Árpád] Pannónia tartományba érkezett, látta, hogy az ottani
népek az ő nyelvén beszélnek.”*

Mahmud Tercüman krónikás Tarah-i Üngürüs krónikájából (dr. Blaskovics József fordítása)

Végre sikerült Keszének egy kis időt szakítania, hogy ne csak a törzse dolgaival, hanem a saját családjával is foglalkozzon egy kicsit. A fia, Ürkünd úgy serdült fel, hogy jóformán észre sem vette; már ideje volt, hogy őt is taníttassa, mint régen az unokaöccsét.

A szegény gyermek már az ősök nyelvét sem tudta; ha szólt hozzá Kesze, valamit még értett, de magyarul válaszolt. Ezért még lenézhetik, ha majd illa korában más török törzsfőnökökkel tanácskozik. Keszének sohasem volt ilyen gondja; amióta az eszét tudja, ismerte mind a két nyelvet; otthon megtanult az édesanyjától magyarul, majd az ajtón kívül a többi gyermektől bolgárul. Igaz, Ürkündnek nem volt kiktől bolgárul tanulnia, a járvány után a nősülendők Keszéhez hasonlóan szereztek feleséget maguknak, most csaknem mindegyik gyermek csak magyarul ordít az társainak.¹⁰⁷

Az alpári síkon voltak, azon a helyen, amelyet a Jóisten biztosan jókedvében teremtett. Ide tették át a fejedelmi szállást, miután a felső már nem volt biztonságos. A többi állandó lakás is a Tisza mentére került, minél messzebbre legyenek a morváktól, akik most szövetségesek ugyan, de mit lehet tudni: meddig? A Dunáig csak legeltetnek: elindul a csorda nyugat felé, három hét alatt elballag a folyamig, majd egy más sávon visszatér szintén három hét alatt, azután fordulhat újra az előbbire, a fű azalatt kinő.

Előttük zöldellt a Tisza árterülete, amely minden tavasszal, amikor a folyó semmibe se veszi a kanyarjait, víz alá kerül; most a madarak paradicsoma; fűz- és kőrisfák, mocsári tölgyek váltják a színüket az őszi napsütésben a kiszáradt tocsogók között.

A mocsárban szurtos disznók turkáltak a gyökerek meg a tölgy makkjai után. Csúnya teremtmények, így igaz; az ember a szíve szerint be sem engedné a területére, de szükség van rájuk is; sokszor a járványok, amelyek majdnem kiirtják a kérődzőket, ezeket életben hagyják; még ha beléjük is kap, mint történt a múltkori dögvézsor, egyik sereg sem szaporodik fel olyan gyorsan azután, mint a sertésnép. Az elzárt ágak, a dugák csendes vizéből a halászok szinte naponta jóízű csukákat hoznak az illának, meg a szentelt dombon lakó kündének. Háza körül szépen megfogantak az almafák, amelyeket a menekülés után ültettek. Lennebb a bennszülöttek településéről száll a füst, ott van Csongrád, amely egészen vásárhellyé fejlődött, miután

¹⁰⁷ A régészek a honfoglalók női és férfi csontvázai között embertani különbséget alig találtak, tehát ez a folyamat alighanem sokkal lassúbb volt. (L. Guba Zsuzsánna, Szatmári László, Szűcs László, Almási László (13): 101. o.)

lett védnöke is ennek a területnek (régén csak sarcoló ura volt, kettő is), és a Bolgár Birodalomból mind több és több mesterember települ át. És ami a legfontosabb: télen alig van hó,¹⁰⁸ délen a jószág kedvére legelhetette a fűvet meg a nyárfaligetek, kőrisfák lehullott lombját. Kesze és a karkha újra is osztották a földeket, majd kisorsolták; mindegyik pásztorhad téli legelőt kapott délen és nyárit északon, hogy a vezetőik tovább oszthassák a családok között. Kijelölték a hadak útjait is, így az egymás fűvét átvándorlaskor nem legeltethetik le. Nehéz szívvel hagyták ott az óhazát, de a Jóisten egy sokkal termékenyebbel áldotta meg őket.

Télen Balig rossz hírekkel jött. A magyaroknál újra súlyos járvány dühöng, talán még nagyobb, mint a tizenégy évvel azelőtti, mindenfelé elhullott állatok hevernek; annyi a dögevő madár, hogy csapatokban lepik el az eget. Az is lehet, hogy az ottani erdők nem jók az állatok telelésére, a hórétég túl vastag és jeges. Itt pedig mintha csak a magyarokat akarná átcsalogatni, a tél derekán semmi hó nem volt; csodálkoztak is a magyar követek eleget.

Ha egy vidéket megátkoznak, ott ember-állat folyamatosan pusztul; ez ellen csak egy orvosság van: a megmaradt állatokkal új legelőkre vándorolni. Ha átjönnek a magyarok a hegyeken, minden esztét össze kell szednie, hogy a morvák felé irányítsa őket, ne az ő területéből kérjenek el. Éppen ezen morfondírozott, amikor a szent ház egyik szolgája érkezett, hogy a kende szólítja magához az illát.

Kesze elment az apjához.

– A Jóisten úgy határozott – mondta neki Künés –, hogy a gondjaidat meg kell osztanod a nagybátyáddal, Jabolccsal; átadod neki a fele országot.

Igen, már rég a fülébe jutott, hogy a nép elégedetlen a vezetésével, túl körültekintőnek, bíbelődőnek tartja; azt hiszi, hogy egy bátrabb illával többre menne. Nem csoda, hogy a táltosok is tudomást szereztek a suttogásról, és elrendezték a Jóistennel, hogy ezután Jabolcs is illa legyen.

– Te délre mész – folytatta az apja –, ott lesz a te úriságod; az eszedre ott lesz szükség, hogy a Bolgár Birodalommal megtartsd a békét, és az adót is csökkentsd, ha csak egy mód lesz rá. Hátha belátással lesznek arra, hogy határ menti törzs vagyunk.

– Azt akarja kend, hogy örökre az ő szövetségeseik maradjunk?

– Mit tehetnénk mást? Egyedül a hüvelyujj is kitörik, mi sem maradhatunk árván, egy szem magunkban; a magyarok, ki tudja, hova bujdosnak tovább. Inkább húzódjunk mi is a rokonainkhoz, akikkel egycsont vagyunk, mint a morvákhoz. Tudod te is jól: ha egy törzs életben akar maradni, tartoznia kell egy szövetséghez; és ha nem tud ő maga egy olyan törzsszövetséget létrehozni, amelyben övé a vezető szerep, egy másikhoz kell csatlakoznia; és ha tud választani, egy olyan szövetségbe kell belépnie, amelyben valószínűleg megbecsülik majd, nemcsak kihasználják. Jabolcs az északi részek illája lesz; hamarosan háborút kezd a morvákkal, ahhoz pedig oda kell egy bátor ember. A Gerje meg a Gyáli-patak lesz a határ kettőtök között; tartsátok tiszteletben, hogy ne támadjon egyenetlenség köztetek! Azt csak akkor lépheti át akármelyiketek, ha a másik hívja segítségül.

– A téli legelők mind délen vannak...

– Majd keresnek maguknak északon is. Ahogy az óhazában találtak, találhatnak itt is. Kétfelé sok az adó, így nem maradhat, mert a nép nem fogja bírni. Egy fenékkal nem lehet két nyeretget ülni. Meg a becsületünkre is kell gondolnunk. Odajutottunk, hogy a népek kacagják a családunkat: több ezer ember hallgat a kürtödre, és te mégsem mersz senkit sem legyőzni; maholnap még a harmadik szomszéd macskájának is adót kell fizetnünk. Amióta te vagy az illa, csak lapulunk, mint a kazárok füle az esőben.

¹⁰⁸ Veress Péter, Györfi György, Zólyomi Bálint szerint a 8.-12. századokban az északi félgömbön melegebb éghajlat uralkodott (Kristó Gyula (7): 184. o.)

Keszének nem sok kedve volt ahhoz, hogy a hóbortos Jabolcsra bízza mindazt, amit addig meg tudott tartani, de nem volt mit tennie. Jabolcs ellenben természetesnek vette, hogy a dolgok végre a rendes kerékvágásba kerülnek: Keszét úgy nevezték el tizennégy évesen, hogy Kicsi, és kicsi is maradt; őt Jabolcsnak hívják, ahogy az ő nyelvükön a parancsmondó hangzott,¹⁰⁹ hát természetes, hogy végre illa legyen.

Tavasszal újra csak Balig riasztotta Keszét:

– Jöjjön kend északra, mert nagy baj van!

– Jabolcs hív?

– Ő biza.

– Mi az olyan nagy baj? Talán megkezdte a háborút Jabolcs a morvákkal?

– Azokkal meg, de most a magyarokkal is. Alig húzta ki kend a lábát, már kétfelé háborúzatunk.

– Átjöttek a magyarok a hegyeken?

– Át.¹¹⁰

– Az még nem baj. Tárgyalunk majd velük, és a morvák felé irányítjuk őket. Csak sikerül majd: ha nem tanultam meg még hazudni eléggé, majd a szükség megtanít. Nem baj, hogy átjöttek. Sőt még jó is, mert lesz egy igazi szövetségünk.

– Csakhogy Jabolcs nem tárgyal, hanem háborúzik velük. Mielőtt elindultam, a saját fülemmel hallottam, miként fenyegetőzött: Megmutatja ő a magyaroknak! Hogy mertek az ő földjére lépni?! Azt üzeni kendnek, hogy induljon tüstént kend is az összes harcosával csatlakozni hozzá.

– Ha ő elkezdte a háborút, valóban mást nem is tehetek.

– Csak nem akar kend is egyszerre kétfelé háborúzni?!

– Közben majd csak kitalálok valamit.

Ahogy Keszé a nagybátyja területére ért, az északi csapatok már jöttek is szembe. Tőlük értesült a Jabolcs haláláról. Az a szokása szerint semmibe sem vette a veszélyt, maga indult az ellenség felderítésére, és a magyar előőrsök csapdájába lovagolt. Azok meg nem sokat teketóriáztak, hamar felakasztották egy dombon. Amikor vonultak utána az emberei, hát a vezérük egy fán lóg felakasztva. Hamar elpárolgott a háborús kedvük és visszavonultak a magyar túlerő elől.

Keszé újra Baligot hívatta:

– Félnél-e egy felingerelt farkas torkába belovagolni?

¹⁰⁹ Jabolcs jellemzésénél a gesztában az első szócska a másolások folyamán alighanem elcserélődött. A neve is egy hasonló folyónévre. (Az állítmány előtti főnév bizonyára alany.) Olaszul duca, franciául duc herceget jelent (A középkorban az uralkodónak alárendelt hadseregarancsnok és egy tartomány kormányzója.).

¹¹⁰ Kézai Simon és Anonymus szerint a magyarok útvonala Kijev – Rutén-havasok – Ung-folyó volt. A Képes Krónika szerzője (Káldi Márk, ha valóban ő volt) az erdős vidékről és a hét várról Erdélyre következtetett, ami szerintem téves: nemcsak Erdélyben voltak erdők, máshol is lehetett, sőt kellett is hét erősséget építeni. Valamikor a Máramarosi-havasok és a Keleti-Beszkidék mögötti területet is nevezhették Erdőelűnek. Az sem valószínű, hogy a magyarok, miután vereséget szenvedtek a bolgároktól, a Bolgár Birodalom felé menekültek volna. Az északkeleti irányra a bizonyíték a Képes Krónikában is benne van: „Az erdőlwi és a Hung folyó melletti magyarok különféle ajándékokkal csábították őt.” [II. Szvatoplukot.] (Bellus Ibolya fordítása, 6: 39. o.) Nyilvánvaló, hogy ez a félmondat az azutáni időre vonatkozik, hogy Csalános átadta Ung vidékét a magyaroknak, de azoknak nagy része még a havasokon túl, az ungi vidék mögötti területen élt (Krilosz, Przemyśl, Szudova Visnya környékén. Talán nem ártana még egyszer megvizsgálni: ezek a magyar temetők valóban a tízedik századiak-e? Az amerikai fenyőmatuzsálemek évgyűrűi szerint a szénizotópos kormeghatározásokra rá kell számítani. A logika szerint is a keletről nyugatra zúduló lovas támadás elől málhás szekerekkel, haszonállatokkal csak északra lehetett kitérni.). A későbbi krónikák a fentiek átdolgozásai, ami eltérés van bennük, az alighanem a szerzőik véleménye. Az archeológiai leletek szerint Délkelet-Erdélybe egy közeli csoport már a besenyő támadás idején átmenekült.

– Az ellenséghez küld?

– Oda, Szárvárra, a magyarokhoz. Ha viseled a követek ismertető jeleit, csak életben kell hagyniuk. Ez törvény, aki ezt megsérti, azt nyársba húzzák, és a vérételetet a magyar törzsbeli rokonaid is kötelesek végrehajtani.¹¹¹ Téged kell küldenem, rokonom vagy, elég előkelő ahhoz, hogy komolyan vegyék, amit mondasz.

– Miután kémet csinált belőlem Jabolcs országában, csak örülhetek, hogy újra követ leszek. A Jóisten kezében vagyok itt is, ott is. Az lesz velem, amit ő akar.

– Velünk is, és remélem, hogy most jót akar. A magyaroknak mondd el, hogy ez a háború Jabolcs műve volt, de ő már meghalt, és én a szövetség újrakötése mellett vagyok. Elég lesz nekünk a morva háború, még egymást is ne öljük! Ne kényszerítsenek arra, hogy gyorsan békét kelljen kötnöm a morvakkal és az ő segítségüket kérjem! Ha el kell hagyniuk a régi lakhelyeiket, én megértem a gondjaikat és segíteni is fogom őket a morvák ellen. Beszélj nekik a morva föld termékenységéről! Ha erősen kötik a kereket, végül lemondhatsz a béke ellenében a Tiszától északra fekvő területekről a Bodrogig. Ott nyugodtan ellehetnek a családjaik és a jószágaik, amíg a morvák földjét elfoglalják. Légy ügyes; ha ezt sikerül elrendezned, gazdagon megjutalmazlak.

– Ha sikerül, az lesz a jutalmam. Nekem is családom van, nemcsak kendnek. Ha nem térnék vissza, viselje gondját; megkérem rá.

Balig hamarosan visszatért.

– Milyen az eredmény, jó-e vagy rossz? – kérdezte Kesze.

– Jó is, meg rossz is.

– Mit mondott Árpád?

– Szabolccsal beszéltem. Álmos meghalt, most Árpád az új kende, Szabolcs lett az illa.¹¹² Alighogy megkapta az illai kürtöt Básmán halála után a Lövédi nemzetségben, már a főilláságba is belemarkolhatott. Nem értem Árpádekot, miért választottak a másik nemzetségből?

– Árpád fiai még túl fiatalok ekkora felelősséghez. Meg az öccsei is, amióta Libundi meghalt. Ha Szabolcs lett az új bojilla,¹¹³ úgy látszik, kezd visszatérni a szerencsém. Igaz: a törzse érdekeit ő sem áldozhatja fel. Mit üzent?

– Hajlandó újrakötni a szövetséget, de nagyobb árat szabott. Kéri a Sajótól északra fekvő területeket és a Nyírséget a kazárok földjéből.

– Te mit mondtál?

– Nem bízott meg kend, hogy ekkora területekről lemondjak, ezért hamarosan egy előkelő küldöttség jön hozzánk.

Megérkezett a magyarok küldöttsége Kötél és Undi¹¹⁴ vezetésével.

¹¹¹ Alighanem 904-ben Hertnid de Schwarzenberg követte el ezt a bűnt (Kézai Simon krónikája (1): 104. és 105. oldal); a meggyilkolt unokaöccsének (és nem unokájának), Bülc sünek ezért kellett bosszút állnia.

¹¹² Anonymusnál a csaták elmesélésénél Szabolcs neve néha más vezér neve után szerepel. Érthető: nem ő vezette az előhadat, így a regősének sem vele kezdte az események elmondását.

¹¹³ A főilla elnevezése talán bácsilla lenne, de a bolgár főljegyzésekben a bojilla szerepel. A nagyszentmiklósi kincsre a „bogla” karcolódott. A vége alighanem illa lehetett, csak az i kifejejtődött, viszont a középgörög kiejtés szerint ebben az esetben a g-t j-nek kell olvasnunk, tehát a helyes alak a bojilla lehetett. A boila cím megtalálható Kül-Teghin altáji turk khagán sírfeliratán is.

¹¹⁴ Anonymus szerint a követségben Ound, Ete apja is részt vett. Ő semmiképpen sem lehet azonos a vérszerződésben résztvevő Ounddal, kendéket nem küldtek követségbe. A név 1138-ban még Oundi alakban fordult elő (MHK (14): 400. o.). Anonymus valószínűleg azért használta az Ou betűpárt, hogy ne olvashassuk ü-nek. Undi alighanem Tizedest jelentett. (Napóleont is Kis Káplárnak becézték még császárkorában is.) A későbbi követ, Vajta elnevezése szintén ragadványnév, magyarul kendét jelentett (L. a 29. fejezet 10. lábjegyzetét!)

Ez a Kötél a magyarok legtehetségesebb követe. A nevét onnan kapta, hogy gyermekkorában olyan gyenge, agyonéheztetett teremtes volt, hogy Lövédi Előd egy szál kenderkötélért vásárolta meg valami káliz kereskedőtől. Aztán Básmán helyett Konstantinápolyba küldték túsznak, ott ahelyett, hogy elléhult volna a könnyű erkölcsű idegenek között, úgy kitanulta szóforgatást, hogy ő lett Álmos egyik veje és most az egyik leggazdagabb magyar. Árpád mondogatta, amíg még ő volt az illa: „Ha nem fizeted meg a követet, az ellenség fogja lekenyerezni. Nem tudom, hogy hozzám hűséges lesz-e, de a vagyonához és a családjához biztosan az marad.”

A követek értékes ajándékokat hoztak; a jó humorú Szabolcs küldött még tizenkét tündérszép rabszolganőt is Keszének, hogy legyen kikkel szórakozzon, és tizenkét délceg, jó képű rabszolgalegényt a tisztelt feleségének, hogy közben ő se unatkozzék.

– Unokatestvéred, Szabolcs küldi őket, és jó egészséget, házastársi megértést kíván hozzájuk – mondta Kötél komoly rezzenéstelen arccal.

– Mondjátok meg neki: örülök, hogy ő lett az új magyar főilla, és jó egészséget, szerencsét, hosszú életet kívánok én is neki – válaszolta mosolyogva Kesze.

– Átadjuk a jókívánságaidat, de a jó egészség alapja a jó egyezés. A háború nem használ senki egészségének.

– Való igaz. Viszont a jó egyezés alapja a méltányosság, vagyis hogy egyik sem próbálja elvenni, ami a másiké – mondta Kesze. – Megértem, hogy nagy szükségben vagytok, miután el kellett hagynotok a régi területeteket; de miért a mi földünkbe vennétek el, amikor ott vannak a morvákéi. Előbb-utóbb úgyis háborúznatok kell ellenük, hát akkor kezdjétek el most, amikor még a szövetségünket megtarthatjátok. Gyönyörű termékeny szántók vannak, és dús, tágas legelők.

– A morvák földjéről mi is megtudtunk egy-két dolgot, és úgy hallottuk, hogy a területük nagy része erdő és mocsár; de az nem baj, mi inkább földet művelünk, és ahol erdő meg mocsár van, ott esőnek is kell lennie. Inkább a hadi szokásaikról beszélj nekünk!

– Velem nem vették fel a harcot a tágas mezőn, az erdők meg a mocsarak védelmébe húzódtak. Szeretik kikényszeríteni a közelharcot; az éjjeli csatákat erőltették, hogy a nyílvesszőinket ne tudjuk használni.

– Nem baj, mi a közelharchoz is értünk. Páncélt mennyit viselnek?

– Nemigen van nekik. Inkább a bajoroknak volt. Mérgezett nyílvesszőket ellenben használnak, és harci fejszéket.

– Erősebbek voltak, mint ti?

– Azért hódoltunk be nekik. Ti viszont legyőzhetitek őket.

– Le is fogjuk. Azonban amíg a döntő csatára sor kerülne, lehet, hogy egyszer-kétszer vissza kell vonulnunk előlük. Addig a családjainknak valahol biztonságban kell lenniük. A hegyeken túl nem lehetnek; Oleg, a kijevi nagykenéz túl közel van, és a szláv törzsekben sem bízhatunk. Azzal állítottuk őket magunk mellé, hogy levesszük a nyakukról a kunokat, és nem örülnek neki, hogy azok mellé mi is felültünk.

– Időlegesen, amíg a morvákat legyőzitek, természetesen befogadjuk a családtagjaitokat.

– Időlegesen ti kaptátok a területet, amíg még bőven volt mit osztogatnunk. Ez a terület Atilla öröksége, éppúgy örököse Árpád is, mint te.¹¹⁵ Amíg nem volt szükségünk rá, egyedül bír-

¹¹⁵ Azon a területen, amely a Hun Birodalomhoz tartozott, sok törzs vezetője tartotta önmagát Atilla leszármazottjának. Ha meggondoljuk, hogy Atillának milyen sok fia volt – Jordanes szerint „pene populus”: népnyi, a Bécsi Képes Krónika szerint hatvan (6: 36. oldal); természetesen több feleségtől –, és őket a meghódított népek, törzsszövetségek élére tette, a hagyomány nem alaptalan. Kínai számítások szerint a Föld lakosságának kb. fél százaléka Dzsingisz kán leszármazottja. II. Ramszesznek több mint száz utódja volt, az ógörög hagyományok szerint Priamosz királynak ötven fia és ötven lánya. Wilhelm Radloff szerint a kirgizek néha harminc nemzedékre visszamenőleg is számon tartották a származásukat (László Gyula (10): 134.

hattad, de most nehéz idők járnak; ilyenkor szokták mondani: sok jó ember kicsi helyen is elfér. A terület nagy része a ti birtokokban marad, de a Sajótól északra fekvő vidéket és a Nyírséget át kell adnotok. Ezt nem mi parancsoljuk, a szükség parancsolja nekünk.

– Én megértem a gondjaitokat, a szövetségesetek leszek ezután is, de ti is szövetségesként viselkedjétek a népemmel! Úgy hallottam, hogy azokat a bolgárokat, akik Jabolcs miatt fogságba estek, láncra vertétek, úgy tartjátok. Miféle emberek vagytok, hogy így bántok a hungár-utódokkal? Nem hungár-sarj a vezéretek, nem azok vagytok ti is?¹¹⁶ Megkötöttük a vérszerződést!

– Amint békét kötöttünk veletek, minden bolgár foglyunkat elengedjük. Nincs, amiért szemrehányást tégy, a szövetséget ti rúgtátok fel. Amikor nektek kellett menekülnetek a besenyők elől, befogadtunk titeket; hetekig a rétjeinken legeltettetek, és egy zokszót sem szóltunk miatta; most, amikor nekünk kellett menekülnünk, nyílzáporral támadtatok az előőrseinkre.

– Jabolcs műve volt.

– Miért tettetek meg illának egy olyan meggondolatlan embert, mint Jabolcs? Egy törzs vagytok, az ő hibája a te felelősséged is. Ami pedig a láncra verést illeti, ne higgyél minden rémhírnek!

– A hozzátartozóik rajtam követelőznek, hogy tegyek már valamit.

– Hát akkor tegyél: köss békét velünk! Én ugyan nem láttam a foglyokat, de Szabolcstól bármi kitelik, főleg, ha felmérgesíted. Meg a foglyokat is tartani kell valamiként, hogy meg ne szökjenek.

Kesze eltöprengett:

– Rejtetten fenyeget. És miért híresztelték el a láncra verést, ha nem igaz? Mit akarhat vajon még kérni? – Valamennyit csak kell engednie:

– A Bodrogtól északra eső területeket átadom nektek – mondta.

– Nagyon rendes vagy, Kücsid, hogy megérted a helyzetünket. Sajnos egy kicsit többre van szükségünk: a Sajótól északra eső területekre és a Nyírségre. Légy szíves, ne kényszeríts arra, hogy ilyen kevés eltérés miatt háborúznunk kelljen ellenetek! Nagyon sajnálnánk, ha rákényszerítenél. Értsd meg végre: ezért jöttem; ennyire van szükségünk; nem engedhetek belőle! És te csak ne bízz a morvák szövetségében; ők titeket nem fognak megvédeni. Meglátod: még önmagukat sem tudják.

oldal). Nem kicsi dolog, ha meggondoljuk, hogy az adatok szájhagyomány útján terjedtek. Az eltévesztés vétek lett volna az ősök szellemével szemben, akik a hitük szerint megfigyelték az utódokat. Ahol az emlékeket versbe szedték, az adatok még inkább megmaradtak. A kirgiz Manasz eléneklése százötven óráig tart. Belga-Kongóban 1907-ben a busangók százhusz egymás utáni királyuk pontos történetét mesélték el Torday Emilnek; tudtak az 1680-as napfogyatkozásról is, a 98. királyuk, Bomenchala uralkodása idején történt.

Vajon kevésbé intelligensek voltak-e a mi őseink? A tudományoskodók szerint: igen, ők az elődeikről nem tudhattak, a történelmüket nem ismerhették. (A mai magastudomány szerint ezek az agyalágyult rablók úgy rontottak be a Kárpát-medencébe, hogy azt sem tudták, ki az apjuk-nagyapjuk; aztán valami mondákat hallottak a németektől, és azt hitték az az ő történelmük; de mint idióták nem voltak képesek pontosan megjegyezni a hallottakat; csakis így magyarázhatók az Aladár-, Csaba-, Wela-féle fikciók. Szeretne Ön is nagyon, de nagyon „tudományos” lenni? Mi sem egyszerűbb: ismétелgesse ezt a korszakalkotó véleményt!)

Csak egy adat a krónikák szavahihetőségéről: szerintük az elesett hőseiknek a hunok szobrokat állítottak. Természetesen ezeket előre el kellett készíteni, egy nagyobb csata után lehetetlen lett volna több ezer holttestet lemásolni; a temetéssel egészségügyi okokból is sietni kellett. (Emlékül ma sem a halál után készítenek fényképet.) Kína északi részén, ahova a hunok is be-benyomultak, három földalatti teremben majdnem hétezer katonaszobrot találtak. Mivel délebbre nincs ilyen lelet, nem kínai szokás így temetkezni; alighanem egy hun haderőre támaszkodó császár raktárját tárták fel. László Gyula szerint: „A Dél-Oroszországtól az Altáj hegységig mindenütt megtalálható kő sírszobrok [A szerző megjegyzése: például az Uszturt (Üsztürt)-fennsíkon] (amelyekről, mint láttuk, kun szokásként Rubruquis is megemlékezett) az elhunytat ábrázolják. Nem látom világosan, hogy mi az összefüggés az ősök ligetében felállított faszobrok s a temetőkben felállított fejfák között.” (10: 368. o.) „Nem hiszem, hogy kételkedni lehessen abban, hogy gombfáink (hibásan kopjafának nevezik) régi összobraink egyenes leszármazottai.” (10: 369. o.) A kiskunsági Szabadszálláson napjainkig fennmaradtak az ember formájú fejfák. Tilla Deniz Baykuzu török történész szerint a türk kőszobroknak hun előzményei vannak.

¹¹⁶ Anonymust a regös ének feldolgozásakor más irányba vitte el a fantáziája.

– Azt hiszem: nincs értelme tovább vitatkoznom, előbb-utóbb csak kikényszeríted. Legyen hát úgy, ahogy követelitek!

– A helyzetünk követeli tőlünk, hogy legalább ennyit kérjünk. Kire számíthatnánk, ha nem rád?

– Mondtam: én megértem a gondjaitokat, és segítek is, amit tudok, de a Nyírség Omuráték birtokában van, és ő nehéz ember.

– Miképpen értsem ezt, hogy nehéz ember Omurát?

– Olyan, mint egy pásztorbot: hosszú, erős és fafejú. Eltörni még el lehet, de hajlítani semmiképp.

– Azért vagy főilla, hogy a nehéz dolgokat is elrendezd a törzseidben. Ha mégsem menne, majd megoldjuk mi. Velünk szemben sokáig nem fog szökdösni, gondolhatod. Addig is, ha már szövetségesek leszünk, elvárjuk, hogy a két nagy folyó összes átkelőhelyét eláruld nekünk. Ha majd tudjuk, hogy az ellenség hol tudna átkelni, ha szükséges, a folyónak szoríthatunk egy mozgékony hadsereget is.

Később újra a morvákra terelődött a szó:

– Hogy volt, Kücsid, amikor a morvaktól a területüket megvetted?

Kesze elmesélte a vásárt: miként történt, amikor Szvatopluk a hűségére akarta eskettetni.

– Nagyon okos és bátor ember vagy, Kücsid, remekül csináltad – nevetett Kötél a történteken.

– Nem hiába az a híred, hogy te vagy a Kicsi Csala-Csalános.

– Mi az ördögöt akarhat még kérni, hogy így dicsérget? – gondolkozott Kesze.

– Kétség nem fér hozzá, hogy Szvatopluk országának egy részét megvetted – folytatta Kötél.

– Sőt az egészet, mert ha megvetted a másik rész fűvét és vizeit is, akkor tiéd maga a föld is. Jó lenne, ha a jogodat azokra a területekre átadnád nekünk; másképpen segít majd a Jóisten, ha a magunk földjéért harcolunk. Ez a terület nekünk ugyan örökségünk Atilla után, de mit lehet tudni? Lehet, hogy a Fennvalónak sem juthat minden az eszébe, tíz emberélet alatt¹¹⁷ el lehet felejtani ezt-azt. Veszél egy marék fűvet és egy marék földet az alpári szenthelyről és egy-egy kulaccsal a Duma és a Tisza vizéből, és ezeket az apád személyesen elhozza Árpádhoz, ezzel el is adjátok nekünk az összes földeteket, tehát azt is, amit Szvatopluk fiai birtokolnak még. Épp ideje, hogy Árpád is megízlelje: milyen Atilla öröksége; a vize édesebb-e, mint az etelközi, a füve mennyire jó?

– Ha elküldöm ezeket, és Árpád, a magyar kende átönti az apám kürtjéből a sajátjába, aztán áldomásként megízleli, akkor eladjuk azt is, amit most mi bírunk.¹¹⁸

– Kücsid, el kell végre döntened, hogy hova akarsz tartozni! Ha elfogadod a magyar kendét szent parancsolódnak, természetesen a magyar illa fog dönteni arról, hogy egyik-másik törzs mekkora területet bírjon és hol. Ez eddig sem volt másként, és ezután sem változik meg azzal, hogy egy marék fű, föld meg két korsó víz elküldésével elismered ezt a helyzetet. Azt hiszem: nem is kell mondanom, hogy békét csak úgy köthetünk, ha ezt megteszed. A szövetség élén kell lennie egy vezetőnek, aki dönthet. Eddig sem jártatok rosszul velünk; a döntéseikben a magyar illák figyelembe vették a ti érdekeiteket, tanácsaitokat is, ezután sem lesz másként. Végre teljesül a régi óhajod: megszabadulsz a morva szolgaságtól, mert a morvák ellen a

¹¹⁷ Valamelyik regösénekben a „tíz élet”-ből „tíz évet” lett.

¹¹⁸ A föld, fű, víz elküldése olyan szimbólum, amelynek a jelentését mindenki ismeri, aki ugyanabban a kultúrában nőtt fel; ezeket Csalános nem küldhette el csak tréfából. A Képes Krónikában a két esemény: a terület megvétele a lóért és tartozékaikért, meg az átadása a víz, fű, föld átadása által, időrendben fölcserélődtek. Az őskrónika szerkesztője úgy rakta sorba a két regöséneket, ahogy a számára volt logikus; szerintem viszont Kücsidnek először meg kellett vásárolnia a területet és csak azután adhatta át. A krónika szaggatott előadásmódja (részleteket hagy ki) bizonyíték arra, hogy egy krónikás verseket írt át prózába. A követ minősítés a feldolgozáskor kerülhetett a történetbe. Az az adat is, amely szerint a Kücsid-Szvatopluk találkozáskor Árpádék már Erdőelűben lettek volna. (Remélem ezek kiigazításával én csak a tehén túlnőtt körmét vágtam le.) A „Fehér ló mondája” már közhellyé vált, pedig ez nem monda, hanem történelem.

háborút hamarosan megindítjuk. A dolog egyszerű: amíg Mojimírral hadakozunk, addig a bátyjával, az ifjú Szvatoplukkal barátkozunk. Úgy hallottuk, fősvény ember a bátyó. Ha évi adót ígérünk meg neki a tőled kapott területekért, az öccsét nem fogja segíteni, csak hogy a jövedelmet el ne veszítse. Jól kisütöttük mi ezt, ne törődj te semmit, Kücsid komám; de hogy hozzá is fogjunk, ahhoz el kell adnod az ő földeiket. Azután majd az ifjú Szvatopluk is bérbe ad nekünk egy darabkát a Mojimír területéből. Nem lesz nehéz meggyőzni a kapzsit, hogy az jogosan neki járna kárpótlásként azokért a földekért, amelyeket vissza kellett adnia a németeknek. Ahogy Mojimír visszautasítja a darabka átadását, elkezdhetjük a dolgunkat. Csak ennyi, a földek eladása lesz a te hozzájárulásod a háborúhoz, mert a csapataidra itt délen lesz szükség. Lehetséges, hogy a Bolgár Birodalom hamarosan hadjáratot indít ellenünk, ezért kell neked délen biztosítanod. Egyelőre még hitegesd őket a hűségeddel, és ígérd meg az adót továbbra is nekik, így megtudhatjuk, hogy mikor és miként akarnak támadni. Visszatérve az ifjú Szvatoplukra: szerinted a dunántúliak ragaszkodnak-e hozzá?

– Azt hiszem: azoknak mindegy, hogy kinek fizetik az adót: a fiú Szvatopluknak-e, a frankoknak-e, vagy éppen nektek. Már csak egy vágyuk lehet: olyan uruk legyen, aki képes megtartani a területet, mert a sok háborúval járó fosztogatás teljesen tönkreteszi őket.

– Ha csak ennyi az óhajuk, mi teljesítjük.

Huszonharmadik fejezet,

**amelyben bebizonyosodik, hogy a rendes ember
a szomszédasszonyaival is foglalkozik.**

„...méltánytalannak érezzük, hogy Salán¹¹⁹ fejedelem olyan nagy területet engedte át neki, tette ezt akár barátságból, mint hangoztatták, akár félelemből, mint cáfolják.”

Anonymus (Veszprémi László fordítása)

„inkább harcosok, semmint rablók”

Sztrabón történetíró a „nomádokról” (II.: 6.)

Omurát nagyon dühös volt; szinte ordított Keszének:

– Nem érdekel, hogy a tiédből mennyit adtál, a Nyírség az enyém. Nem elég, hogy amikor felosztottuk az új hazát, a lerajzolásnál meg a sorshúzásnál becsaptál – mert azt csináltad, már én is rájöttem, én sem vagyok bolond –, most még abból a kicsiből is elvesztegeted a Nyírséget! Hogy tűrheti a Jóisten, hogy ilyen bamba főnököm legyen?!

Kesze szelíden válaszolt; tudta: ha ő is felemeli a hangját, abból csak ordibálás lesz, nem megegyezés:

– A sorshúzásnál te csaptál be. Megmondták utána az embereim: te megláttad, melyik nyílvesszőn van a Tizántúl jele, és azt húztad ki, hogy a veszélyesebb, nyugati rész nekünk maradjon.

– Igen, mert te a keletit rajzoltad le nagyobbbnak.

– Mit tudtam én akkor még: melyik a nagyobb. Nekem sem volt honnan jobban ismernem a területeket, mint te.

– Úgy tetted bele a vesszőket a tegezbe, hogy láthassam a jeleket rajtuk, csak kellett ismerned. Utána meg röhögtél magadban, hogy milyen boldogan esküszök, hogy mindenki a részével megelégszik.

– A Jóisten akarata volt, hogy így történjen, mert így volt méltányos: nagyobb törzs vagyunk, nagyobb területre van szükségünk. Te ugyan kierőszakoltad, hogy sorshúzással osztozzunk, de csak a Jóisten igazságossága győzött. Ha Ő nem így akarta volna, én hiába csalafintáskodom.

– Látod: te is elismerted, hogy a Nyírség az Isten akaratából az enyém. Hogyan vetemedtél arra, hogy csak úgy odaadod, anélkül hogy velem megbeszélted volna?

– Nem mindegy annak a földnek, hogy azelőtt beszéltük volna meg a sorsát, vagy most? Méltányos, hogy együtt viseljük a veszteségeket, ha a dolgok rosszra fordulnak.

– Bezzeg, amikor az aranyakat elhoztad a bizánciaktól, nem volt „méltányos”, hogy velem is megoszsd. Akkor nem hívtál magadhoz, hogy megmondd, hogy nekem mi jár.

– Most kipótolom: megmondom: neked csak a szád jár, Omurát.

– Nana, azért még az aranyakból is jár!

¹¹⁹ Az eredeti latin szövegben Salanus. Én ezt Csalánusnak merészeltam olvasni; bocsássanak meg érte a fennvalók!

- Hiába jár, ha nem jut. Azok az adókba kellenek.
 - Pedig én elvárom a részemet.
 - Te csak reméled azt, mint a kehes¹²⁰ ló a tavaszt. Pont annyi részt kaptál abból, amennyit az adókba pótolsz. Sőt, százszor annyit.
 - Milyen százszor? Egy darabot sem láttam!
 - Százszor semmi, az semmi.
 - Akkor most miért adtál az én földjeimből is?
 - Mert volt annyi eszem, hogy ne csak a miénkből adjak. A Jóisten az embernek azért adott észet, hogy használja; ne kelljen folyton Neki vigyáznia rá. Te az én helyemben csak a magatokéból adtál volna?
 - Ha én lennék a fővezér, és a tehetetlenségem miatt le kellett volna mondanom területekről, lett volna annyi becsület bennem, hogy csak az enyémből adjak.
 - Akkor most miért mérgeledöl? Így még jobban jártál, hogy nem vagy az, és mindketten álljuk a veszteségeket.
 - Én nem veszítek semmit – melegegett bele még jobban Omurát. – Semmi közülük ezekhez a területekhez. A görög császár küldötte jelölte ki nekünk, nem ők adták. Nem fogok meghajolni egy ilyen senkiházi Kötél követelése előtt, lehet tölem Árpád legbenyaltabb kegyence. Azt mondják: egész nap csak hajladozik, mint egy kútgém; hol Mekka, hol meg Árpád felé. Akkor lássam még egyszer őt is, amikor Csaba visszatér ide Görögországból. Úgy vették rabszolgaként egy kötél darabért, azt sem tudja, hogy az apja meg a nagyapja hova van eltemetve.
 - Viszont biztosan tudja, hogy a fia és az unokája hova lesz.
 - Ugyan hova?
 - Biztosan abba a földbe, amit át kell adnod nekik.
 - Ne mérgesíts fel te, mert megölöm az egész világot! Meglátod: az lesz belőle.
 - Bátor ember vagy, Omurát, hogy ezt el merted határozni. Csak arra kérek: ne rajtunk kezd! Ha lehet: rajtunk végezd! Addig csak lesz valami.
 - Ezt a megegyezést én úgysem fogadom el!
 - Mit csinálsz akkor? Egyedül háborúzni kezdesz a magyarokkal, hogy megvédd a határaidat? Annyira kemény fából még a te bölcsőd sem lehetett. Ha nekem ilyen fejem volna, addig futnék, amíg elhullatnám. – Már Keszének is fogyni kezdett a türelme; otthon volt az emberei között, bátrabban visszaszólhatott.
 - Mit hullatnál te el? – nézett szigorúan Omurát.
 - Most már semmit. Csak megsajnálalak, hogy ilyen nagy az eszed, van mit cipelned. – Kesze nem tudta elképzelni, hogy a nők hol tarthatják a sütnivalójukat, Ünikün kettőjük közül hogyan választotta Omurátot.
- A kazár közben ingerülten folytatta:
- A birodalmi bolgárok a tavaly tönkreverték a magyarokat. Akármikor megteszik újra, csak üzenni kellene, hogy baj van. Az adót miért fizeted nekik; nem azért, hogy megvédjenek?
 - Azért fizetem, mert muszáj. Rákényszerítettek. Nem hiszem, hogy ne lenne más gondjuk, csak az, hogy a mi földjeinket búsulják.
 - Nekik sem éri meg, hogy az egyik adófizetőjüket elveszítsék. Elvégre te bolgár vagy, én meg kazár; közelebb állunk a bolgárokhoz, mint a magyarokhoz. Miért kellene eltűnnünk, hogy így packázzanak velünk?

¹²⁰ A keheség lóbetegség.

- Bolgár vagyok, de a magyarok még közelebbi rokonaim. Megszoktuk, hogy egy szövetségbe tartozunk.
- Hát majd megszokjuk a máskéntet is. Ha te nem mersz a bolgárokkal szövetkezni, majd én merek.
- Te szövetkezhetsz, de mielőtt azok ide érnének, a magyarok tönkrevernek.
- Engem nem biztosan. Vagyok olyan ügyes hadvezér, hogy feltartóztassam őket, amíg a segítség megérkezik. Te gyáváskodsz, mert neked csak a rokonság számít. Ha jól tudom, te rokona vagy Szimeonnak is Atilla után.
- Meg a dédnagyanyám után is. Tudod: az én ünnödbeli dédnagyanyámnak meg az övének együtt volt összesen négy térdük?
- Jó lett volna ezt a dolgot rendesen megbeszélni, de úgy látszik: veled nem lehet; te csak hülyéskedsz.
- Érdekes: innen meg úgy látszik, hogy veled nem lehet semmit rendesen megbeszélni, bár te nemcsak hülyéskedsz.
- Én nem is, inkább csodálkozom, hogy vajon miért gyűlölöd úgy Szimeonékat?
- Dehogyan gyűlölöm; szeretem őket – mondta Kesze – elkerülni – gondolta utána, hogy ne hazudjon.
- Akkor miért félsz hozzájuk társulni?
- Mert ha lehet, ezután is csak távolról szeretném őket.

Legegyszerűbb lett volna, ha elfogatja Omurátot, miután az elhagyja a szállást, és kiadja a magyaroknak: „Ez az illa fel akar lázadni”; de Kesze nem volt az az ember, aki ezt meg tudná tenni. Így Omurát sértetlenül tért vissza a törzséhez.

Mielőtt elment volna, Kesze még feltett egy pár kérdést, hogy kipuhatolja: vajon Omurátnak született-e gyermeke? Ha a kazár kivénül, mire ő meghal, a kavar törzsek fővezérségét annak az egyik utóda fogja örökölni; ha fia nem lesz, akkor a veje, mert testvére nincs. Ha Ünükünnek születne egy lánya, olyan szemrevaló, gyönyörű teremtés, mint amilyen Ünükün volt lány korában, az az ő fiát, Ürkündöt éppen találná. A gyermek meg is érdemelné, hogy megkapja azt, ami az apjának nem sikerült.

Kesze akármerre indult, csak a Tiszához ért vissza. Aggódva nézett át: a folyón túl háború dúl; vajon mi történhetett, szétverték-e a magyarok a kazárokat? Ez az önfejű Omurát belevitte a népét a háborúba, most az szenvedhet miatta. Meg az ő gyengesége miatt is: ha elfogatja és átadja a magyaroknak, mint lázadót, nem kerül sor a háborúra.

Végül is hívatta Baligot:

- Emlékszel-e a húgaimra?
- Hogyne emlékeznék! – felelte Balig.
- Megismernéd-e őket száz közül is?
- Akár ezer közül is.
- Hát arra a nőre, akit Khamligban kísérgettünk, emlékszel-e?
- Ünükünre?
- Most már eszembe jutott: tényleg az a neve – igyekezett leplezni a gyengeségét, hogy nem tud az eszével parancsolni az érzelmeinek.
- Őt is megismerném – mondta Balig; közömbösen, mintha nem vette volna észre, hogy a vezére elpirult.

- Pénzt adok, és átmész követségbe a magyarokhoz. Rendezd úgy, hogy a foglyokat megtekinthesd! Ha rabszíjon látod a húgaimat vagy Ünikünt, kiváltod. Alkudd jól meg az árukat, de azután váltsd ki őket, akármibe is kerülnének.
- Ünikün a magyar illa féltestvére, ő csak nem került rabszíjra.
- Én is alig hiszem, de azért még nézz jól körül, esetleg őt is meglátod valahol.

Huszonnegyedik fejezet,

amelyben már körvonalazódnak az erősebb kutyus előjogai

„...a csontban, fémöntésben s finom ötvösmunkában virágzó magasrendű művészi ízlés tényleg a mi népünk ízlése volt, a ránkmaradt ötvösmunkák pedig csupán maradandó anyagban őrizték meg azt, ami múlandó anyagban (szövés-fonás, famunka, szőnyeg) elpusztult.”

László Gyula (10: 270. o.)

„A turkoknak az a nyolc törzse pedig nem engedelmeskedik saját fejedelmeinek,¹²¹ hanem szövetségük van a háborúra nézve, és mely részt megtámadják, azt teljes tanáccsal és törekvéssel megsegítik.”

Bíborbanszületett Konstantin császár: De administrando imperio című műve 40. fejezetéből (Szabó Károly fordítása, 14.: 127. o.)

„...követeket küldtek Csalános herceghez, akik elűjságolták Tas és Bülcü győzelmét, valamint a Tühütümét, mint jó hírt, és kérték tőle a földet a Zogea folyóig.”

Anonymus (MHK(14): 426. o.)

Keszét egy csomó magyar bérlő várta, a ház előtt üldögéltek; bentről a felesége, Emecs szép hangja hallatszott. A magyar kende lányának a balladáját énekelte:

Sikoltott a leány: – Hagyják őt békében!
Hagyják őt! A bátyám! Beszéljük meg szépen!
De ugyan ki hallgat egy nő jajszavára?
Hatan¹²² rontottak rá a magyar illára.
Hatan rárohantak, hatan meg is haltak:
Suhogó kardjától szerteszét hullottak.
Vergődő vezérük maradt csak hátra,
Görcsös női karok fonódtak nyakára:
– Férfiak, férfiak, kegyetlen férfiak,
Ne öljétek egymást egy gyöngé lány miatt!
Szerető szívemben hely van mindenkinek...
Testvérem, ne öld meg! Könyörögve kérlek!
– Meggyalázott téged: megsértette földünk;
Ha életben hagyom, elvesz becsületünk.

¹²¹ A főillának; Bíborbanszületett Konstantin szerint a törzsszövetség vezetője kapta a kazároktól a fejedelmi rangot.

¹²² A Kockij Godorok-i ezüsthál rajzán (10: XLI. tábla) a lovagoló lábállású központi alak körül (amely fölött a védőőse, egy ló jelzi, hogy ő a Fehérlófia) hat kardos férfi található. A távolabbi összefonódott és megkopott két alak közül az egyik szerintem egy sárkány. A sárkány magyar elnevezése törökül fehér főnököt jelent. A hajadon lány fején nem feltűrt fülvédős süveg (1.:10.: 218. o.), hanem csak két hajfonat látszik. A magyarságnál a több ujjal való születés a kiválasztottság jele volt; talán ezért ábrázolta már az eredeti is mint a Fehérlófiát, mint a lányt lábujjakkal (Akkor valószínűleg több ujjal.). Fehérlófiának a máját is berajzolták. Mellén (vezéri?) többrészes (hármás) szalag (árpádsáv?) van, akárcsak a csernigovi (csernihivi) ivókiürt szájveretén (10.: XXXV. tábla) a sárkányt üldöző lovon. (Csak kétrészes a két emberalak közé álló páván.)

– Szerető szerelmem, jövődő jó férjem,
 Légy te az okosabb: öleld meg testvérem!
 – Levágta két öcsém¹²³ és négy hű rokonom;
 Még ha a bátyád is, csak meg kell bosszulnom...
 – Hagyd most a bosszúdat, bátor kis szerelmem;
 Azonnal meghalsz, ha nem védlek testemmel:
 Bátyám a gyors kardnak legjobb kezelője,
 Ember még nem élt meg, ha megállt előtte;
 Ő a szomszédjaink megvédő nagyura,
 Vasgyártó törzseknek a meghódítója.¹²⁴

¹²³ Azokon a kardos férfiakon, akik körbevették Fehérlófiát (10: XLI. tábla) a szalag szintén kétrészes, közülük csak kettőnek van amulettje. (A Teremtő szimbólumát alighanem csak azok viselhették, akik szerintük tőle származtak.) A csernigovi szájvereten az üldöző ló, mielőtt elérné a nagy sárkányt, ugyancsak két kicsit tapos szét (10: XXXV. tábla). Az ezüsttál rajzának a stílusa hasonlít egy permi tál karcolatához (MHK: 754. o.). Bocsássa meg a kedves Olvasó, hogy az ősmagyar iparművészettel untatom, de valahol ezzel is kell foglalkozni, mert másképpen idő múltával még mi is elhiszük, hogy semmink sincs. Igaz: több mint fél évszázada jelent meg László Gyula remekműve erről a témáról, ideje volt már elfelejtenünk.

¹²⁴ Ezek az események talán hihetetlennek tűnnek azoknak, akik úgy tanulták, hogy az erdőőv lakói rettegő szerencsétlenek voltak, akik nem vehették fel a harcot a sztyeppe bátor fiaival, és a tanultakon még nem volt idejük elgondolkozni. Ezt a furcsa véleményt még olyan képzett tudósok is megismételték, akik biztosan tudták, hogy a Fekete-tenger északi partvidékét többször foglalták el az erdőővből származó népek (gótok, szlávok, normannok, litvánok) a fent említett bátor fiúktól. (Persze ez csak úgy volt lehetséges, hogy a pásztornépek ismétlődő hullámai miatt mindegyre el is veszítették.) Az erdőővben éltek a gallok, germánok, szlávok, baltiak, magyarok, finnek. (Az Ugra-Oka-Volga-Káma vonaltól délre lehetett a nyelvi határ a finn-permi ág és a magyar (Hagyományos elnevezéssel: ugor, de Hóman Bálintnál: „finn-magyar ősnép”, l.: „Ősemberek-ősmagyarok” című művét!) ág között. Az ógörögök délen említették a „kimmeriosz” népet. Ez a kím nép (Az önnevezése rokon a magyar „hím”, a tavdai vogul „kom” és a pelimi vogul „kimej” szavakkal) merisz (merész, nagy önbizalmú) ágának a neve (L: a kriegler (harcos) mann (férfi): german, cseremisiz (seregbeli férfi), száli frank, magyar baka szókapcsolatokat, meg a göcseiek és az északkeletiek í-ző nyelvjárását!). Hasonlóan a szkíta és a hun nevekhez, ezt az elnevezést is átvitték olyan népekre, amelyek a kimmerioszok földjére telepedtek, még önnevezésként is használhatták olyan törzsszövetségek, amelyeket ők alapítottak vagy hódoltattak, sőt meglehet, hogy még az „askénaz” név is az askímek (aszályos réti kímek, l.: aszó!) szóból származik. (A rabbinikus irodalomban az „Askenáz” alatt eredetileg a szkíta régiót értették, csak később a közép-európaiak is.) A görögöknél az askímdiből szkütész (szkíta) lett. Az asszír krónikákból előbukkanó „askuza” a száraz folyóközéből származók. A magyar folklórból ismert többfejtű, lángot okádó szörny az ógörögöknél kiméra.

Nagy különbség nem lehetett az erdőőv népeinek a kultúrája közt, az aránylag gyorsan terjed az egyik népről a másikra. Még ha volt is egy félezrednyi elmaradás az erdőőv keleti részén a nyugatihoz viszonyítva, a magyarság még úgy is már olyan színvonalon lehetett a hun hódítás korában, mint a gallok Julius Caesar idejében. (Ha Önök szerint az elmaradás nagyobb volt, gondoljanak arra az időre, amikor a rómaiaknak a galloktól kellett tanulniuk, hogy: Vae victis! (Jaj a legyőzötteknek!)) Ezt végiggondolva nem valószínű, hogy a vitézkedő magyar legény, főleg egy magyar balladában nem az. (Az „arimaspos” szóból levont következtetések olyanok, mintha a 19. században valaki lejegyezte volna, hogy a magyarok a főiskolai, egyetemi félétet szemeszternek nevezik, és most ebből az egy szóból kiindulva próbálnók besorolni a magyar nyelvet. A benyomuló irániak nem irtották ki és nem üzték el mind az őslakos finnugorokat éppúgy, mint ahogy a hunok sem az alánokat vagy az osztrogótokat, az avarok sem a gepidákat, szlávokat. (Vagy a „kimmerek” sem a Kárpát-medence őslakóit. L. az Ornella Semino-csoport eredményeit!) A szicíliai Diodórosz a szkítákról följegyezte: Némelyek a szaka, mások a maszagéta, megint mások az arimasposz nevet kapták. Egy másikat (...) szarmatáknak neveznek. (II./45.) Tehát: az a hatalmas embertömeg, amelyet a mediterránok szkítának hívtak, hasonlóan az indiaiakhoz (akiket szintén csak egy gyűjtőnévvel illettek) több népcsoportból állt, közülük csak egy volt az „arimasposz”. A rómaiak eredetileg Illyricumnak nevezték az egész Nyugat-Balkánt, csak miután a meghódításra sor került, ismerték fel, hogy a régiót az illíreken kívül liburnok, dalmaták, taulantok, piruszták, dasszaréták, japodok is lakják.

Ami a fenti besorolást illeti, az ilyesmire még van példa: a „sztrava” szóból kiindulva egyesek a hunokat szlávoknak gondolják, a „Teuspa” név nyomán mások a kimmereket irániaknak. Tuspa Urártu fővárosa volt, a kimmer király anyja tuspai hercegnő is lehetett, emiatt is nevezhették így. (Egy név nem sokat jelent: Deák Ferenc sem volt francia. Vajon lehet-e egy városról népet vagy államot, majd honi személyeket elnevezni? Lásd a Rácz vezetéknévet! Ezerhatszáz körül egy hajdú seregvezér neve Rácz György volt. L. még Velencei (Orseolo) Péter királyt, a IV. László korabeli Velencei András trónkövetelőt és a Luxemburgi Zsigmond korabeli Nápolyi László ellenkirályt! Úgy látszik a kimmerek az u helyett kettős-hangzót ejtettek, hasonlóan ahogyan a göcseiek régen az ó, ő helyett.) Az „Ishtivegu” (Istivégu) név kapcsán visszaemlékezhetünk, hogy a Halotti beszéd az őst isnek mondja, a ti, tú a tő korábbi alakja, a -g az a képző, amely a felleg, hályog főneveinkben is megtalálható, és úgy is kapcsolódhat a szótőhöz, mint a lovag szóban, az u még az ómagyar főnevek végén is megjelenik; tehát: a királynév jelentése őstövű, ősi származású lehetett. (Figyelembe véve az „Isten” szavunkat, talán isteni eredetű.) Egy másik kimmer király neve az ógörögöknél Lügdamis, az asszíroknál Dugdammé. A két elírt végződésből rekonstruálni lehet a „merisz” címet. (Hasonlóságként l. a -szláv (dicső) végződésű kenézneveket! Átvételkor a nevek végei torzulhatnak: Margareta – Margit, Vladisláv – Ulászló, Zarathusztra – Zerduszt, Adrianopolisz – Edime, Virovitica – Verőce, Londinium – London, Saul – Paulus – Pál – Pável stb.) A -da ősmagyar képző (L.: inda, ronda, konda! Vagy képző-

– Sárkányok véreből származom, és csontjából;
Nem ijedek meg egy „fehérlófiától”;
Szedd le karjaidat, míg kemény nem leszek!
Férfiak dolga ez, téged ki kérdezett?!

- Mi a baj, jóemberek? – kérdezte Kesze a várakozókat.
- Beszélni szeretnénk kenddel, ha emberszámba venne minket is.
- Mikor nem vettelek titeket emberszámba?
- Akkor jó. Ez azt jelenti, hogy kend nem haragszik meg azért, amit mondunk, hanem elgondolkozik rajta.
- Nocsak, mondjátok!
- Etelközben fizettük az adót jó szívvel. Nem is lehetett egy szavunk sem ellene: a bolgárok földjén laktunk és a bolgár illák adták a földeket. Ide viszont a bolgárokkal egyszerre jöttünk, mindannyian menekültek vagyunk, és mi is harcoltunk a morvák ellen. Nem értjük: miért kell nekünk fizetnünk, a bolgároknak nem.
- A bolgároknak is kell fizetniük.
- Sokkal kevesebbet, mint nekünk, és ők azt sem fizetik.
- Majd ki fogják, ha a körmükre koppintok. Emberek, értsék meg: az adóra szükség van. A Bolgár Birodalomtól azzal veszem meg a békét. Jobb volna kendteknek egy háború, amelyben a családtagjaikat leöldösik vagy elhurcolják?
- Rendben van, mi fizetjük is; de csak akkor, ha a bolgárok is fizetnek, és csak annyit mi is, mint ők.
- Hej, a kutyaajtáját! – mérgelődött fel Kesze. – Azt kérik: vegyem emberszámba őket; hallgatók is rájuk, és a végén hova lyukadunk ki? Ők akarják megszabni a világ rendjét! Eddig is fizettétek az adót – ordította –; nem haltatok belé! Fizetni fogjátok ezentúl is, mert ha nem, én megyek utána egy csapat bolgárral, és az keserves lesz számotokra! Eltakarodjatok!
- Emecs, Kesze felesége, aki végighallgatta a beszélgetést, miután elmentek a bérlők, megkérdezte:
- Nem gondolja meg még egyszer kend?
- Véded a véreidet, mi?
- Én csak az igazságot. Nem gondolja, hogy igazuk van?
- De igen, valóban igazuk van – ismerte el Kesze.
- Akkor miért mérgelődött fel?
- Éppen azért. Ha nekem lett volna igazam, nem kellett volna mérgelődnöm és kiabálnom; lett volna mit elmagyaráznom nekik, de így mit tehettem? Azt nem mondhattam, hogy ne fizessenek ők se, mert a bizánci aranyak sem tartanak, míg a világ. Valahonnan pénzt kell szereznem, hogy a törzs bajait rendezni tudjam. Lehet, hogy a morváknak nem kell ezután már fizetnem, de a birodalmiaknak, ha békét akarok, biztosan igen. Lehetek a magyarok szövetségesei is, de a népet nem tehetem ki a birodalmiak támadásának. Ha jönnek is a

bokor? L.: csapda!), ma az -s-et használjuk helyette, tehát a Dugda (Tugda?) alighanem Dugóst (Nemzót, Megtermékenyítőt, Teremtőt) jelentett. (L. az Aranyhajú királyfi magyar népmesét: az ország földjének a termékenysége a király nemzőképességétől függ!) Valószínű, hogy az ógörögök által lejegyzett neve, a „Lögdä” is ugyanazt jelentette. (A d hatására a k zöngésülhetett. Az ógörög ábécében nem volt „ö” betű, ezért használták az üpszilont.) A különböző kimmer nyelvjárások más-más kifejezést használhattak ugyanarra a tevékenységre, később a szegénylős magyarság inkább török eredetű szavakkal fejezte ki. A két másik lejegyzett névben, az „Uishdishben” (Júásdisben) (Újásdisben?) és a Sandakhshatruban vagy Sandakurruban szintén megtalálható a -di, -da ősmagyar képző, az első alighanem újhelyes területet jelentett (L.: Almádi=almás hely; az -s képző mellénevekhez is kapcsolódhat: fehéres, régies; tehát: újás=újszerű.). Az utóbbi név végén valószínűleg iráni eredetű rangnevek, címek vannak, az elejének a jelentése szántó vagy harci szekeres (szános). A mezopotámiaiak átvételkor természetesen torzíthatták a neveket.

magyarok segítségül, a földünk úgyis csatatér lenne. A bolgárok semmiképp sem fizetnek, magyarázhatok nekik; ha kell, követnek a csatákba, meghalnak, de adót nem fizetnek. Őket nem tudom megszorítani, mert a hatalmam belőlük áll.

– Nem fél kend, hogy Szabolcshoz fordulnak az igazukkal?

– Több esze van Szabolcsnak annál, hogy más törzs dolgaiba avatkozzék. Meg nem is szokás az ilyesmi, én sem foglalkozom a hozzájuk kalandozott bolgárokkal.

Omurát legyőzése után újra küldöttség érkezett a magyaroktól.

– Halottad, Kücsid, hogyan bántunk el a lázadókkal? – kezdte Vajta, az új követ a beszélgetést. – Nagyon sajnáljuk, hogy ilyesmire került sor, de nem volt mit tennünk, ha valakinek nem volt annyi esze, hogy megértse: a fővezér joga eldönteni, hogy a földek miképpen osztódnak fel a törzsek között.

– Remélem: a fegyvertelen lakosság nem szenvedett sokat – mondta Kesze, és valóban ugyancsak remélte.

– Nem volt miért kegyetlenkednünk velük, de ilyenkor sokféle dolog történik. Erre az illájuknak kellett volna gondolnia, amikor háborút kezd. Ha ő nem gondolt erre, nekünk kellett volna-e azt tennünk?

– Néhány rokonom nekem is van közöttük. Ha fogságba estek, gondolom: megengeditek, hogy kiváltsam őket.

– A követed eleget járkált a foglyok között, de nem talált senkit, aki érdekelte volna.

Kesze rosszat sejtett, megkísérelte megakadályozni:

– Remélem: a földek elosztása most már végleges marad. Senkinek sem esik jól, ha le kell mondania arról, ami már az övé volt, és nincs is rá szükség: a morváktól annyi földet foglalhattok, amennyit csak kívántok.

– Éppen ezért jöttünk, Kücsid. Túl a hegyeken a dolgok a dolgok egyre rosszabbra fordulnak. Oleg, a kijevei nagykenéz visszatért a keleti hadjáratából, és úgy néz ki: utánunk indul bosszút állni. Elfogtuk néhány követét, akiket a szláv törzsekhez küldött; arra akarja rávenni őket, hogy hozzácsatlakozzanak, amint megérkezik. Nagyon valószínű, hogy ez meg is történik. Át kell jönnünk az egész néppel a hegyeken, ott már nem vagyunk biztonságban.

– A morvákat hamarosan legyőzitek...

– Ott sem dőlt el semmi még. Ott a dolgok nem olyan egyszerűek, mint a pusztán; ha belevetik magukat az erdőbe, úgy eltűnnek, hogy keresgélhetjük őket a hegyek között az erdőkben. Mi meg szét sem szóródhatunk, hogy az egész területet átfésüljük, mert akármikor előtörhetnek a rejtekhelyeikről, és akkor az ottani csapatunkkal szemben túlerőben lennének. Évekbe telik, amíg valamelyik hadsereg felőrlődik; vagy ők, vagy mi, vagy békét kötünk egymással.

– Mit akartok akkor tenni?

– Újabb területeket kell átadnod, Kücsid. Megértjük: nektek sem esik jól, hogy lemondjatok arról, ami a tiétek volt, de ezt kell kérnünk. A bajban segítenünk kell egymást, és úgy kell segíteni, ahogy arra szükség van.

– Mekkora területet kértek?

– A Zagyva, a Galga és a Gombás vizekig. Az északi részek a morvák miatt úgysem biztonságosak.

A Zagyva, a Galga és a Gombás vizekig? Ez azt jelenti, hogy csaknem az összes adófizető magyar földjét elveszíti, mert az árvíz után arra a dombos vidékre telepedtek. Hogyan fogja összeszedni az adót ezután? Legalább azt érje el, hogy a gabonájukat learathassák!

- Azon a területen sok bérlő lakik, akik földet művelnek – mondta a magyar követnek. – Ezeknek ott kellene maradniuk az aratásig. Nagyonbbrészt magyarok, nem lesznek veszélyesek rátok.
- Persze, nyugodtan maradhatnak.
- Amíg a gabonájukat learatják.
- Még azután is.
- Ezt úgy értsem, hogy ezután a ti bérlőitek lesznek?
- Csak aki akar. Aki nem akar maradni, átjöhet hozzátok. Viszont aki ott akar maradni, azt nem kényszerítheted eljönni.

Huszonötödik fejezet,

**amelyben Kesze úgy érzi, hogy az Úristen még nem verte meg eléggé,
hát egy kicsit segít neki.**

„...sok törzsből tevődnek össze, és éppen ezért nincsenek tekintettel a rokonságra és az egymás közötti egyetértésre.”

Bölcs Leo bizánci császár: A hadi taktikáról című művében a magyar törzsszövetségről (Morávcsik Gyula fordítása; 9.: 87. o.)

„A hajukat egészen bőrig késsel levágják.”

Regino prümi apát krónikája az ungárokról (Horváth J. fordítása; 9.: 86. o.)

Kesze minél tovább gondolkozott, annál megalázóbbnak érezte azt a módot, ahogy a magyarok bántak vele. Az elkért területeken legeltetők föld nélkül fognak maradni, új helyeket kell mérnie nekik a déliekéből; újra ki kell tennie magát a morgolódásoknak, a vádaskodó pillanatoknak; a múltkori újraosztás is egészen lerombolta a tekintélyét. Gazdaságilag is sokat veszített, a bérlők nagy része az elcsatolt részen lakott, de a jövő még bizonytalanabb volt: úgy látszott, hogy a magyarokat a hódoltatott török törzsek befolyásolják; akármikor újabb területeket kérhetnek, és ezt addig folytathatják, amíg nekik, kavarnak még annyi földjük sem marad, ahova belső parancsra lekuporodhatnak. Ennek megakadályozására csak egy mód látszott: a Bolgár Birodalom segítsége. Nem szívesen szakított a magyarokkal, akiknek a szövetségét megszokta, de úgy érezte: nincs mit tennie mást; ahhoz kell csatlakoznia, aki a barátságáért talán majd igazi jóindulattal fizet.

A magyarokért még a lelkét is hiába teszi ki, hogy minél hűségesebbnek bizonyuljon – gondolkozott el – ezeknek a szemében a kavarság csak egy később csatlakozott jövevény törzs marad, amelynek az érdekeivel nem kell törődni. Most is azok a kedvesek nekik, akik nemrég fölláztak; mintha a kavarnak is nem pont olyan törökök volnának. Vékonyeszerű ember ez az Omurát, de a múltkor, akkor az egyszer mégis igaza volt.

Balig kedvező hírekkel érkezett vissza: A bolgár fejedelemnek, Szimeonnak szándéka volt, hogy kiterjessze pártfogását a tiszai bolgárookra is, Keszét meg éppen szívesen fogadja szorosabban a birodalmába, elvégre mind a ketten Atillának a leszármazottai. Hamarosan egy hatalmas hadsereg jön északra és az visszaszerzi az elkövetelt területeket.

A bolgár hadsereg két hét múlva érkezett meg. Kesze Tetőlig ment eléjük, ott találkoztak. Derék, szép szál ember volt a vezérük, Szimeonnak biztosan valami rokona, bár a déliek új divatja miatt olyan, mint egy torzonborz bennszülött; mintha bolgár ember léte nem ismerné a borotvát, hogy a feje tetejét és az arcát rendesen lecsupaszítsa, ahogy komoly férfiembernek illik. Kesze hamar elintézte vele, amit el akart: hogy neki csak akkor kelljen csatlakoznia, ha a sereg már eléggé felért északra; nehogy a magyarok megneszeljék a dolgot, és bosszút álljanak a lakosságon; addig csak vonuljon a nagy sereg a Tisza keleti partján! A fővezérnek úgyis ez volt az elgondolása, még csatlakoztatni akart ott néhány törzset; olyanokat, akik már a jó dolgukban kezdték elfelejteni, hogy hová kell tartozniuk. Nagy terve voltak, nemcsak a Kesze behódoltatása miatt jött északra.

Illának sem könnyű lenni. Az embernek vállalnia kell a felelősséget a döntéseiért nemcsak a törzse, de a lelkiismerete előtt is. Kesze sem érezte jól magát a tetöli találkozás után, furdalta a vád, hogy elhamarkodta a dolgot, túl könnyen szakított a rokonaival, és most rájuk vezeti az ellenséget. A birodalmiak valószínűleg a hadjáratot megindították volna az ő kérése nélkül is, de mégsem szép dolog, hogy hallgat, miközben Szabolcsék bíznak benne.

Addig vívódott, amíg új követséget küldött a magyarokhoz, inkább a lelkiismerete megnyugtatósaért, mintsem hogy bízott volna az eredményességében. Baligot nem merte küldeni; még elszólhatná magát, hogy a birodalmiaknál is járt. Inkább egy olyan embert választott, aki semmit sem tudott Balig útjáról: Budzsákot; azzal a kéréssel, hogy a magyarok adják vissza azokat a területeket, amelyeket másodszorra elvettek. Gondolta: ha a kérését teljesítik, a háborúban semleges marad; most már a birodalmiakat sem lenne becsületes dolog elárulni.

Budzsák nagyon hamar visszatért; az arcán látszott, hogy nem a legjobb hírekkel.

– Visszautasították a magyarok a kérésünket? – kérdezte tőle Kesze.

– Még ha csak azt tették volna!

– Mondd már: mit üzentek?

– El sem merem ismételni.

– Ismételd el csak bátran, nem eszlek meg! A te feladatod, hogy mindent pontosan elmondj; még azt is, ami nem hangzott el, de észrevetted. Ne félj, nem sértődöm meg! Mit üzentek a magyarok?

– Nem sértődik meg, ha úgy mondom pontosan, ahogy hallottam?

– Megígértem, hogy nem!

– Azt mondták, hogy kend egy áruló gazember.

– Pont így?

– Hát nem éppen így. Azt ordította nekem Szabolcs: „Menj, mondd meg az uradnak, annak a mocsok kun Csalánosnak, hogy egy áruló gazember! Találkozott Tetölnél a birodalmiakkal, és engem nem értesített, hogy jönnek ellenünk. Azt hittük, hogy csak színleg Szimeon embere, valóban velünk tart, és most kiderült, hogy pont fordítva van. Mi a bizánci aranyakat megosztottuk vele, és ő mégis a nyugatiakhoz húz, akik nemhogy adnának valamit, de adót vetnek ki a szövetségeseikre.”

– Szabolcs mondta ezt?

– Ő ordította.

– És még mit üzent?

– Hogy takarodjék kend erről a földről az urához, Szimeonhoz, mert itt senkit életben nem hagynak a törzsünkben. Ez az ő földjük, kend ezt el is ismerte, amikor a földet, a vizet és a fűvet elküldte; most elveszik kendtől, az árulótól. Egyszer már megbocsátották az árulásunkat, másodszor nem fogják.

– Kivel beszéltél, te? Ezt mind Szabolcs, az unokabátyám maga üzente?

– Mondom, hogy ő. Csak ismerem a magyar illát.

– Na, ez egyszer „jól” sikerült! Még akarva sem tudtam volna jobban elrontani – simogatta meg a bajuszát Kesze; aztán kürtölt-üzent mindenfelé, hogy a nép meneküljön délnek, mentse az életét, a fegyverforgatók meg gyülekezzenek minél hamarabb nála.

Nem erre számított, de a helyzet így sem volt reménytelen: urat, taplót¹²⁵ kár megsiratni; ha elvesz a régi, kerül a helyébe másik. (A 896.-900. évek eseményei a következő részben, vagy részekben.)

¹²⁵ A taplót a tűzgyújtáshoz használták.

Felhasznált irodalom

1. Anonymus: A magyarok cselekedetei (Veszprémi László fordítása); Kézai Simon: A magyarok cselekedetei (Bollok János fordítása). Budapest, Osiris Kiadó, 1999
2. Bóna István: A hunok és nagykirályaik. Corvina Kiadó, 1993
3. Eötvös Loránd Tudományegyetem Magyar Nyelvtörténeti és Nyelvjárási Tanszéke, Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézetének Nyelvtörténeti és Dialektológiai Osztálya: A magyar nyelv történeti nyelvtana. Benkő Loránd főszerkesztésében. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1991
4. Hajdú Mihály: A honfoglaló magyarok beszéde. Romániai Magyar Szó, 1997
5. Jakab Elek, Szadeczky Lajos: Udvarhely vármegye története a legrégibb időktől 1849-ig. Pallas Kiadó.
6. Képes Krónika. Fordította Bellus Ibolya. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1896.
7. Kristó Gyula: Magyar honfoglalás, honfoglaló magyarok. Kossuth Könyvkiadó, 1996.
8. Kmoskó Mihály: Mohamedán írók a sztyeppe népeiről. Balassa Kiadó, Budapest, 2000
9. László Gyula: A honfoglaló magyarok. Corvina Kiadó, Budapest, 1996.
10. László Gyula: A honfoglaló magyar nép élete. Püski Kiadó, Budapest, 1997.
11. Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézete, Eötvös Loránd Tudományegyetem I. sz. Magyar Nyelvészeti Tanszéke: A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára. Főszerkesztő: Benkő Loránd. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1984.
12. Nagy Ákos: A kor halad, a vér marad. Magyar Őstörténeti Kutató és Kiadó, Budapest, 2000.
13. Pálfi György, Farkas L. Gyula, Molnár Erika: Honfoglaló magyarság, árpádkori magyarság. József Attila Tudományegyetem Embertani Tanszéke, Szeged, 1996.
14. Pauler Gyula, Szilágyi Sándor: A magyar honfoglalás kútfői (MHK). Nap Kiadó, Budapest, 2000.
15. Riché, Pierre; Philippe Le Maitre: Les invasions barbares. Presses Universitaires de France, 1996.
16. Róna-Tas András: A honfoglaló magyar nép. Balassi Kiadó, Budapest, 1997.
17. Révész László: Emlékezzetek utatok kezdetére..., Timp Kiadó, Budapest, 1999.
18. Varga E. Árpád: Erdély etnikai és felekezeti statisztikája. Teleki László Alapítvány, Pro-Print Kiadó, Budapest-Csíkszereda, 1998.
19. Wikipedia, Internet.
20. Wolf, Eric R.: Európa és a történelem nélküli népek. Akadémiai Kiadó, Osiris-Századvég, Budapest, 1995.